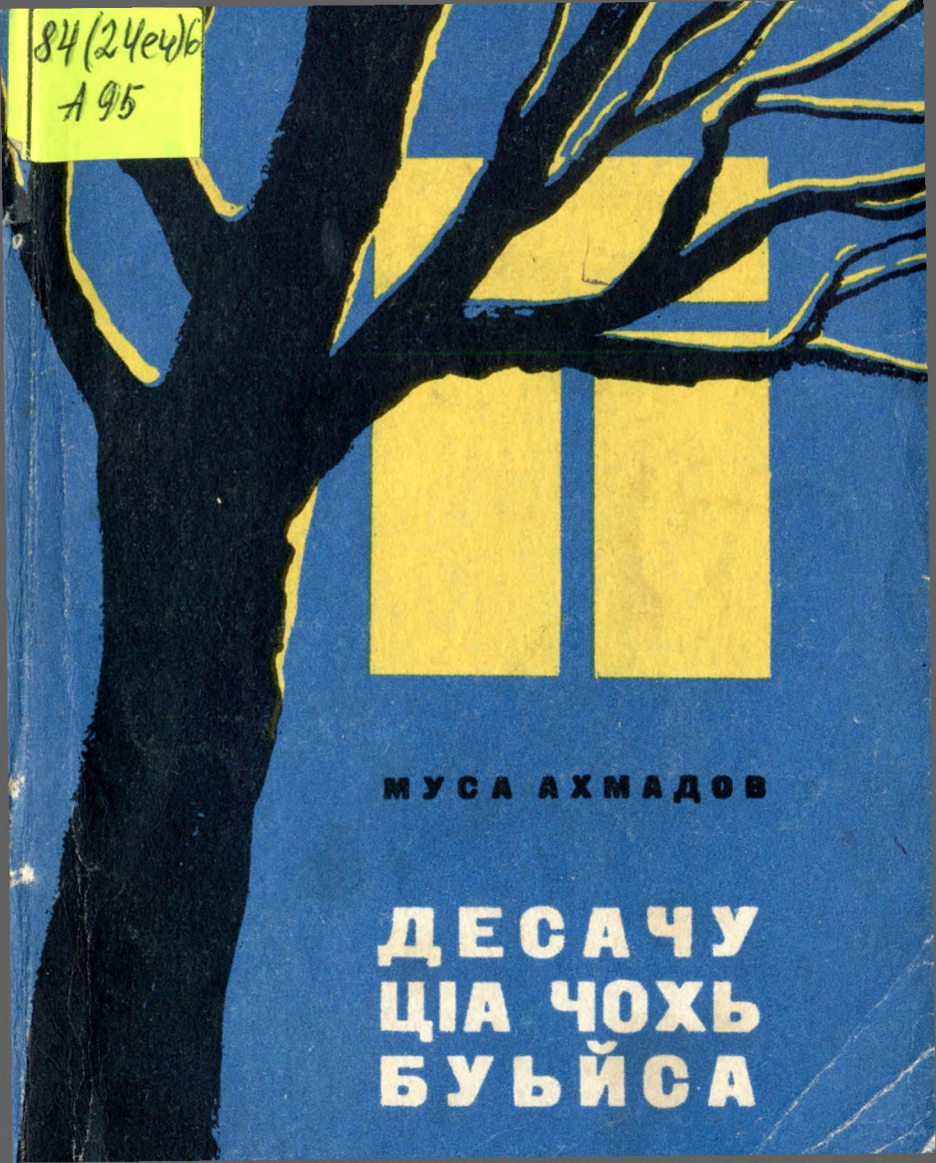

84(24чч)6
А 95

A stylized illustration on a blue background. On the left, a dark, gnarled tree trunk and its branches reach across the top. In the center, a yellow building with two vertical rectangular windows is visible. The overall style is graphic and minimalist.

МУСА АХМАДОВ

ДЕСАЧУ
ЦІА ЧОХЬ
БУЬЙСА

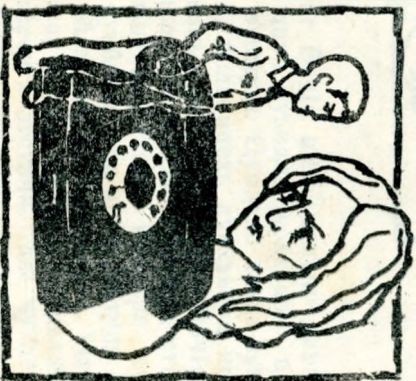
ДЕСАЧУ ЦІА ЧОХЬ БУРЬСА

192887

~~758821~~

6/4

ПОСТУПИЛА
В ДАР ОТ ЧИТАТЕЛЯ

ОТДЕЛ ОБСЛУЖИВАНИЯ
ЦГБ г. ГРОЗНОГО

364051 г. Грозный, пр. Победы 22

НОХЧ-ГІАЛГІАЙН КНИЖНИ ИЗДАТЕЛЬСТВО

ЧИТАЛЬНЫЙ ГОРОДСКОЙ

ЦЕНТРАЛЬНОЙ ГОРОДСКОЙ

БИБЛИОТЕКИ г. ГРОЗНОГО

Ден Мохмадан, вешин ИбрахИман
сирлачу безамна.

Автор

Воккха стаг БочІа шен дехачу дахарехъ, кхузткъе иттех сов шо дара цуьнан, дуьххъара цомгаш хиллера метта охъа а вуьжуш. Цундела вевза-везачуьнга хъажа вар ца лерича, больницехъ дуьххъара нисвеллера иза.

Ахкаргашкахъ сингаттам болчу БочІига лоьро операци ян еза аьллера селхана. Воккха стаг цкъа хьалха, сан хІокху дуьненахъ яккха йиснарг дукха хан а яц, кхаьрга сайх куьйгаш а ца доьттуьйтуш, Іожаллина къера хилла дІа кІел сокур ву-кх аьлла, чІагІвелира. Амма делкъехъ хилла, шена гергахъ, тІаьххъара цуьнан и сацам, де суьйренга лестича, даг чу лелхачу цхьацца шеконаша («Мегара со тавала...») мелла а гІелбира.

Буьйсанна воккхачу стагана тайп-тайпана гІенаш гира: цунна гергахъ, вуон а, дика а. Вуонаш: даьржина хиш, белла нах, цІий. Диканаш: сийна екхна стигал, баьццарчу басахъ ежа кІайн говраш. Цундела БочІас и гІенаш, хьалха санна, тида а ца туьдуш, Іадда дитира. Цунна хетарехъ, иштта бІостанехъа маьІна дан

мега гІенаш гар хІокхуьнан валар иманца ца хилийтар-хъама, гонах девллачу шайтІанийн болх бара. Бакъду, хІокху тІаьххъарчу итт шарахъ цкъа а гІенах гина а воцчу ден сурт набарх шена дуьхъал тасаро иза, шен цамгар йицъяйтина, ойланашка ваьккхира. Макх а велла, цхъа хІума, цуьнан юьхъах хаалора иза хаза хІума доцийла, дагаловцуш Іийра иза сатаса серла яьлчхъана дуьххъарлера маьлхан зІаьнарш шен корах чу кхетталц. ТІаккха цо: «Дада, хъуна дуьхъал ван юьхъ йолуш-м вац хъуна со. ХІун дийр ду ас, сан ницкъ ца кхечи-кх и схъакаро», — элира, метта кІегар а хууш.

Ткъа операци яйтарна тІехъ ойла сецира цуьнан. БочІина хаъара шен дахарехъ яккха йиснарг кІезга хан юйла. ХІетте а цу «бакъ дуьнен чу», — цигахъ шен да а, шиъ ваша а, кхин дуккха а бевза-безарш а боллу-шехъ, дІаваха-м ца лаъара цунна.

Екхна бІаьстенан стигал гича, цунна дагайоґІура шен кертара зазадоккху Іежийн, кхорийн беш. Царна тІехъ Іуналла дан ма оьшура и. ЧІоґІа дІавоьллера БочІа оцу бешах. Цунна наггахъ хеталора дитташ а, ада-маш санна, чохъ са долуш ду, аьлла. Цу тІе, наггахъ цунна-м оцу дитташна ша шен юьртахошначул а дукках оьшуш санна а хетара.

Цул сов, дуьххъара ло тесначу дийнахъ, белшах топ а тесна, хъуьнахахула кІадваллалц экханна талла ваха араваьлча мел хаза хуьлу...

Ткъа доґІа доґІучу, я дарц долчу буса, кхехкаш кхоьш, я жижиг долуш, шен оза меженаш цІартІехъ йох а еш, къамелаш дечу Секимате (БочІин зуда яра иза) ладовґІуш Іаш?...

И тайпа хазахета, хІара юх-юха а лан кийча волу, кхуо шайга сатуьйсу хІуманаш дуккха а дара БочІин дахарехъ. Цундела Іуьйранна кІайн халат а юьйхина, даима ма-хиллара, цхъана хІуманан ойла еш волу лор — ткъе иттех сов шо долу Хъайд шен палати чу веъча, цо дІахаййтира ша операци яйта реза хилар.

Тпаккха дукха хан ялале, цхъана кхоблинчу дийнахъ, Бочина операци йира, стоъл тlехъ вахвеш охъа а виллина.

Хlара, меттавеача, маънги тlехъ lуъллура, ткъа стигал кхуо синкхетамехъ воцуш яьккхинчу юкъана, цкъа а марха ца гича санна, цланъяла кхиънера.

Лoвро а, медийжарша а тlехъ хаза-дика lуналла а деш, сихха товала вуьйлира Бочlа. «Хlокху лoвро дахди-кх сан дахар. Дала мукъалахъ, цунна цхъа дика дийрду-кх ас, вала ца леш висахъ», — бохуш ойла йора Бочlас кест-кеста. И шен ойла дахарехъ кхочушъярхъама, воккха стаг юх-юха а къамеле вуьйлура шен лoвраца. Цул сов, Бочlас цкъа Секимате цlера дакъийна уьстагlан жижиг а даййтира цунна. Иза, Бочlина хетарехъ, уггаре а дика совгlат лoвро, цкъа хьалха чlогlа дуьхьал а ваьлла, юха дархочунна халахетийта а ца лиьна, халла дlаййцира. Цо и дlаэцнехъ а, лoвро йинчу дуьхьалонах Бочlина хиира жижиг цунна кхин башха оьшуш а цахилар.

Хlетте а, хьайна дика динчунна дуьхьал дика дан а, вуонна дуьхьал вуо дан а ницкъ болуш ца хилча, дош ма дац бохучу кхетамо денна а са дуура Бочlин.

Эххар а воккхачу стагана хаа-м хиира Хьаидна оьшург хlун ю. Иза чен цlока хиллера.

Цхъана дийнахъ меллаша, lасанна тlе а телаш, больницан паркехула хlара волавелла лелаш, кхунна хезира лoвро шен накъостаца деш долу къамел.

Цо бохура:

— Ткъе итт туьма лур дар-кха аса чен цlоканах.

— Ой, хlун дан воллу хьо цунах, — оццул боккха мах а белла эца а эцна?

— Цхъа цlа кечдеш ву со ширчу куьцехъ, цу чу таса езара суна.

Нийсса ши шо хьалха Бочlина Хьаид вевзинехъ, цо цунна лур яра шен чен цlока. Оцу цlоканан да цо шина дийнахъ вийра. Хьалхарчу дийнахъ, топ а тоьхна, иза

коьллаш юккѣхъ кѣайлаяьлча, кхин цунна тѣаьхѣ ва-
ха ца хлуттуш цѣа вахара. Шолгачу дийнахъ шеца на-
къост а валош, вуха а веана оцу меттехула толлуш ле-
лаш, Бочѣа юха а тѣлоттавелира ша тѣом бинчу чена.
Иза, чов хилла, багах цѣий а оьхуш, и цѣий юха кога
тѣера маттаца хѣала а дууш, йоьжна Іуьллурѣ. Бочѣас
шозза топ туьйхира цунна, тоьхна ваьллачул тѣаьхѣ
чѣогѣа дохко а волуш. Чено ша леш хѣаькхна гѣийла,
дог лозуьйту мохъ Бочѣина хѣинца а биц ца беллера.

Цунна тѣера ѣаккхина цѣока яра Бочѣин чохъ кхозуш.
Иза цо гѣалара шайн юьрта веанчу баьшна корта а, га-
танан хеча а йолчу цхѣана жимчу стагана елира.

Иза ткѣе шиѣ шо хир долуш жима кѣонах вара, да-
има шеца лелош сурташ дохку гѣирсаш а болуш. Цо
схѣадийцарехъ, кхеран юьрта сурташ дахка а, «дохно-
вени» боху цхѣа хѣума яхѣа а веьнера иза. И хѣума кху-
зарчу баккхийчу нахана цкѣа а гина а яцара, цундела
кхузткѣе пхийтта шо хир долчу Кѣарибата ала а
элира гѣаларчу хѣеше:

— Кѣант, со хѣума хаѣал хилчхѣана, хѣокху юьртахъ
Іийна а ю, хѣетте а суна и ахъ юьйцу «дохновени» боху
хѣума гина а, я юьйцу хезна а яц хѣуна. Эрна кхузахъ
кѣа а ца хѣоьгуш, кхечу юьртахъ хѣунда ца хѣожу хѣо?

Гѣалара веанчу хѣешо, вела а кѣежаш:

— Суна карор ю хѣуна и-м, — аьлла, тесна дитира
шена дина хѣехар.

Бочѣас, и кѣант ша волчу Іен чукхайкхира, цо арахъ
баннаш чохъ буьйсанахъ йоху аьлла а хезна. Цундела
цуьнан хѣора суьйранна кѣамел дан стаг хѣулурѣ.

— И кѣозарш охѣа а хецна, вайн гѣиллакхаш а
дицдина, лела хѣинцалера кегий нах. Баккхий нах ца
лору. Ткѣа аса даима, кхин тѣе а ца болуьйтуш, хѣок-
кхий дѣабошуьйту сайн корта...

Бочѣина чѣогѣа хазахийтира гѣалара веьначу хѣешо
шен корта дайн гѣиллакхаш лоруш дѣабашийтар. Бакъ-
дерг дийцича, Алмохьмада (иштта ю аьллера цо Бо-

чига шен це цхъа а гиллакх дага а деъна, ца динера и хлума. Корта цо шен месаш охъаэга йоълча, кIунзал баларна кхера а велла, дIабашийтинера.

Юьхъанца чIогIа дика кIант хеттехъ а, тIаьхъ-тIаьхъа БочIина ца деза хIуманаш а гучудуьйлуга хъешан амалехъ. Уьш цо шех лаьцна дукха дийцар а («Со суьрташ дехкина ца Iаш, назманаш язъеш а ву», «ас выставкехъ хьалхара меттиг яьккхира», и. дI. кх.), цул сов и «чIогIа хьекъал долуш» хилар а дара.

Къамел дечу хенахъ Алмохъмада дош а ца кхочуьitura БочIига. Ша мел ала дезарг а, ца аьлча мегарг а — дерриге а Алмохъмада олура. Цул сов, халла шена дош ала аьтто а баьккхина, дукхахьолахъ баккхийчу наха деш ма-хиллара, хьехаран кепехъ БочIас къамел долийча, кхуьнга «хIаа» бохуш ца Iаш, жима стаг, къамел шен кара а оьций, БочIина дагахъ мел хилларг а, цуьнан дагахъ ца хилларг а дийца воалора. Наггахъ БочIа цец а волура, деллахъ, тIехъаьжча къона веллахъ а, сел дукха хуу хIара сол къена-м вац теша, олий.

Шен хъешана, иштта галъевлла амалш цуьнца елахъ а, БочIас, шена мел хала хиллехъ а, цо еха ма йнххи, чен цIока дIаелира. Хьешо ехнарг ца яла йиш ма яц. Иза БочIина, нанна хъанал хилар санна, деза, кхочушдан дезаш хIума дара.

Алмохъмадана чIогIа хазахийтира шена и цIока елла, цо иза сихха шен ги тосучу тIоьрмиг чу а йиллира. ТIаккха цо воккхачу стаге дIахайийтира ша и волчу кест-кеста вогIург хилар, дуьххъара вогIуш кхунна масех пачка тоьпан молха а, чаччамаш а, брезентови плащ а, масех метр гена серло туху фонарь а, кхин дуккха а БочIина юьйцу а ца хезна тамашийна цIераш йолу хIуманаш а яхъаш. БочIа, боккъал а чIогIа уьш схьакхаьчна евлча санна, эхъ хетта, шен воккха хиларе ца хьожуш, жима бер санна, ций а велла, «хIан-хIа, ца оьшу» — бохуш, шабарш деш лаьттара. Цунна даи-

ма а стага шен дош кхочуш ца дан йиш яц моьттура. Муха мегар ду и кхочуш ца дан? Дош кхочуш ца дар БочIина, верзана эвла юккье валар санна, акха дара. Цундела цунна дага а ца деара, Алмохьмад шайн юртахь кхин цкъа а гучу а вер вац бохург. Амма и иштта хилира.

И цloка лур яра БочIас ша товнинчу лoбрана, хIинца и елахьара. Елларг елла яьлла. Йоцчунна хIун дийр ду? Ойла йина-а, БочIас сацам бира товелча тIаьххьара цхьа экха де а, цуьнан цloка лoбрана яла а. ХIетахь чено и гIийла мохь хьаькхачхьана, БочIас чIагIо йинера кхин цхьана а экханна топ ца тоха. Хьуьнха водахь а, иза иштта дIа белшах топ а тосий, волалой лелара. ХIинца и чIагIо, ша товелча, цкъа йохон сацам бира цо. Амма и хила-м ца хилира.

Цкъа цхьана сарахь БочIина, шен палати чуьрчу на-кьоостаца къамеле ваьлла Iаш, хезира:

— Вайн Хьайдан да а ву кхузахь Iуьллуш.

— Веца, муьлхачу палати чохь ву иза?

— Терапевтически отделенехь, пхийтталгIачу палати чохь ву.

И къамел хиллачул тIаьхьа БочIа терапевтически отделене вахара, Хьайдан да схьа а лехна, цуьнца къамеле вала, цуьнга Хьайд Iаламат чIагIа дика стаг хиларх дийца, цуьнга «дала маршалла дойла хьуна», — ала...

ПхийтталгIачу палати чохь аддам а дацара, хIара дIакхаьчча. Сени чохь лаьттачу цхьана жимчу стага:

— Хьуна мила оьшура? — аьлла, хаьттира цуьнга.

— Суна Хьайдан да везара.

— Хирурган да вуьйций ахь, иза хIинцца схьавогIур ву, шен гIуллакхе вахана и.

Оцо и аьлла дукха хан а ялале, халла ши ког а текхош, юьхь, пен санна, кIай а елла, цхьа адам делира гучу. Жимчу стага БочIига, и ву хьуна Хьайдан да, элира. Лекхочу дегIахь, доккха ши лерг а, яьлла маж а

йолуш волу и БочІина цкѣа цхъанхъа шена гинчух тера хийтира. Бакъду, БочІина и атта вевзар-м вацара, нагахъ санна цу шиннан бІаьргийн хъажар вовших ца кхеттехъара. ОхІо-о, и вара и БочІас хІокху дехачу шовзткѣе итт шарахъ лоьхург. Цундела бос бехъна, хІара дукха цІеххъана хиларна ша хІун дийр ду а ца хууш, воьхна хъаьвзира иза. Цуьнан лахара балда а, куьйгаш а дегон дуьйлира. Ткѣа важа, хІара вевзина кхунах къаьхкинехъ а, я вовзаза, цу чохъ цхъа гІуллакх хил-лехъ а, шен чу схъа а ца вогІуш, луларчу ейтталгІачу палати чу хъаьвзира.

БочІа, коьртачохъ ойланех кегари хилла, дан дезарг сихха къасто шен палата йолчу агІор дІавахара, шеца лаьттина жима стаг цецваьллачохъ а вуьтуш.

ХІаь, и стаг БочІас хІокху шовзткѣе итт шарахъ лех-нарг вара. Цо шен куьйга хІаллак ма винера БочІин да а, цуьнан воккхах волу ши ваша а. Иза иштта хиллера.

БочІина тахана гина стаг (Барзанакъа яра цуьнан цІе) Варш-Юьртахъ тІебаьхкинчу нахах вара. Ша жима стаг волчу хенахъ цо БочІин шичин Заманан куьг лаьц-нера, цо асар дечу кха тІе а вахана. И бахъанехъ Бо-чІин воккхах волчу шина вашас — Бауддиссий, Іадна-ний, Барзнакъа схъа а лаьцна, цунна тІера хеча як-кхинера. И дов-дацар, юккѣе бевллачу баккхийчу наха там-текъам бина, дІадерзийра.

Амма Барзнакъина дицделла ца хиллера и хІума. Цо сацам бина хиллера Овтархин доьзална «бекхам» бан. И цо кхочуш а дира.

Паччахъан заманахъ Шуьйта-гІаларчу цхъана хъаь-камна етт а, пхийтта гирда ялта а луш, барт а бина («Паччахъана а, цуьнан Іедална а дуьхъал болу обар-гаш кхобуш бу»), харц цІе кхуллуш, Овтарха а, цуьнан ши кІант Бауди а, Іаднан а лацийтира Барзанакъас.

Шаьш кхоьллинарг дерриге а бакъ хилар (гІулг хи хилар) Барзанакъас а, цуьнан накъосташа а суьдехъ, бІаьрга тІе бІаьрг а хІоттийна, чІагІдира. Иштта оцу

лацарх кхин ца ца воьрзуш, тIепаза вайра БочIин дай, ши ваий.

БочIин хIетахь пхийтталгIа шо дара. Цо хIетахь чIагIо йира шен ден лаам, хIуьу хилахь а, кхочушбан—Барзанакъера чIир эца. Амма Барзанакъа ша и бохам бинчул тIаьхъа ах шо а далале, Варш-юьртара дIава-хара. ХIетахь дуьйна БочIина мел лехарх кара а ца вира иза. Паччахъан Iедал дохийна масех шо даьлча, цхьаболчара дуьйцура, иза, цо лелийна харцонаш ба-хъанехь, лаьцна бохуш. Амма и билггала чувоеьллина мичахь ву хууш стагга а вацара. Ткъа хIинца...

ХIаь, хIинца къена-къанвеллачу, цамгарша дегI лаьцначу, меженаш малъеллачу дийнахь карийра Бо-чIина шен мостагI. Маржа, нийсса итт шо хьалха хилла делара хIара. БочIига-м хIинца экханна а топ ма ца тохало.

«ХIа-хIан, къонах хила веза, хьайна дика динчунна дика дан а деза, вуон динчунна — вуон... Иза вала вол-луш ву... Хилча хIун ду? Могаш воцуш ма вара Дада а цо лоцуьйтуш. Цо-м кхо стаг вийний. Царна дуьхьал муха гIур ву, церан чIир ца оьцуш? Ткъа хIара лор цуь-нан кIант хили. Цо ма ваьккхина со лечуьра кIелхъа-ра. Везандела, хIара иштта хIунда нисдели техъа. Цхьа гIуда хир ду-кх хIара. Суо Iожаллех кIелхъара ваьк-кхинчун да вен деза-кх сан. И мегар дуй? Мегар ду. Цуьнан кIанта ца дича а, изза кхечу лобро а дийр да-ра. Дала ца товича, стаг товала йиш яц. Сан рицкъа тIаьхъа хиларна цамгарх кIелхъара ваьккхи-кх со дала. Ткъа хIокху лобраша лелораш «бахъанаш» ду. ЧIир эца еза-кх цунах, чIир эца». — Иштта яра БочIин тайп-тайпанчу ойланех коьртанаш.

Амма воккхачу стеган тIаьхъара хиллачу сацамна дуьхьал цуьнан кхетаман кIоргенехь Iуьллуш долу цхьа аз дара. Оцу озо и стаг вен ца веза бохура. Ша бохург бакъ хилар чIагIдан оцу озан масийтта бахъана а дара. БочIа кхоьрура оцу озах, ша ца кхоьру цо моттийтахь а.

Цундела цо и аз нуьцкъаша шен кхетаман клоргенехъ латтадора, и малхе а даьккхина, цо бохучуьнга ла ца дуглуш. Амма и аз ондда ницкъ болуш-м дара.

Суьйранна массаьрца а цхьаьна хлума кхалла вахара Бочла, кхин хлумма а ца хиллачуха. Бакъду, Бочла столове хлума кхалларал дукхах шена урс дан вахара. Бочлина шехахъ а, я шеца чохъ болчу накъосташкахъ а ца карийра жимма а пайден долу урс. Ткъа хлокху столови чохъ, юьстахо лавттаху стоьл тлехъ гуттар а бепиг хадош луьллу урс ира а, глеххьачул доккха а дара. Бочлас, стенна делахъ а, хьалххехъ тидам бинера цуьнан.

Столове хлара длакхьачча, масех стаг бен ца висинера хлума юуш. Вуьш дархой, йиъна а бевлла, длабаханера, схьа ца бахкалуш, юург тлеххехьа дезарш ца лерича. Шен кхачанах мотт дла а ца тухуш, хаддаза лакха маьлехъ, стоьл тлехъ луьллучу уьрсан тидам бора Бочлас. Хлара иштта лаш тергалвира столовехъ юург лелочу цхьана зудчо. «Цера мерза хлума еъна хир ю воккхачу стагана, цундела кхача ца боу», — ойла йира цо. Ткъа Бочлас, иза шега хьовжийла а хиъна, шена ца еззашехъ, жимма кисель мелира.

Эххара а, массо дла а вахана, ша висира Бочла. Столовин белхахо длайовьрзу тергал а йина, тле а вахана, меллаша урс схьайицира цо. Амма урс шен пхьуйша чу хьалалачкхийна валале, гучувелира иза оцу зудчунна. Глеххьа воьхна а висина, сихха стоьл тле, шен метта охьадиллира Бочлас урс. Амма и юург схьалушъерг дика эсала зуда хиллера. Цо:

— Воккха стаг, и урс хьайна эшахъ хьуо, кхана схьадахьар ахъ, — элира.

Цул тлаьхьа иштта ойла йира цо: «Цера шена деъна жижиг, я кхин цхьа хлума хадон воллу хир ву». Ткъа Бочла, кхин вист а ца хуьлуш, сихха урс схьа а эцна, чувахара.

Чувевъча, шен «герз» глайбин буха дла а диллина, метта а ваьлла, длатийра Бочла.

Тайп-тайпанчу ойланаша корта сийсабора воккхачу стеган. Шен дехачу дахарехь иштта хала киртиг БочИ-на, цунна дага а догIуш, масехазза бен тIекхачна а яцара.

«Вонна дуьхьал вуо дан деза. Ас и дан деза», — иштта яра БочИн коьртехь йолчу ойланех уггаре а нуьцкъалниг.

Цунна бIостанехь а, цунна мелла дуьхьал а, кхин тайпа ойланаш а яра воккхачу стеган. Амма уьш оцу нуьцкъалчу ойлано, дистинчу хиэ такхийна хьо бе-жана, адам, экха, — чалх санна, цара ен дуьхьало, оцу хиэ хIаллакьхуьлчу чохь са долчу хIуманаша йийриг санна, атта иэшош, шен новкъа дIахьора.

БочIа иштта ойланаш еш Iаш, итг сахьт а делира, цомгаш нах дIа а тийра. Эххар а воккхачу стагана цуьннан лаамаза набаран тар тесира. Цунна иштта гIан гира.

IаьнтIехь ду иза. Арахь диллина доккха ло а, хьоб-кхуш шийла мох а бу. Амма кхеран чохь йовха ю. Пад-нара тIехь, баьрччехь хиьна Iа кхеран да Овтарха. Вок-кхах волу ши ваша а ву цхьана хIуманых лаьц-на къамел деш. БочИн нана хьолтIамаш еш йоллу.

Ткъа оцу хенахь цIийнан неI кагло (цуьнца цхьаь-на чу хьокху шийла дарц, кхеран цIе а гIелъеш). ТIак-кха БочИий, жимах йолу йиша Непий, кхеран наний цхьана лаьмнаш юккъехь Iуьллучу есачу арахь хуьлу. КогашIуьйра бу хIорш массо а. БочIа когаш шеллуш, велха ца велха, халла садетташ лаьтта. Карахь чьолпа а долуш ю БочИн нана.

Геннахь, и аре чекхийоллучохь бодашкара гучудолу кхеран цIа. Кхеран кхехкийна жижиг чохь долу бога а, галнаш чохь кхехка яй а ара а боккий, лай тIе охьа-хIоттабо Барзанакъас. ТIаккха цо, тIехьара тIе дечиг гIортош, дIакъовлу хIокхеран цIийнан неI. ЦIеххьана цхьа аз а хезий, ирх хьожу БочIа. Кхьолана стигал,

лаьмнаш ду, мархийн, дахкаран йозалла ца лалуш, букар а ситтина, лаьтташ. Юха а и аз хеза БочIна. Иза хьенан ду? Кхуьнан ден аз дац иза? Ду, кхуьнга кхойкхуш. Гепнахь гун кхеран цIа даго гIожан буьх-хьехь хьарчийначу бехчалгах латийна цIе а оьций, дIа-волало Барзанакъа. Оцу цIаро серладаьккхинчу корехь гучуйовлу Овтархин, Баудин, Iаднанан яххьаш. Уьш корах арабовла гIерта, амма бовла ца ло — кор дукха готта ду. Ткъа Барзанакъа тIекхочу цIийнна, карахь цIе а йолуш.

Эццахь БочIа ша ма-ваддалу дIавада гIурту шайн цIа долчу агIор. Амма шен ши ког дIалаьцча санна, ша волчдохь, мохь а болуш, вуьсу и...

Эццахь, мелчу хьацарх верриг ваша а вешна, шена гинарг гIенах хиларна чIогIа воккха а веш, самавелира БочIа.

Амма цуьнан воккхавер сихха дайра, гIайбин кле-лахь Iуьллу урс а, иза даран бахьана а шена дага ма деьанехь. «Хирг дIа хир ду-кх. Дала кьилахь ма лорий-ла хьо. Сайн ден чIир ца эцча волий со?..» — маьнги тIе-ра лаьтта воьссира БочIа.

Оцу хенахь корах чукхеттачу беттасин серлоно кьагйира чов. ГIийла, гIовгIа еш, лестара палатин ко-ран хьалхара лекхачу таьллийн гIаш.

Шен гIайбин бухара урс пхьуьйша чу хьала а лаьц-на, меллаша неI а цIовзош, сени чу велира БочIа. Мас-со стаг а дIатийнера. Буьйсанна кхо сахьт даьлла хан яра.

Хорша еьча санна, сихха хирургически отделенехула чекх а ваьлла, лаха маьIпехь йолу цхьа неI схьайилли-ра цо. Кхузахь а аддам а дацара. Цхьаьнаэшшарехь цомгашчу наха доху синош а, юкъа-кара цара туху йовхарш а ца лерича, цхьаммо а йоха ца йора тийнал-ла. Зевне тийналла.

Кху сени чохь яга езачу, дийнан серло лучу еа лам-панах йогург цхьаь бен яцара. Цундела гIеххьачул сов-

кхоьлана яра сени чохь. «Дукха сирла ца хилча дикаха ду», — и ойла хилира БочIин.

Къу санна, тебна, гIовгIа ца ян гIерташ, воьду БочIа эххар а дIакхечира пхийтталгIачу палатин неIаре. Ах тIех оьккхуьйтуш басар хьаькхначу ангалин неIарх, хьала а айавелла, когийн баххьаш тIе а хIоьттина, чу-хьаьжира иза. Барзанакъа кора хьалха лаьттаху маьн-ги тIехь Iуьллур, кест-кеста кIажьоьхуш, йовхарш а еш. Цуьнан можа, худаелла юьхь серлаяьккхинера ко-рах чукхеттаху беттасино.

«ХIинца, неI схьа а йиллина, чуэккха веза», — ойла йира БочIас.

Амма цо и кхочуш-м ца дира. Цунна бехке БочIас нуьцкъала шен кхетаман кIоргенехь латтош долу цхьа аз дара. ХIетте а воккхачу стагана хаа-м ца хаьара иза.

«Иза цхьана агIор дIавирзичхьана, чохьха вер ву со», — ша хьем бар шен ойланехь кIелхьара даьккхира цо.

Амма и бахьана а дIаделира сикха. БочIа шолгIа корах чухьаьжча, Барзанакъа агIор а вирзина Iуьллур. Схьадала гIерташ санна, детталора БочIин дог.

«Лелий вала!» — бохура цуьнга кхетаман лаккхарчу тIегIанехь йолчу ойлано.

Амма кхетаман уггаре а кIоргенехь долчу озо къаьс-таш хIумма а ца бохура, хIетте а и нуьцкъала дара чIире кхойкхучу ойланал. Цундела иза хIинца а саца-велира. Цу тIе оцу сохьтехь ейтталгIачу палати чуьра цхьа дархо, меллаша неI а йиллина, сени чу велира. Бо-чIа, ша ца гайта, неIарал сов баьллачу пенна тIехьа лечкъира. И дархо, кхин хIара волчу агIор схьа а ца хьожуш дIа а вирзина, шен гIуллакхе вахара.

«ХIара къайлаваьлча, дийр ду ас иза». Амма и къай-лаваьлча а, хIумма а ца хилира. Юха а кIелхьара вала бахьана карийра БочIина: «Иза юха чу а вайитина...»

Дархо юха а вирзира, шен чу а вахана, маьнга а

цловзош, охъа а вижира. Бочла-м Іадда лаьттара. Хин-ца цхъа а бахъана дацара цунна карош, ша и сихха кхочуш ца деш хъем бар кІелхъара даккха. Меттахъ-хъовш адам а дацара. Барзанахъа букъ берзийна Іуьл-дура, БочІин карахъ урс а дара... ХІун оьшура кхин шен ден, шина вешин чІир эца дезачунна?

БочІас халла цхъа ког а баьккхина, пхийтталгІачу палатин неІ жимма дІайиллира. Амма цул тІаьхъа кхех-каш лаьттаху яй тІера негІар схъаэцча, цу чуьра гІуьт-тучу Іаьнаро дагийча санна, неІаран тІам лаьцна шен куьг сихха схъадаьккхира цо. Оцу юкъана иза корох чукхеттаху беттасан серло ган а кхира. (Ткъа сени ахбодашкахъ яра).

— Муха хета хъуна, воккха стаг, са-м ца гатдо ахъ? Кестта ира а хІуттур ву. Вала-м кхуьур ву хьо, валар ма хъехаделахъ. Цкъа собардел, синпхене хъажа вай-ша, — кхунна юххехъ охъалахло кІайн духар дуьйхина стаг.

Корох чукхеттаху малхо серлаяьккхина палата. Кхуьнан дог-ойла а серлаяьккхина льоран деш-наша.

— Баркалла хъуна. Хъайд.

...Шен кога тІера цІий хъала а дууш, хиъна Іа ча. Цуьнан блаьргех хин тІадамаш оьху. ГІийлла «гІам-гІим» до цо. «Горров» — евли тоьпаш...

Цхъана секундехъ и ши сурт чекхъиккхира БочІин кхетамахула.

Ша неІара тІера, муха волу а ца хууш, цхъа ког юха кІегар ваьлча, БочІа кхийтира шег а иза цкъеллиг цкъа далург цахиларх.

ТІаккха цо, йоккха гІовгІа а йоккхуш, охъакхоьссира шен карара урс. Цуьнан блаьргех даккхий хин тІада-маш девлира, хІара больница а, дерриге а наб кхетта Іалам а, дуьне а самадоккхуш мохъ тоха дог хилира цуьнан. Халахетар, оьгІазалла, дог лазар, кхин дуккха а адамо цІераш тахказа болу синхаамаш чохъ болуш

хир бара и мохъ. Амма кхетаман кӀоргенехъ долчу оцу цхъана озо сацийра иза дуьнене ца болуьйтуш.

Ткъа БочӀа, ша лелориг къасталуш а воцуш, хьалхарчу этажа тӀе охъа а воьссина, хиъна Ӏашшехъ набарна тар озийначу, тӀехъ кӀайн халат йолчу зудчунна уллохула, неӀарна тоьхна догӀа юха а хьовзош, больницан кетӀа велира.

Стигла кхевдда, бӀаьстенан мелчу мохо къона гӀаш лестош, лаьтта таьллаш. Церан деха ИндагӀаш Юхку кетӀлахъ. Беттасин серло литтало цӀенчу хӀаваэхъ, таьллийн гаьинашлахъ, гӀашлахъ. Органан гӀовгӀа хеза.

Ткъа БочӀа-м, больницан кех а ваьлла, Варш-Юрт йолчу агӀор дӀавоьдура, хецца, бер санна, гӀагӀанехъ велха а воьлхуш. Цо наг-наггахъ шен велхарна юккьехула, БочӀа ша а воцуш, кхин стаг волуш санна, чӀогӀа олура:

— Хьайх чекх са гайти ахъа а, БочӀа. Дера ца хилла хьо а къонах. Хьайна динчу вуонна дуьхьал вуо а ца дан дели хьобга...

Амма БочӀин кхетаман кӀорггехъ долчу озо-м и ца бохура, цо кхин бохура.

21 май, 1978 шо.

ДЕСА БӀАР

Цунна дуьхьал тесира: *Йовза гуьйре. ЦӀен-можачу гӀах юьзна хьун. Хилла стоьмаш, хьуьнан бӀараш а охьаэгна. Уьш лехьош, дакӀаделла гӀаш а хьовьшуш, хьаьдда лела ша (итт шо кхавьчна жима кӀант). Малхехъ лепа а лепаш, цӀарула цӀий а делла, Ӏуьллу цхъа бӀар. ХӀокхо водий, коьллашка ша цеста а цовьстуьйтуш, когах масех кӀохцал а доьдуш, схьаоьцу иза. Шен цергех цхъаннах ах а йоккхуш, халла кагдо... БӀар деса ду...*

Иза, юккьерчу дегӀахъ, даим синтембоцуш уьду

(билгалдаккха деза, уьш хIинца мелла а синтеме даьх-
кина хилар) бIаьргаш а, дуткъа, юьхьигаш бета юххе-
хула чухъаьвзина мекхаш а долуш, шовзткъа шо хир
долу Iабдул-Бакъи, юьртарчу шайн кегийчу цIенойн
цхъанна чохь, коре а хIъна тийна Iара, гIали тIехь йол-
чу шен кхаа чьонан хIусамний, банкехь долчу 15 бIе
туьманный, «Жигули» машенний тIе хIара цIенош а,
кху чохь йолу сал-пал а («Кхарех-м дан хIума даца-
ра») божли чуьра етт-шинаррий а кхетта. Цул сов кер-
тахь лаьтташ мел лаххара а итт туьма лур долуш
(хIокху бIаьстенан юьххьехь-м муххале а) элан литта
а дара.

Iабдул-Бакъи, уьш шена дагадахкарна ша-шена
рогIаз а вахана, кхечу хIуманан ойла ян вуьйлира, бе-
шахь цхъа шайн кечам беш долу хьозий леррина тергал
а деш.

Арахь март беттан юьхь яра. Дийнахь, малх кхетий,
ло дешара, Iовраш юьйлалора, буса гIорадора тIуьна
патта.

Нийсса пхийтта шо хьалха хIара Iаш волу Iабдул-
Бакъи дубххъара шай-кай яккха новкъавелира, Сибре-
ха агIор йоьдучу шайн юьртахойн тобанах а кхетта.
ХIетахь кхуьнан могашалла а (бахъана хилча а, ца
хилча а вела а, мохь хьекха а дог догIуш), тIехьа хьо-
кхуш хаза хьийкъина яьлла кIужал а яра. Ца оьшу сов
ойланаш чохь а йоцуш, дика сирла бара и кIужал тIехь
йолу корта а.

Оцу шарахь Iабдул-Бакъи шен бакъосташна ца ца
веара, бакъду цIахь даьтIаьлIа мелла а ахча-м да-
ийтира цо.

«Шен кху юьртахь мумма а ганза волу и, эцца
цхъана жерочо цIога дастийча Iеха а велла, цигахь Iий-
на», — иштта тидира Iабдул-Бакъи цIа цавар, кхеран
юьртарчу цкъа а зуда ялозчу, амма цаьрца долу гIулла-
кхаш чIогIа девзачу Ахьида.

Хіаѣ, мелла а бакъ вара Ахьид цу тІехъ. Іабдул-Бакъина карийра шен кьоначу син, дегІан хьагамна жоп лун ерг.

Цуьнан пхенашкахъ довха цІий кхехка могаши дегІ шен Іаламаллин тамана тІетайра, цунна дуьхьало ца йира я даго а, я кхетамо а. Бакъду, наггахъ цІий тийча, шен дегІехъ мерза кІадвалар а хааделла, ойлане ваьлча, кхуьнан хІара тайпа ойла-м хуьлура: «Деллахъ, дика-м дац хьуна дадий-наний а...» Эццахъ кхин и ойла дІаян ницкъ а ца кхочий, йоккха бага а гІаттош, шеге кестта кхочу долчу (ша хІинцца лайначу) ирсе сатий-са волура иза.

Иштта дІаихира хийла беттанаш. ХІокхо хастам бо-ра ша дуьненчу валарна, ша иштта ирсе хиларна. Цунна я гуьйре а, я Іа а дацара, цуьнан дахар еккьа цІена бІаьсте яра.

Амма цкъа, цхьана дийнахъ: «Да кІел висна ву, тІекхача», — бохуш кхаьчначу зІено мелла а кхочлийра цуьнан дахаран екхна-сийна стигал.

Иза валале тІе ца кхечира шен дена, дІаволлале кхечира. Цо тІаьххьара бІаьрг туьйхира шен ден можобесачу, чуьра дахар дІадаьллачу юьхье.

ХІинца, шен да дагалаца гІоьртича, цунна данма а дуьхьал хІутту и юьхь. ХІунда? Кхуьнан итт шо долуш хІара шиъ, цхьана бІаьстенан дийнахъ хьуьнах вахча, шена олхазарех, диттех лаьцна дуьйцуш хилла юьхь хІунда ца йогІу кхунна дага? Я хІара шена эцна кхо чІург йолу вилспет а хьоьхкуш, кхунах воккхавеш, кхуьнга хьоьжуш ден хилла синкъераме дог-дика бІаьргаш? Я... масане дара уьш. ХІетте а цуьнан царех цхьаъа а, стенна делахъ а, бІаьра хьалха ца хІуттура, шен дех лаьцна цо ойла ечу хенахъ.

Да дІавоьल्लीна масех бутт баьлча, Іабдул-Бакъига юха а ша мерза хан йиъначу меттиго дІакхайкхира. Иза дІахьаьдйира оцу кхайкхаман озана тІаьхьа. И кхайкхаман аз ницкъ болуш хилира кьеначу ненан бІаьрхил а,

иштта дла кхечу хлара цахь сазон глертачу бахьанел а.

Амма хлара ша сатийсинчу длакхаьчча, кхуьнца мотт, ирс, блаьсте, ахча декъа резахилларг, шен керла бен кхолла а, оцу бенахь кхечуьнца ша сатуьйсург карон а кхиьнера.

Цундела Іабдул-Бакъин хьалхалера ирс духадерзо хьажарх, буйнара даьлла олхазар, юха а юучуьнца, я кхечу кепара Іехийна карадало глортарх хилларг хилира.

Цхьана дийнахь белхалой чохь Іачу баракан коре а хлѳьттина, чохчарех чулена догла тергалдеш лаьтташ, Іабдул-Бакъин ойла хилира: «ХІун ю хлара маьлхан дуьне? Цхьа тамашийна хІума ю-кх: тахана ю, кхана яц. Цундела маьлхан денош долччуьра, догІанаш дуьйладалале, даа деза-кх, хаза самукъа а доккхуш, тІаьхьа дагахьбаллам ца хирриг».

И самукъадаккхар, Іабдул-Бакъина хетарехь, блаьстенан юьххьехь дуьйна Іаьнан шело тІекхаччалц вала хлѳьттина къа а хьѳгуш, схьадаьккхина ахча масех баттахь ресторанехь шолгІачу дийнахь шена йицлун йолчу (цунна ша а санна) масех сахьт хьалха евзинчуьнца дІахахкар а, цул тІаьхьа цуьнца, ах кхетамехь а волуш, буьйсанаш текхар а дара.

Оцу самукъадаккхаро тІаьхьара а больнице а кхачийра Іабдул-Бакъи.

— Жимма хьевеллехьара, хьѳ кІелхьара ваккха таро хир яцара, хІинца хьовсур ду... Шен могашалла ларъян ма еза, сел атта дакъаза вала а ца глерташ.

— Лор, хьанна хаьара... Со хІинца толахь-м...

Иштта къамел хилира кхуьнан а, коьрта тІехь цхьа а чо боцучу Іаьржачу аматахь волчу лѳьран а аьхкенан цхьа довха де суьйренга лестинчу хенахь.

Больницехь волуш, Іабдул-Бакъина шен деган кІоргенехь, чов санна, лозуш, Іийжаш цхьа тамашийна ойла хааелира. Цо бохура: «Дахарца бегаш лело мегар дац, иза иштта кІезиг хІума а яц. Хьайна (я хьѳо) хьѳоме хе-

тачеран дегнашка а хьожуш, ваха гIорта. Йиш яц хьуна хилларг духадерзо... Кху дуьненахь хоттавалар хада-ре доьрзу, уйраш — къастаре, велар — велхаре». Ам-ма и аз хаза, оцу ойланан дуьхе кхиа кхуьнан собар а, хьекъал а ца тоьира.

Эххар а Iаьнан чилла чIагIъеллачу хенахь, ун дIа а къаьстина, больницера аравелира иза. Цунна, стенна делахь а, чIогIа лиира цIа ваха. Оцу деношкахь цунна кест-кеста гIенаха гора шайн юрт а, хIара а:

Аьхке. Малх схьа а кхетале, хьалагIаьттина хIара бежнаш дIалахка. Нана ю етт узуш. Цо кружки чу схьа а йоккхий, кхуьнга схьакховдайо шура. ХIинца а йовха йолу шура муьйлуш лаятта хIара.

ТIаьххьара а цIа ваха сацам бира цо.

Нанас, шена кIант цIа веана мел хазахеттехь а, цуьнан да веллачул тIаьхьа дIавахар дагахь хиларна, мелла а шийло тIейцира иза.

— Со кхин цхьанхьа а гIур вац, эцца цхьана машен тIе балха а вахана, цIахь Iийр ву, — боху дешнаш Iабдул-Бакъис аьлча, нана цунах ца тийшира.

Амма цIахь Iен Iабдул-Бакъис чIогIа сацам бинера. Цунна гора шен хеннара, шеца балха ихина накъостий кибарчиган цIенош а, машенаш а, зуда а, бераш а до-луш баха хевшина.

Цунна дахарехь керла Iалашо гира: мухха а, хIуъа а лелийна а, бахам вовшахтохар. ТIаккха гIалахь кира лелочу машен тIе балха а вахана, пачхьалкхан балхахь воцуш, мукъа еьначу хенахь нахана а цхьацца гIулла-кхаш деш, йоьжнарг, йиснарг цIа ядош, алапан сом соь-ма тIе дуьллуш, оцу Iалашоне кхача дIахьаьдира иза.

Масех шо даьлча, шена машен а эцна, иза а дIаюьй-жира цо ахча даккха. Ламанан некъашкахь иза хийланна а коьртахвелира ахчан тIехь сутара, нэхь доцуш а, ше-на пайденна тIахьаьлла а ву бохуш. Цо машенна бензин а, ша вала а волуш, шен ахчанах ца оьцура. Кара ве-

дар а лоций, велакъажарца корта раз а боккхий, ма-
шенца тѣх мел волучуынга бензин деха длахуттура
Іабдул-Бакъи.

Шоферша бегаш беш, шайлахъ: «Дукха бензин до-
хуш къежарний, корта раз бахарний юьхъ — къежна-
чохъ, корта — раз баьккхинчохъ бисна цуьнан», — бо-
хуш, хыйзавора иза.

Гѣнах санна дѣандира и шераш. Цуьнан ткѣ дейтта
шо дуьзира. Иза хѣнца легкови машенан а, гѣалин
йистехъ кибарчигах динчу кхаа чоьнан цѣйнан а да ва-
ра. Цунна оьшург хѣусамнана яра.

Хѣинцалц нанас зуда ялаяхъара бахарх, и ца деш,
шен бахам вовшахкхетталц Іийра Іабдул-Бакъи. «Ткъа
хѣинца, — ойла йора цо, — хѣара гѣаларнаш Іадда а
битина (дукха хаьа царна), цхъана кѣотарара цхъа къо-
на меь а далийна, цуьнца жимо доьзал: ши кѣант, ши
йол — вовшах а тоьхна, кхидѣа а даа деза хѣара маьл-
хан дуьне».

Дукха хан ялале Іабдул-Бакъина карийра ша лоб-
хург. Иза юьртахъ хазаллийна а, синкъерамашкахъ
эшарш дика лакхарна а цѣ яхана йолу берхѣийтта шо
кхаьчна Билкъис яра.

«Зурманаш лекхар а дика дац, цу тѣ цѣ а хаза
яц... Зурманаш лекхар дехка мегар ду. Цѣ? Цѣ-м кер-
ланиг тилла а мегар дара. Масала, Луиза аьлла...
Схъаяло еза», — сацам бира Іабдул-Бакъис йол шена
шолгѣа гича.

Іабдул-Бакъин бахам дика бевзаш йолу Билкъисан
нана тѣх реза хилира оцу захалонна. Ткъа Билкъис,
ша шеца цхъана классехъ итт шарахъ дешначу кѣанте и
эскарера цѣа валлац хьобжур ю аьлла делла дош доллу-
шехъ, нанас бохучух Іѣха а елла, тѣетайра, цхъана-ши-
на буйсанна елха а йилхина.

Іабдул-Бакъий, Билкъиссий масех шарахъ Іийра
цхъаьна. Бакъду, оцу шерашкахъ цу шиннан Іабдул-
Бакъина лиьна доьзал-м ца кхиира.

Цундела: «Сайл тIаьхьа цхьа а адам а ца дуьтуш кху дуьненчуьра дIавала-м яц йиш», — ойла йира цо.

— Луиза, суна хьо еза-м еза... Делахь а, сан йиш ма яц иштта... кхетий хьо... иштта, цхьа а доьзалхо а воцуш, дуьнен чуьра дIавала.

Билкьис ца кхетара цо дуьйцуцух. И гучу Iабдул-Бакьис, ша ала гIертарг, иза кхетош, дуьхьалара гIил-лакхан кирхьа дIа а обзна, гучудаьккхира.

— Со доьзалхо а хир волуш йолу зуда ца ялийча вер вац... Хьайна лаахь Iен а Iе, я хьайна лаахь цIа а гIо.

Билкьиса цунна дуьхьал хIумма а ца элира. Иза елха йолаелира. Оцу буса иза дехьа чу а яхана ша дIайижира. Цо ойла йора, шен хIунда ца хуьлу-техьа кхечу зударийн санна бер. Иза ехха хьийжира шен де-гIе, цунна тIехь бер ца хиларан бахьана долу сакхт карон йиш йолуш санна. Амма цунна и кара-м ца дира.

«Суна ца хууш, цхьаь хир ду-кх и», — иштта ойла йира цо.

Цуьнан дегIа тIехь дацара цо лехна сакхт, цунах и кхийтира, ша мацах цкъа дош деллачу кIанте маре а яхана, нийсса шо кхочуш, шала ши бер: йоIий, кIант-тий — дича.

Ткъа Iабдул-Бакьис шолгIа зуда — гIалара цхьа жеро ялийра. Керлачу зудчо цIенош дIа а дохкийтина, квартира нэцийтира цуьнга.

Цхьа шой, ах шой делира и шиь цхьаьна, цхьа а доьзалхо а ца хуьлуш, деха. Эххар а цо шен зудче элира:

— Суна сайл тIаьхьа виса цхьа доьзалхо везара...

— Суна а везара и-м. Цул сов, со ши кIира хьалха больницехь а хилла. Цигахь лобро со-м доьзалхо хила декхар долуш ю бохура.

Зудчо и аьлча, цIеххьана даге ан иккхица санна,

хийтира Іабдул-Бакъина. Оцу буса мегарг наб а ца йира цо. «Сан бу-техъ доьзалхо цахиларан бехк?» — оцу шеконаша са дуура цуьнан.

Ткъа шолгӀачу дийнахъ, бӀаьргаш чу а кхетта, бос а баьхъна, вара иза больнице вьдуш.

ОхӀ-хӀай, и де... Оцу дийнахъ кху дуьненахъ сирла мел хеттарг цунна кхуьйлира, хаза мел хеттарг эрча делира, цуьнан дуьненах а чам белира.

— Ахъ текхна цамгарш ду хъан доьзалхо цахиларан бахъана.

И льоран дешнаш цуьнан лерехъ юх-юха а декара, уьш цунна гӀенах а хезара, цара цуьнан синтем байинера.

Оцу дийнахъ дуьйна ахча, бахам бицбелла ойланашна чу вуьйлира иза. Цо шен кхетамехъ луьттура шен дахаран денош, юхадендора къоналলেখъ ша лелийнарш. Цунна хийтира хӀиницалц шена цхъа доккха маьӀна долуш а, деза а, сийлахъ а хетта гӀуллакхаш деса а, лоха а, сий дайна а.

КхоалгӀа де дара кхуьнга льоро и аьлла. КхоалгӀа де дара хӀокхо, балха а ца вьдуш, цкъа ара волий, корта а оллабой, урамехула лелаш, юха а чу а вогӀий, диван тӀе бертал а вужий, ойланаш еш йуьллуш, хан токху.

Оцу дийнахъ, догӀий, лой цхъаьна а ийна, ткъов йолаелира. ЙобалгӀачу этажа тӀерачу шайн квартиран балкон тӀехъ, коьртахъ хӀума а йоцуш, оцу ткъевнехъ лаьттара Іабдул-Бакъи. Оцу хенахъ кхераи цӀенна хьалха сецира цхъа кира лелон машин. Оцу чуйра араваьллачу шофери, балкон тӀехъ лаьтта хӀара вовза а вевзина, мохъ туьйхира:

— Іабдул-Бакъи, во-о Іабдул-Бакъи!

Амма цуьнан и мохъ, ойланашка чувобллачу Іабдул-Бакъина ца хезаш, бехха бетта-м дийзира.

Цеххъана Іабдул-Бакъина, цхъана геннара йин чуйра схьахезаш санна, хезира и мохъ.

Тіаккха цо ойла йира: «Ванах, Іабдул-Бакъи сан це а ма ю, елахъ, и соьга кхойкхуш а ма ву».

Цул тіаьхъа цо, балконна тіехула чу а кхевдина:

— ХІун боху ахъ? Хьо соьга кхойкхий? — аьлла, мохъ туьйхира.

— Кхойкху, хъайна тіе хІума юхий, охъавоссахъа, — элира вукхо.

Іабдул-Бакъина, дикка хъаьжча, халла вевзира мохъ беттарг. Иза кхеран юьртара колхозан машен тіехъ болх беш волу ДагІа вара.

Цуьнца веара Іабдул-Бакъи юьрта, цо: «Хъан нана кІелійиссина цомгуш ю», — аьлла, ирча кхаъ а баьккхина.

Нана шолгІачу дийнахъ дІаелира. Кхуьнга кадамаш а бина, шайн-шайн цІа бирзира нах.

ХІара ша висира кху яссаеллачу хІусамехъ.

Тахана иза коре а хиъна, кІорггера ойланаш еш Іара. Кхуьнан ойланаш юкъах ехира, кара лаьцна ведарш а долуш, хитІа боьлхучу мехкарийн а, цаьрца бегаш бечу кегийчу нехан а синкъерамечу аьзнаша. Царех шиъ: сов къона йолІий, кІанттий — чІогІа вовшашка дагара дуьйцуш лаьттара, юкъа-кара вовшашна дела а къежаш.

Іабдул-Бакъин ца хиллера хІара шовзткъа шо шен кхочуш цхъа а стаг, оццул кхо цуьнгара, я цо кхуьнгара а марзо оьцуш. Цхъа а ца хиллера, я да а, я нана а, я деган доттагІа а, я доггах еза йол а.

Тіеххъа хан яьлча иза, доккха са а даьккхина, хъала а гІаьттина, чухула дІасалела велира. Цуьнан бІаьргех, тіаьхъ-тіаьхъа луьста а дуьйлуш, хин тіадамаш дуьйладелира. Тіаккха, цІеххъана паднар тіе бертал охъа а кхетта, иза, ийза а ца луш, хецца велха волавелира, тіаьхъ-тіаьхъа чІагІ а луш.

БІаьрхишна юккъехула цуьнна юха а дуьхьал тесира.

Нюьза гуьйре... ЦІен-можачу глах юьзна хьун... Малхехъ лепа а лепаш Іуьллу біар...

Діатийна Іалам. Хьаннийн хотешка суьйренан тлуналла йобссина. ХІара хьаннаш хедош, шайна ирзош дохуш, цкѣ мацах кхузахъ баха хевшина нах.

ХІинца, дуккха а юьртахой лахенга баха охьабахана дела, мелла а жимъелла хІара юрт. Хийла цІа дисна хІокху эвлахъ деса. Ткѣ деса цІенош тиш а ло, сиха доха а духу...

Эвлана юьстахо, гІеххѣ лекха арц дІаболалуч-чохъ, гуш цхѣ жима цІа а, цунах дІахуттуш дина рагІуй, божлий а дара. ЦІенна тІе йиллина кІайн шифер гора, юкѣ-юккѣра Іарж а елла, ткѣ божлиний, жимчу рагІуний тІетоьхна — Іаьржа кехат. ХІора Іуьйранна, оцу божли чуьра арадолий, лакха орцах дажа хьала-додура масех бежана: цхѣ еттий, ши шинарий, ши эсий. Царна тІаьхѣ а хІуттий, кхин цІахъ шега дайта хІума ца хилча, вир а додура дажа. Иза кху эвлана юьстахо охьадогІучу жимчу хи тІехъ йинчу хьера чу а хиьна, ялхийтта шо кхаьчначу, Аьстмар цІе йолчу, кІантаца кѣамел деш Іачу, цхѣ ког боцчу Уцин бахам бара.

Ткѣ аьхкенан де делкѣал тІаьхѣне лестича, кара Іаса а лочий, цхѣ гІогІ а текхош, зІакардоханна теба куьйра, я цхьогал дІаэккхон «кху-вай» — бохуш, мохъ бетташ, ков-кертахъ дезарш деш лела гІеххѣ кѣена зуда Уцин хІусамнана яра, шен цІе Іабадат а йолуш.

Іабадат ворхІ шо сов йоккха яра Уцел. Уцин генаро болчу гергарчу наха, хІара дика реза а воццухеь, ялийнера иза, тІом дІабаьлла масех шо даьллачул тІаьхѣ. Іабадат хІетахъ хенаро жеро яра, шен долахъ ши мотт а, «Казань» цІе йолу кехатан пондар а болуш...

Дера ца ялийра и Іабадат дукха Уцина еза а езаш-м. Кхин дан хІума дацар-кха, реза хила дийзир-кха оцу захалонна а: «Согга мила йогІур яра, ах бен воцчу».

ХІан-хІа, Іабадат яцара Уцис шегә сатийсинарг. Ам-
ма...

Тіамо ца деш хІун дитира?..

Уци ког а боцуш веара ціа, ткъа кхуьнан безам, ла-
манан лу санна, экама, къона Белита и тіом бахъанехъ
хІовттинчу мацалло хІаллакйинера. Уцина цкъа а йиц-
лур яц цуьнца ша дуьххъара къамел динна Іуьйре а,
цуьнан ша Іодика йина суьйре а. И тайпа хІуманаш
цкъа а дицдала тарлуш ма дац, хІунда аьлча, уьш цкъа
а юха хила йиш йоцу дела. Оцу юха хила йиш яцарехъ
ю-кх дІадаханчун хазалла а, ша тайпана хилар а...

Ткъа и Іуьйре иштта хилира.

Іаьнан Іуьйре. Ло, мѳхо лаятта охъакхача ца дуьтуш.
хьийзош дарц долчу оцу Іуьйранна, шалго топ а эцна.
«Гуди, Гуди» — аьлла, буьнчохъ хІоз хилла Іуьллу
жІаьла шена тіаьхъа а хъехна, шайн ціенна тіеххъара
дІабодалучу орцаца хъалавахара Уци.

ХІетахъ Уцина ма чІогІа дезара талла эхар. ХІокху
юьртахъ а вацара, иза санна, дика таллархо, цхъа Неж-
дукъ хъалхара Оьрзмик ца лерича. ХІаь, Оьрзмике-м
хъаха ца кхочура Уци. Оьрзмик вешшехъ топ а карахъ
вичә санна вара. Мел могашчу къоначу стеган ницкъ ца
кхочура, цо санна, хІара Іаннаш талла. Ткъа топ нийса
тохар а, майралла а цуьнгара цхъамма а йоккхур
яцара... ОхІ, ма дика стаг вара Оьрзмик, ван-м! Дера
вара дог ціений, жимчуьнца — жимий, воккхачуьнца —
воккхий-м...

Оцу Іуьйранна-м Уцина дагахъ а дацара, я дагадан
йиш а яцара Оьрзмикан валар сел генахъ хир ду, я хІо-
кху маьлхан дуьненахъ сел боккха тіом бер бу, я ша
оцу тіамера цхъа гІогІ а доцуш ціа вогІур ву бохург.
Оцу Іуьйранна Уцина дагахъ шен талла вахар дара,
кхин цхъа а хІума а дара...

И кхин цхъа хІума хІун ду дІадийца Уцина шена а
хуур дацара хІетахъ. И цхъа экама, ламанан баппа сан-
на, синхаам бара, и цхъа сирла ламанан шовда санна,

синхаам бара, и цхъа дог дохден, бѣаьстенан малх санна, синхаам бара... И синхаам бийца йиш йолуш а, я бийца оьшуш а бац, и синхаам шен даг чохъ кхоллабала беза, ша бовзархъама...

Эрна веъна ца хиллера Уци шовдан тѣе. Белита, шен кѣудал юьзна а яьлла, и шовда долчу Ин чухъра хъала-яла гѣрташ йоллура. Белша тѣе хѣоттийна кѣудал а йолуш, ше хъаькхначу басах ши калу а шерший, меллаша юха чуюссура иза. Гучувала ца хѣуттуш, шен дагахъ, жимчу берах санна, вела а воьлуш, цхъана кегийчу бѣаьллинган коьллашна тѣехъа лаьттара Уци. Эхар а, тѣеяла гѣрта кѣорда а дина, гѣеххъа кѣад а елла (цундела беснеш кхин тѣе а цѣийеллера цуьнан), Белита, шен кѣудал охъа а хѣоттийна, даккхий синош а дохуш, сецча, ша лахара хъала воьлучуха:

— Юьйре дика хуьлда хъан! — олуш, тѣехѣоттира Уци.

— Далла везийла! — элира Белитас.

— Хьо хитѣа еъна? — и тайпа цхъацца хеттарш Уцис а деш, Белитас эхъ хетарца царна жопаш а луш, лаьттара и шиъ.

Тѣаккха Белитас, цкъа шен кѣудале а хъаьжна, юха шен лун ши бѣаьрг ше хъаькхначу басенга а берзийна:

— Со-м хьелуш лаьтта, — элира.

И хъалха, цу гух тѣеяла гѣрташ, холчу хѣоттар гинчу Уцина дагатесира и хьовзо:

— Гѣуо делахъ.

Амма йоьлан бѣаьргаш дехаре, «ца хаьа хьуна, аса ца аьлча а, хѣун дан деза»... бохучу маьѣнехъ шега хъаьвсича, ша аьлла дешнаш гѣеххъа новкъа а даьхкина:

— Дера оцу басах-м кѣудал йоцуш а ма валалур вац, — аьлла, цхъана куьйга кѣудал а лаьцна, цкъашозза кхоссавелла басах тѣе велира Уци.

Тѣаккха и, кѣудал охъа а хѣоттийна, басах шершаш, халла хъалайогѣу Белита тергалъян хѣоттира. Ткъа

иза, базе чекхийоллучохъ, мачаш шарша а шершина, шен ницкъ ма-ббу чу ца йосса глортарна, аркъал а сеташ, охъакхеттаза юьсуш, сецира. Оцу минотехъ, цунна улло длакхечира Уци. Амма цуьнан бӀаьргаша — О, и бӀаьргаш! Царна чохъ гора-кх Белитин дагахъ мел дерг — хезаш боцчу, амма кхетачу маттаца: «Сох куьг ма хъакхадалийталахъ, со леш хилахъ а», аьлла, сацавалийтира иза. Ткъа Белита, ша шен когаш тӀехъ лараяла ницкъ а кхаьчна, кӀудал белаш тӀе а хӀоттийна. дӀайолаелира.

Уцис:

— Хьо юха хи тӀе маца йогӀур ю? — элира, шена иза хӀора Ӏуьйранна а, хӀора суьйранна а шовдан тӀе йогӀийла (хийлазза талла вьдуш, я цигара цӀа вогӀуш ша, иза коьллаш юккъехула тергалийна дела) хуьу-шехъ.

— Со-м хӀора дийнахъ Ӏуьйранна а, суьйранна а йогӀу кхуза, хьо ца вогӀу-кх, — элира Белитас, юха а йьорзуш.

Цуьнан къамело, аьлча а «хьо ца вогӀу-кх» бохучу шина дашо чӀогӀа хазахетийтина, вьохначу Уцис:

— ХӀинца-м вогӀур ву, деллахъа вогӀур ву-кх, — элира.

Ткъа Белита:

— Суна кӀудалш тӀеяхий? — аьлла, хаттар а дина, кхуьнан жьопе ца хььожуш, ела а къежна, дӀаяхара.

Уцис-м оцу дийнахъ кӀезга теллира, цхьа Белита-гӀарна хьалхахула хьала доьду, сарралц ша гездина, Ӏин ца лерича...

Ткъа и суьйре, къастаран суьйре?..

ОхӀ, ма тера яцар-кх иза оцу дуьххьарлерачу Ӏуьйренах, хӀунда аьлча, и Ӏуьйре дарц долчу Ӏаьнан яра, ткъа хӀара суьйре — хаза яьллачу бӀаьстенан. И башхалла хилла а ца Ӏара и шиь къастош, уьш дуккха а яра. Коьртаниг, цкъа а диц ца лург, иза къастаран суьйре хилар дара.

Оцу сарахъ, елхаран къурдаш а деш, длабуза лах-
белла хъаннашна юккъехъ, цхъа хлума яйча санна,
шен злаьнарш ловзон малх а, кхехкаш, мокхазан тлул-
гах бухдуйлу шовда а, кхарна лакхахъ гу тлехъ, глий-
ла глаш а дегош, лаьтта клайн ши мах¹ а теш долуш,
Белитас элира:

— ХІан, Уци, хІара сан чІуг ю хъуна. И хъайца ле-
лае. Со хъоьжур ю хъо цІа варе... ХІора Іуьйранна оцу
Блендукъ-ломак малх схъа мел кхета, со хъоьжур ю,
со тешар ю хъо цІа воІтург хиларх. ЦІа воьллахъ...

О-о, хІун дага ца деара Уцина хІетахъ, хІун синхаам
ца кхоллабелира цуьнан даг чохъ?.. Цунна хІара дерри-
ге а дуьне цхъана тамашийначу дахкарлахъ гира: хъан-
наш — баьццара, баьццара яра, стигал — лилул-сийна,
сийна, ткъа хІокху шовданах туьйранехъ дийцина стаг
денвен хи хиллера — ялсмане яр-кха дуьне, ялсмане...

Амма дукха хан ялале, дерриге а Іалам ша ма-дар-
ра хилира, тІаккха кхуьйлира, Іаржделира: «Къаста де-
за, къаста деза, тІом, тІом, тІом, тІом!», — ткъес туьй-
хира цуьнан коьртехъ.

ЭхІ, ма лаьар-кха Уцина хІара Іалам шена хІинцца
ма-гарра, цхъа тамашийна, туьйранехъ санна гуттар а
гойла. Амма Даймехкан декхар ду-кх уггаре дезаниг,
сийлахъниг. И бахъанехъ шен дог а ден деза-кх стага,
изсахъ ша вала а кийча хила веза-кх иза.

Масийтта блешо хъалха дуьйна дехаш схьадорІу
кхеран шира тайпа. Хийла мостагІий летта цунна тІе.
Амма царна къар ца луш, царна тІехъ толамаш бохуш
схьадеьна иза. Иштта ца хиллехъара-м тоххарехъ хІал-
лакхилла хир дара кхеран тайпа.

Ткъа толам ша-шаха ца хуьлу. Оцу толаман дуьхъа,
цхъаъ велла ца Іаш, дуккха а бІаьхой бала беза, дук-
кханна а чевнаш хила еза, дуккха а бовза-безарех хаьд-
да биса беза...

¹ Мах — клайн чкъор долу кІеда дечиг.

И дерриге а иштта къастош схъаала ца хаахь а, Уци дика кхетара и иштта хиларх. Цундела цунна хаъара ша цига, нагахь и толамна нэшахь, дахар а дладала вьодуш вуйла, хлара тховсалерниг шен Белитица тлаъхъара цхъаьнакхетар хила тарлуш дуй.

Цундела делахь а, Уцин генна даг чохь цхъа экама, хлара шех ийзалун, хлокхуьнга цкъа а дешнашца йийцалур йоцу, я йийцаелча а хлара йийца а хлуттур воцу ойла яра. Лааман ойла.

Уцин дагна лаъара данма хлара шена тлеййзошдерг, амма шех, стенна делахь а, ша кхоьруг хинца, тахана, ламанан лу санна, йолчу Белитица довза, доггах, таббалц шовда, цена хлаваъ мала, маълхан злаьнарш, сийна хъаннаш цкъа а ца гинчу кепара ган — безам бовза. Амма цунна луург хир дацара ишттачу хъелашкахь, я Белитин шовданан хи санна долчу бляьргаша хуьлуйтур а дацара. Цундела Уци шен даг чохь кхаьрдира оцу ойланах.

«Хлан-хла, иза-х и лоханиг, лаламо хлора са долчу хлуманна делларг даций, иза безам бовзар, хъаннаша цландина цена хлаваъ санна цленаниг дай», — бехказа юьйлуга цунна хъалха и ойла.

Нийса а хетара Уцин дагна и бехказлонаш, амма кхуьнан дахарехь хила-м ца хилира и тамаше луург, и деза кхоьруг...

Тлаккха — тлом. Буйцу хезначул а инзаре ирча бара тлом. Хала, адаме ла ца баллал, хала. Амма лан-м ловра салташа, хлунда аьлча, иза парглатонехъа, кьизчу, акхачу мостагичуна дуьхьал тлом болу дела.

Уцина оьрсийн мотт а ца хаъара, я «пашнисташ» бохучу дешан ма-дарра долу маьлна а ца девзара. Амма и кхетара цхъа дош ца аьлча а, шен накъостех, цунна хаъара «пашнисташ» мостагий буйла. Уцина дика хаъара коьртаниг шен глутлакх дан ма-деззара кхочушдар дуйла, иштта хила ницкъ кхачахь, ша а Толам мелла а герга узийла. Цундела Уцис дан а дора дан ницкъ

берг дерриге а, тийначу дахаран, маършачу малх кхет-
тачу дийнан, Белитин ойла яхь а, цуьнга шен бӀаьхал-
лин декхарш кхочушдарна новкъарло ца яйта стогалла
а карош шегахь.

Хийла денош дӀаихира, тӀеман денош, гӀенах санна,
хӀорш хьаьвддий-бевддий леллашехь. Цкъа ишттачу
цхьана дийнахь, Уцина хӀара дерриг дуьне сов чехка
хьаьвзира, тӀаккха жимлуш, бурула мажделира цуьнан
бӀаьргашна хьалха, тӀаккха кхоьлира, Ӏаржделира.

Шена юххехь иккхинчу йоккхачу тоьпан хӀюан
ницкъо ша, лаьттах схьакъастийна, масех метр хӀаваэ
хьалавоккхуш хааделира Уцина. Юха иза кхетам чуь-
ра велира.

Метта веача, гонаха кӀарула-Ӏаьржа буйса а, де-
къех юьзна тӀеман аре а, ша санна, шийла Ӏа а дара...

Дуккха а Ӏиллира Уци оцу шийлачу арахь, дерӀ гӀо-
рон доллалц. Аьтту гӀорӀ, бетонах доьттича сана, даз-
деллера. Хийла хан елира (я цунна и иштта хийтира?).
Эххар а цхьа гӀовгӀанаш хезира Уцина. Адамаш дара.
Церан хабарах хиира цунна уьш вайнаш а, лазийнарш
дӀакхоьхьучу санитарни бригадера а буйла.

— ХӀе-ей, мой кирпичко ранийт, мой надо теплу ме-
сто положийт, — шен гӀори-гӀоддах мохь туьйхира
Уцис.

Хезира цуьнан аз. Носилкаш тӀе а виллина, дахка-
ро хьулийнчу шийлачу арахула цхьанхьа-м вихьира
иза...

ТӀаккха — дархой, чевнийн лазамаш, белларш, бала
бохкурш, цӀерпошташ, юха — госпитальш, госпитальш,
госпитальш, тӀаьххьар а — операционни стол...

ОхӀ-хӀай, и де. И де дагадеъча, Уцина хӀара дерри-
ге а дуьне Ӏаржлора. Оцу дийнахь Уци шен аьтту гӀо-
гӀах велира, цуьнца цхьаьна — дуккхачу а хӀуманех а
(царна юккъехь дара талла эхар а).

Госпитале охьавуьллун ши ког болуш хиллехь, цу
чуьра араволуш-м «кхаа кога тӀехь» вара Уци... ТӀом

дІабаъллера, амма тІамал хала дара схъа мел хеза ир-ча кхаънаш лан. Нана елла, Белита кхелхина, доттагІаднан тІамехъ хІаллакьхилла, Оьрзмик дІаваълла... Цхъаъ цхъаннал кьиза дара кхаънаш.

Оцу халахетарийн йозалла ца лалой, кест-кестта Уцис боккха узар бора, ах-хозуьйтуш:

— Деллахъа, Уци, ма тоьллера хьуна а хьайн хеннахъ веллехъара, хІара «дика» болх а ца хьогуш, тІеман арахъ, хьайн накьостий санна. Петар санна, Реваз санна, Іабдулла санна... Іийт, ма дика кІентий бара уьш! — олуш.

Иштта гІайгІано лаьцна дІаохучу деноша Уци хенал хьалха кьанвора. Цу тІе цхъацца кара а вора кхуьнан доьхначу даг тІе туьха таса.

ХІун ца до халахетарший, халонаший адамах? Цара адаме шен амал а хуьйцуьйту наггахъ... Уци маларе марзвелира.

Иштта лийлира иза масех шарахъ. ТІаккха гергарчу наха, цкъа хьалха кьаьркъа дуьтуьйтуш дуй а байитина, шаш цхъа дика болх бо аьлла, Іабадат ялийра Уцина.

ТІаккха, шен баланаш бнцбан а гІерташ, шен бахамна тІевирзира иза. Шена ваха атта хир ду аьлла, цхъаболу юьртахой санна, Теркан йисте, гІала, АтагІа, Чуьйрийн-эвла — цхъанхъа а дІа ца вахара иза. Цундела Уцин цІа дасса а ца делира, деса доцу дела, тиш а ца делира. Иза цкъа а дасса а лур дац, я тиш а лур дац, Уци дийна мел ву.

Дика Іаш вара Уци кху юьртахъ. Цуьнан дахар маьІне дора, кьагадора сирлачу дагалецамаша. Амма тІаьххьарчу хенахъ цуьнан дог Іийжош кхин цхъа халахетар дара.

Ша госпитальшкахула дІасаидош, тІамехъ хилар чІагІдеш долу кехаташ дайинера Уцис. ХІеттехъ церан тІе-каро ян хІокхуьнан карах а ца делира. Цундела делахъ а (хаац), Уцина Толаман ткъа шо кхачаран сийн-

на йолу медаль ца еллера. Иза чlogla хала а хийтира Уцина. Кестта тлехочуш Толаман ткъе нтт шо кхочу де а дара. Цундела, ша хIинца а, хьалха санна, тидаме ца оьцуш витарна кхоьрура иза.

— «...Цу аьчкex ахь хIун до?» — боху соь ВатIас. Цунна елахь а, суна ма яц уьш аьчкаш. Суна а ма лаьа, нахана санна, айса динарг цхьанна оьшуш, цхьамма лоруш гIуллакх дуйла хаа...

— Ваши, цу хьайн документийн бух хоттуш, кехат хIунда ца дохьуйту ахьа?

— Дахьа-м дахьийтина ас цхьа бутт хьалха, гIалий-тлехь доьшуш волчу Ахьмин кIанте яз а дайтина.

— Делахь цунах гIуллакх хир ду хьуна.

— Цхьаь хир ду-кх, доьгIнарг, — шен Iасанашка «закъ-зикъ» а оьккхуйтуш, хьалагIаьттира Уци. — Вало, Аьстмар, чувовду вайша. Вайна гIеххьа хан а яьла, тховса со волчохь буйса яккха...

Хьеран лоха nel tle а тоттуш, аравелира и шиь. Бет-тасино серладаьхнера хьаннийн аьрцнаш. Бердашна юккьехула охьадогIу хIара ахк а къагийнера цо. Чув-ра кегийра тулгIаш а гуш, хьаььна дара цуьнан хи.

Цанаш tle тхи диллинера. Халла хаалучу мохо цигара тIуналла кхоьхьура. Аьхна тIуналла.

Тийна дара. Цхьана эшшарехь хьийзачу цхьалхачу хьеран гIовгIа ца лерича. Ткъа цуьнан гIара гIовгIа йолуш санна а ца хетара. Иза дика йогIура хIокху тийначу Iаламца.

Ахка йистехь даьллачу доккхачу толлан IиндагI детталора хин тулгIенаш тлехь.

Эвла йисте, цхьана айинчу меттехь, дара Уцин цIа. Цига хIара шиь дIакхаьчча, «гIалх» элира жIаьло. ТIаккха Уцис: «ДIадала, Къуборз», — элира.

Юха, цIийнан nel а тоьхна:

— Iабадат, — кхайкхира иза.

Чохь паднар цIевзира, тIаккха цу чувра схьахезира:

— Уци, хьо вуй и?

— Ву, длаеллахъа неІ.

Тлаккха и шиъ, Уцис «уъхъ-уъхъ» аьлла, йовхарш йинчул тлаъхъа, чу вахара. Стогар хъала а ца латош (корах чу кхеттачу беттасино серлаяккхинера чов), шаьшшинна меттанаш тадира Уцис. Чохъ йиппаран¹ хьожа йоглура.

АгӀор ма-велии, набаран тар теспра Уцина. ГӀеххъа хан яьлча цо:

— Суна хӀунда ца ло мидал?.. ХӀунда? — аьлла, набарх мохъ туьйхира.

Тлаккха хур дан вуьйлира.

Сатоссуш самавелира Уци. Дукха хъалхе хиларна, Аьстмар хъала а ца глаттош, шен сийсарлерачу сингаттамо са а дууш, хъера ваха велира иза.

Уцина ца хаъара сийсара почтальоно районера еанчу почти юккхехъ шегӀа Ленинградера тлеман-медицински архивера даийтина кехат дуйла а, цу тӀехъ хӀара госпитальшкахъ Иллар чӀагӀдеш а, муьлхачу эскаршкахъ хилла дуьйцуш а дуйла а; юха масех де даьлча, ша кхайкхина райцентре а вигина, Толаман де дазде-чохъ шена юбилейни медаль а, пхъаьрсах доьхку сахът а (шен цӀе тӀе а язйина) лур дуйла а; тлаккха, и медаль хъалха а оьल्लीна, сахът пхъаьрсах а дихкина, вела а къежаш, цӀа вогӀуш, ша юьртахоша декъал вийр вуйла а.

Уцина иза тлаъхъа хуур ду. Ткъа хӀинца иза хъера вобдура, шен тайп-тайпана ойланаш а еш.

Хьер-м, сацаза, хӀинца а хьийзаш яра.

БІАЪСТА ХАЗА ХУЪЛУ-КХ АДАМ А, ІАЛАМ А

Ма таьІна догу гӀалин стогарш... Мархаш. ЦӀеххъана хъаькхначу мохо гулйи-кх уьш кху стиглахъ... ХӀун

¹ Йиппар — тамехъ хьожа йогӀу буц.

дийр ду? Эрна олуш ца хилла-кх халкъалахь: «Хьо мел кхаърдинарг хьуна тӀекхочур ду».

Мел йогӀу буьйса

Кхоьлана йогӀу...

ЭхI, тӀетоххаза йити-кх цо и машен цунна. ХIаь, цо соьга мел дийцинарг... Дера дийцира.

Мел йогӀу буьйса...

Цхьаь дан-м ма деза. Стогалла хила еза-кх, къонахалла. Муха дара и дийцар? «Шен стунваша чу а валавой, хIара хьан йиша аса йити сайна хьарам а, оцу Iачунна хьанал а еш». Стигал а кхуьйли. Ма хаза де дара тахана. Дара-те. Стигал. БIаьста ма хаза хуьлу и. ХIаь, хIараь ма ю бIаьсте. Ю дера. БIаьста хаза хуьлу-кх Iалам а, адам а.

* * *

БIаьста хаза хуьлу-кх Iалам а, адам а. Iалам юха денло, адам а цуьнца цхьаьна, самукъадолий, тохало. Кегийчарна шаьш баккхий хилча санна хета, къонанаш цхьа ша тайпанчу башхачу дахарца бежа (царна хIокху дуьненахь цхьа самукъадалар, малх, безам бен хIумма а доцуш санна хета), къенанаш юха къонлуш, сирлачу дагалецамашка бовлу.

Ишттачу бIаьстенан цхьана дийнахь (оцу дийнахь стигал екхна, наггахь а марха йоцуш, цIена яра) хIокху Вахас, хIетахь институтан пхьобалгIачу курсан студента, дерриге а Iаламна елакъежаш, самукъадаьлла лаьттачу шега, дикка ца хьожуш, уллохула тӀехвалар а къилахь ма ду аьлла хеттал хазчу йоле:

— ЙоI, хаза-м хуьлу бIаьста адам а, Iалам а, — элира.

Иштта дIа элир-кха. Вуоха а вoьхна. Цхьаь ца аьлча даго а ца витина. Ткьа цо-м ела а къежна:

— АхIа, — элира.

— Хьо мича йoьдуш ю? — юха а элира кIанта.

Хіокху пхеа шарахь Вахин накъосташна карийнера, массарна а ца карийнехь а, дукхах болчарна, цхьацца йол-безам. Цхьаболчара-м зударш а балнийнера. Царна юкъаралойлин администрацис къаьсттина цхьацца чов елира. Цундела церан чохь гуттар а цена хуьлура, мас-со хлума а дланисдина дара. Ткъа кест-кеста церан цлачуьра схьа кхихкина яьллачу мерзачу чорпин а, баттахь шозза-кхузза кхерзинчу жижиган а хьожа етталора.

Вахина-м ца карийра хіокху дехачу пхеа шарахь шен деган доттагла. Ца карийра. Стенна делахь а, ца нислора цуьнан и. Кхунна езачунна хлара ца везара, ша везарг кхунна а ца езара. Цундела хлора гурахь, гла мосазза дужу, я хлора блаьста зезагаш мосазза денло цуьнан дог глийла хьегла дулура, ткъа цхьана йоблан горгделла дегл гича цуьнан дог тохалора, йоблан хилла лаж санна, муттане долчу балдаша иза тленийзавора. Цуьнан дог хуьлура, тле а вахана, йолаца къамеле вала. Тлаккха цуьнца мелла а волавелла лела, юха цхьанхьа меттиг йилла, тлаккха блаьстенан екхначу суьйренца, бешарчу глантахь, аьлча а (глантахь-м дика а хир дацара) Собыла йистехь, хезаш машинийн, нехан гловгла-наш а йолуш, йол шена тле а озийна, цуьнан балдаш мала, юха... Хийла дара клентан кхетамехь и «юхий», «тлаккхий». Амма царех цхьа а хиламе ца доьрзуш, цуьнан коьртадохь дуьсура.

Хлетте а хіокху дуьненахь цхьа накъост, аьлча, а хлусамнана лаха-м ма деза, бохучу ойлано иза юх-юха а зудаберашца къамеле вуьйлуьтура. Хлоразза ша и къамел мосазза до, и цларула цлийлора, цуьнан хьажа тле а, мера тле а хьацар тухура.

Ткъа хлинца оцу йолаца къамеле валаран бахьана-м цуьнан тахана юьртара глала веьначу цхьана жимчу стагаца хилла къамел а дара. Цо элира Вахе: «Сих а ма ло зуда яло, хлетте а юьртахь карор ю, алний, кхузахь хлинцехь хьайна цхьа глайгла ца беш а ма ле»...

Йол-м тера а яцара (иштта клантана хетахь а) Вахи-

ца къамел дан дукха тІера йолчух. Цо кІентан шолгІачу хаттарна иштта жоп делира:

— Цхъанхъа а йоьдуш яц.

— Ткъа хъан цІе хІун ю?

— Ян а яц сан цІе.

— Мичахь Іаш ю хьо?

— Цхъанхъа а.

— Ва, ма тамашийна йоІ ю хьо, ахъа хІунда ца юьйцу хъайн цІе? Ас-м ма юьйцу н... Сан цІе Ваха ю, со дІогарчу общежитехь Іаш ву... Хъуна лаахь ас-м фамили а юьйцу ю...

— Боккъалла, йийцахъа ткъа.

— Йийцича, Адамов ю-кх сан фамили... Хъан цІе хІун ю ткъа?

— Суна хІинца а цхъамма а тилла а ца тиллина цІе, — аьлла, елакъажарца кІентан бІаьргаш чу а хъаьжна, йоьттина йолчу троллейбусана чу а гІортаелла, дІаяхара иза.

КІентан дог хилира, цуьнца троллейбус чу а хиъна, дІаваха. Амма хІара шен дагчохь «гІо—ма гІо» боху терза оьзна валале, троллейбус дІайолаелла, генна елира. ТІаккха цунна дагадеара цхъа такси а лаьнна, цу троллейбусан шолгІачу социьлехь йоІана тІаьхъа кхна. Иза-м хир доцуш хІума дацара. Иза-м Вахас шен дагчуьрчу терзан тІе а ца диллира. И хІума кхочушдалла тІахъаьлла хилар я «Іовдалалла» Іаламо цунна яла а ца еллера. Цу тІе цуьнан язъан езаш конспекташ а, Іамо езаш занятеш а, дан дезаш кхин дуккха а, дуккха а хІуманаш а ма дара. Цундела иза цІа вахара. И йоІ цунна оцу буса гІенах а гина, шолгІачу дийнахь йицъелира. Амма йоІана-м вицвелла ца хиллера Ваха.

Цхъана суьйранна, исс сахът доллучу хенахь, гІали юккъехула волавелла лелла, гІеххъа кІад а велла, книга а карахь дІатевжина Іа Ваха, телефоне кхойкху аьлла цхъа накъост веача, коьртачохь хаттарийн вай гІаьйтина («мила ву соьга телефон тоха?, хІинццалц тоьх-

на ма яцара?, цахь цхьа сингаттам иккхина теша?»...), сикха хьалхарчу этажа тле воьссира.

— Алло, — элира цо, трубка лере а хьош.

— Алло, хьо Адамов Ваха вуй? — йолаан аз хезна, цецвала а ца кхуьуш, воьхна цларулла цийвелира Ваха.

— Ву. Хьо мила ю? — элира цо.

— Сой, со евзар яц хьуна?

— Евзар ю хьуна, алахь?

— Сой? Со «Блаьста хаза хуьлу-кх адам а, лалам а» ю-кх...

— Боккьалла... мичахь ю хьо?..

Амма цунна дуьхьал, жопан метта, телефонан йоца хеда эшарш хезира.

Цул тлаьхьа масийттазза а дира йола изза. Дукхахьо-лахь цо: «Хьо Адамов Ваха вуй?» — олий, хатта а хоттий, кланта ву аьлча:

— Блаьста хаза-м хуьлу адам а, лалам а, хуьлий? — олура.

Тлаккха, клант кхин вист хилла а валале, трубка охьаюьллур йола.

Иштта дуккхазза клант хьийзийнчул тлаьхьа, йола (нийсархоша а ца юьтура и, кьа ца хета хьуна цу клантах, бохуш) эххар а дийцира шен адрес. Иза гурахь дара. Гла мажлучу хенахь. Ткьа и гла дожар а, тлаккха гуьйренан кхоьлана, дерзе денош а цул тлаьхьа лайна дуккха кьен долу ла а Вахассий, Зарассий цхьаьна даьккхира. Оцу юкьана и шиь мосуйттаза юьрта а дахара. («Кхузахь лаш волу массо стаг поэт хунда ца хуьлу-техьа?», «Иштта хилча, бажа бажо стаг а вуьсур вац»...).

Ткьа тахана нийсса шо кхаьчнера кланта йоле «Блаьста хаза-м хуьлу адам а, лалам а», аьлла. Цундела хлара деза де билгалдаккха, Зарина совглат а дахьаш, даг чохь дийца дуккха а хума а лаьлна, балхара хьалхехь ваьлла, цехьа хьаьдда воьлура и. Ткьа хинца...

Ма кховлина догу гІалин стогарш... Дохк ду теша вайна?... «Сол ирсе стаг хила а хиллий теша?» — элира цо сийсара.

Вай делча денлур дац,
Къанделча къонлур дац...

«Соб цхъаъ дуьйцуш, дагахъ кхин хилла-кх цуьнан. Аьшпаш буьттучун бІаьрг болу», — элира дас. ЭхІ, ма хаза дара хІетахъ... ХІан-хІа, цо-м ца биттина аьшпаш, «И ирсе долуш хила а ма хилла: со Іеха а веш, кхечуьнца са а къоьруш... Дера хІетахъ хаза-м дара, массо хІума а керла, тамашийна дара, бецан хелиг а тІехъ.

Цо-м дийнера шен зудий, доттаггІий, иштта тІекхаьча... ХІаъ, беца хелиг а тІехъ тамашийна дара массо а хІума... Пхийтта шо делира цунна...

Вай делча денлур...
Мел йогІу буьйса...

«Адам даха кховллина ду», — элира цхъана воккхачу стага. Шен сий а, нехан сий а лардеш хІунда ца деха адам? ХІетахъ со бер ма дара, массо хІума а хаза а, исбаьхъа а ду моьттуш... Сий ма ду уггар дезаниг, сий. Сийл дорах хетта-кх дахар а. Сан дуьххьарлера ойла тасаелла йоІ а яра цхъа тамашийна, цхъа хаза, туьйранахъ юьйцучу ЧингІазал а хаза. Кхунна ца хетта сий кепекан а меха, я сайниг а, я шениг а. Эцца скверикехъ Іа иза... ГІантахъ. Сан куьг къийлинчу куьйгаца кхечуьнаниг а къуьйлуш...

И шиъ дуьххьара тІеІотталуш мар-мара кхийтира...

ГІийла догу стогарш... ХІаъ, оцу еха чІаба йолчу йобІан кора кІел хІоьттина ас сирла са тийсира цхъана буса. Ма хаза яра и буьйса. БІаьстенан буьйса... Апрель. Цкъа догІанца йилхина, яссаелла мархаш, чекх хьаьжча са а гуш, Іохкура малхбалехъ...

«Собар хила деза-кх массо хІуман тІехъ а, собар». «Сихалло са даьккхина, собаро лам баьккхина».

Хіетахъ и йол-м сихъелира. Хіетахъ суна и цхъацца долу хіуманаш дага а дахкале, и маре яхара.

Хіинца хіара... Хіаъ, безам ма бу и царна гергахъ. Хъан сий хіаллакхъхуылда, хьо а хіаллакхъхуылда, мел долу оьзда гіиллакх а хіаллакхъхуылда, кхеран безам кхочуш хилчхъана. Хіаъ, иза сол лекхах ву, зорьтала дегі — куц долуш а ву... Цу тле американски джинсаш ю цунна тлехъ... Оцу цхъамма-м шен зудий, доттаггій дийнера... Ткъа вукхо-м шен зудчун ваша схъа а валийна, и Іаш йолу хъан йиша сайна хъарам а еш, длога Іачунна (цуьнан везарна) хъанал а еш, йити ас...

Хъажахъ со тлеххачарна а ца кхоьруш, кхуззахъ шен везарца Іаш ю. Хіа-а, со цла ван нисса ши сахът ма ду... Со тахана балхара хъалхехъ ма велира.

Оцу стага-м Іехийнера шен зуда: масех денна лела воьду ша а аьлла, вуха а веана. Майрачунна цкъа а деш доцу чІепалгаш, шен везарна а дина, Іаш хилла иза-м...

Хіаъ, со нийсса ши сахът хъалха ма велира. Хіара хіун ю сан буйнарниг. Зезагаш, совглат, цунна хьош, суо цуьнга дуьххъара вист хилла де билгалдаккха... Хіорш хіинца оьшуш дац. Хіорш аса Соьлжана лур ду. «Чхоп-п». Иштта «чхоп-п» олуйтуш, чукхоссавелчхъана, чекхдолу-кх массо хіума а...

Мел йоглу буьйса
кхоьлана йоглу...

Кхуьнан нана ма яц кхузара генахъ Іаш. Цунах а ца кхоьру. Нийса хилла-кх нийсса бутт хъалха Махьмас суна би́на тлехтохам... Къонах хила веза-кх хала киртиг лан... Суна моьттура цо шен догълаьржаллина дуьйцу п...

«Вайша газа нийсса кхо шо дар-кха», — суна санна елакьежаш элира цо. Иза нийсса кхо шо хъалха а хилла цуьнца безам бууш. «Побольше наслаждение», — элира-кха оцу хъаьрса месаш йолчу лохачо а. Изза ду-кх кхо лелориг.

Вай делча денлур дац... Дац-те.

Мел йоглу буйса кхоьлана йоглу... Йоглу-те.

Цкъа а бакъ хетар дацар-кха суна, хIара сайн бIаьргашна ца гича. ХIаь, шена тIекхаьчнарг бакъ ма хилахьара аьлла хета массарна а. Цхьацца болчара и шайна ца гучуха сурт хIоттадо. Къонахий боцчара. Къонахий-м бохамашна юьхь-дуьхьал хьуьйсу.

Хийла шо хьалха хилла-кх и, Дадас дийцир-кха суна. «ГIобин некъаша шайн йоIаца лелларг вен а вийна, шайн йоI ца юьйш йитинера. ХIетахь дуьйна нахана нах а ца хетара уьш, наха царна наьIалт элира». Со кхузахула ойланаш еш лела, цхьаь дан ма деза...

Мел йоглу буйса кхоьлана йоглу.

И накъост дIа ма вахана.

Вай делча...

Ма хаза яра хIетахь апрелан буйса. Ша Iаш ю. Ю-те. Дагна там а хилла.

Со гин цунна.

«— О, хьо ма хьалххехь ворлу цIа».

ХIумма а ца хилча санна дека цуьнан аз-м.

ОхI-вай, со хIинца теша-кх, оцу цхьана мекхаш долчо дийцинчух.

«— Иштта ворлу со, яло вайша шун нана йолчу доьду».

Оцу мекхаш долчо а дийцир-кх хIара тайпа цхьа хIума.

«— Цкъа чу а гIой, гIо вайша. Мовлад а веьна цIа».

Мовлад хIокхуьнан ваша ву. КАМАЗехь вара и, я БАМехь вара и? Дика ду-кх и цIа веьна а. Цунна а евзар ю-кх шен йиша.

«— ХIан-хIа, хIинца гIур ду вайша».

Сапехьатан ду-кх къа. Ма хьакъ яцара хьуна хIара тайпа йоI. Ма юхур ю и. Цуьнан корта кхин а къежлур бу. Цо дийца а дийцина, халла ма яьккхира тхойшинна квартира а. Шен йоIана дика болх хилийта хIуьу дийр долуш ю.

У-у... Мархаш. Ма кхоьлана догу гIалин стогарш.

Хьан эр дара кхуьнан куьце хьаьжча, хIара иштта ю. Ткьа цо соьга мел дийцинарг. Суна чу садиллина яра и-м. Суна-м моьттура цо шен деган буххера доху и дешнаш. Ткьа кхуьнан деган ши бух хилла-кх.

ХIа-хI, хIара ду-кх Сепехьат чохь Iен цIа а... Хета-рехь, со сиха вьодучух тера ду. И гIеххьа тIаьхьайисна. И цецъяьлла, кхераелла а хир ю... Хилийтахьа, сан хIун бала бу.

Кьа ду Сепехьатан, хIара ю-кх цуьнан неI. Хийла синкьераме хан дIаяьхьира оха кхаамма. Сепехьатий, асий, хIокхой. Делахь а, Сепехьат, вайна ямарт яьлла хIара. Хьуначул а хала ду хьуна суна хьобга хIара дийца. ЭхI, куьйгаш а ду сан дегош, хIара нуьйда тIе а ца талалуш. «Зр-р?» — ма ирча бека. НеI еллаели.

Мел йогIу. Вай делча... буьйса кхоьлана...

«— Вай, ма дика ду шуьша деьна», — гуттар а сан-на дека Сепехьатан аз. Амма ас деьнарг дац хьалха аса кху хIусаме кхехьнарг. Ирча кхаь бу.

Ткьа хIара... хIара... И... и... кхеран чохь муха ву и? Кхуьнца гIантахь Иийнарг?

«— Мовлади цIа а веьна йоллуш ю со».

«— Муха?» — муха долу а ца хууш, ша-шах дели багах и.

«— Муха, иштта схьавеьна-кх, кхаа шарахь лелча-м тоьар ма ду».

БIаьста хаза хуьлу-кх адам а, Iалам а, бIаьстаI.

ИЗА САМАВЕЛИРА

Кочахь кхозуш цIен галстук яра цуьнан, цигаьркех боккха кIур а боккхуш иза вола мосазза ло, дIаса а лешаш. И галстук кхуьнан лаг мукьа доккхуш мелла а малъелча, цо юха а шина пIелгаца шад а лоций дIанис-йора. ТIаккха цо, стоьла тIехь лаьттаху куьзган чохь

ша шен тергал а веш, яй йовхарш тухура. Дийнахь хилча-м кхуо кхин а чlogla тухур яра и йовхарш, амма хинца буйса юккѐ яханчул тlaьхьa масех сахьт даьлла хан яра.

Дехьа чохь глийлла синош дохуш, набѐш Iуьллуш хlокхуьнан зудий, йoий яра. Зудчо, шозза-кхузза сама-ьялча хlара меттахь а ца карийна: «Хьo тховса дlавуьжур волуш ван а вуй», — элира шен резаяцар лечкьa а ца деш. Ткьa хlокхо, зудчунна луург-м муххале а ца дира, ура-аттала, цунна дуьхьал вистхилла а, ша еш йолу кlоргера ойланаш юкьах а ца ехира.

Иштта гlеххьa леллачул тlaьхьa, иза вахана охьахиира. Тlаккха кехат тlе сихха цьацца йозанаш а деш, уьш дlадоьуш, юха яз деш, хан а яйьнна, эххар а ша яздинарг уллохь лaьттачу машинки тlехь зорботоха вoлавелира иза, цуьнан кьорачу татанашка и чoь гат а йойтуш.

Иштта жимма хан яьлча, иза, ша lачу кресли чу аркьал а сеттина, дlатийра; ши бларг дlа а хьаббина, ах шабаршца ша-шега кьамел дан велира:

— Хlаь, Вадуд Вахасвич, бехк-м хьан хьайн, хьаха, бара... Стохка хьуо Москва вoьдуш цо хьайга я аьлла фински туфлеш ахьа еьнехьара, ца карийра аьлла доцу бахьана а ца хlоттош. Я оцу Гlезе а ца кхочуьйтуш, театрера арадовлуш, хьo цуьнан пальто, сихха схьа а эцна, тlеюха гloьртинехьара. Спектакль чекхьала цьа пхи-ялх минот хьалха, цьана хьайн гlуллакхе вoьдучуха, зала чуьра ара а ваьлла, вешалкаш йолчохь латта а мегар ма дара... Ворхlалгlачу мартехь цуьнан зудчунна французски духи деллехьара... Ахl, дуьтур вай! Ца динарг ца дина даьлла. Хlинца ка тоьхна хlара чекхдаккха деза ахь, Вадуд Вахасвич, велла дlаваллалц оцу хьайн «закь-зикь» дечу гlантахь lен ца лаахь. Ахlа, хlара дика хир ду, хlара дlаяздан деза...

Сихха ручка хьала а эцна, шена дагадeсана маьlна кехат тlе дlаяздан вуьйлира иза. Тlаккха мосуьйттаза

дладоуш, юха яз деш а ваьллина, эххар а машинки тїехъ зорба туьйхира цо оцу шен дагадеанчунна. Тїак-кха юха а гїийлла ша-шеца кьамеле велира иза;

— Бакьдерг дийича, Вадуд Вахаевич, хьо вара оцу метте хїотта везарг-м. Шун секторехъ уггаре а дукха Илманан белхаш хьенан бу? Хьан бу. Хьалха диссертаци язїина мила велира? Хьо велира. Амма нийсо, дукха хьолехъ, миска юьсу-кх. Мила вахийтира стажировке кхо шо хьалха Москва? Глаз яхийтира-кх, Глаз. Ткьа мила вахийта везара, нийсо ларїинехъ? Хьо, Вадуд Вахаевич, хьо. Хьан Гїезана лела хаьа: кьажа везачохъ кьажа а, ворта сатто езачохъ ворта сатто а. Нахаца йолу юкьаметтигаш дика латто-м хьуна а хуур дара, уьйраш тийса а хуур дара хьуна-м, Вадуд Вахаевич. Амма оцу хїуманна хьо тїаьхьаваьлча, цуьнан сийлалла Илма тїаьхьа дита деза-кх. Ткьа оцу Гїезо муха леладо и ший а хїума? Цо Илманехъ болх а ма ца бо. Хьа-хьа-хьа! Илманан белхахо Илманехъ хїумма а деш а вац! Ма беламе а ду. Амма и дан-м ду иштта. Оцу Гїезан диссертаци ю? Дера яц. Тайп-тайпанчу белхийн дакьойн конспект ю-кх. Гїурт. Хїинца иза, и Глаз хир ю-кх суна тїехъ куьйгалла деш. Хир яц хьуна иза сан ницкь а кхочуш-м.

Ша кхин вон Илманча а ма вац хьуна и Мараберг. Со мосуьйттаза хаста а ма вина, хьуна, цо шен кьамелехъ. Делахъ а, оцу Гїезе озабезам дукхах хир бу цуьнан, цо цунна аса ца еана фински туфлеш а еара Москвара, цул сов, шега ян а ца аьллашшехъ, дашо кїур биллина запонкаш а. Театрехъ, сол хьалха а иккхина, шозза-кхузза пальто тїеюхийтира цуьнга... Цу тїе, нийсса доьазза изий, цуьнан зудий шайга чу а кхайкхина цо суьйранна сакьера, шампански а дуттуш, дезачунна. Иштта Глаззий, цуьнан зудий а хїлла Мараболчун хїусамехъ. Гїуллакхаш иштта хїлча, сатуьйсийла юй хьан, Вадуд Вахаевич, Мараболчо, шех институтан директор вича, шен метта Глаз а ца веш, хьо секто-

ран заведующи балха рекомедовать виър ву бохучуьнга? Ца хаьа. Тахана къаста-м дийр ду аса иза... Са хиди-кх вайна.

Иза хьала а глаьттина, ванин чу а ваьлла, шен юьхь тле хи а тоьхна, схьавеара. Тлаккха цо шен галстук нисйира, шозза-кхузза яйн йовхарш а тухуш. Наб кхетта Iуьллу шен зудий, йоIIий самаяларна кхоьруш, меллаша хIуманаш тIеюха вуьйлира иза. Уьш тIеюьйхина ваьлча, иза гIеххьа лаьтта «хIума яа ша, я ца юуш балха дIагIо ша» бохуш, ойла еш. Эххар а цо сацам бира кухни чу а вахана цхьа пела кофе мала. И динчул тIаьхьа иза стоьла тIе схьа а веьна, ша хIара еха буйьса чекхъяллалц бинчу балхе хьежа хIоьттира: цунна хьалха Iохкуш хIокху ехачу буса кхуьнан синтем бохийна ойланаш ю — зорьбатоеьхна долу шийтта кехат. Масех минотехь уьш дIасалуьстуш лаьттира иза... Тлаккха гIийла велакъежира — ша бинчу балхах воккхавер дара иза.

Эххар а кехаташ шен Iаьржачу папки юккъе а дехкина, меллаша ког а боккхуш, ураме велира иза. Шийло яра гуьйренан хьалхарчу беттан Iуьйре. ХIинцца самайолуш яра гIала. Наггахь бен стаг ца гуш, деса дара гIалин урамаш.

«ГIаш дIаваха веза, нийсса болх дIаболалуш дIа а кхочур ву, физзарядка яр а хир ду», — ойла йира Вадуд Вахаевича. Цо хьесап ма-дарра, шен хеннахь дIакхечира иза институте. Институтан учахь лаьттара ши стаг, чIогIа самукъа даьлла, къамел деш: цхьаь — лекхий, важа—лохий. Царах лекхачух шен бIаьрг кхетча Вадуд Вахаевичан бос баьхьира, шен дагахь: «ГIаз ву, ГIаз!» — элира цо, цу шинна пе а тоьхна, уллохула тIех вала дагахь дIа а волалуш. Амма эццахь:

— ЭхI, Вадуд Вахаевич, хьо вац и! — аьлла кхунна нийсса дуьхьал веана куьг кховдийра ГIезо.

— Ву-те, со ву, — дог ца догIуш цуьнан куьг лецира Вадуд Вахаевича.

— Хьо ма дог ца догIуш ву, билггала сийсара наб ца йина-кх ахь. Хьо-м чIогIа чу воьлла оцу Iилманна. Хьажал, хIара портфель а ю хьан хIора дийнахь шорлуш.

Цо портфела тIе куьг даьхьча, «цхьап-п» аьлла кхосса а велла, бос баьхьира Вадуд Вахаевичан. ТIаккха сикха метта а веана, портфель шена тIехьа а лачкьийна, цо элира:

— Кхин юткьа-м хьан портфель а яц хьуна.

— Сан портфела юккьехь цIена кехаташ ду, хьайчун юккьехь — яздинарш... — кхин дIа а бегаш а беш, шен кабинета чувахара важа.

Кабинетан неI схьайиллина валале, шеге кхойкху аз хезира цунна. «Мараберг» — цуьнан озах вевзира Вадуд Вахаевична шеге кхойкхург.

Шаьшшиь салам-маршалла хаьттина ваьлча, Вадуд Вахаевиче вукхо ша волчу кабинета чу кхайкхира. «Самукьа даьлла ву хIара, хIун кхаь боккху теша кхо?» — ойла йира Вадуд Вахаевича.

— Схьада хьайн биши, — кхуьнан куьг лецира цо, вела а велла, — хьан доттагI селхана директор хIоттийна.

— Ткьа со? — муха олу а ца хууш, кир санна кIай а велла, элира Вадуд Вахаевича.

Ткьа вукхо вела а велла:

— Хьа-хьа-хьа! Со, тов, дукха декьал а вой? Хаза бегаш болуш-м хьаха ву хьо, — аьлла кхуьнан дешнаш бегаш лерира.

— Декьал во ас-м хьо, — аьлла, велакъежира Вадуд Вахаевич.

— Иштта алал ахьа, иштта... ХIинца хьуна кхин цхьа кхаь бу сан-м.

— ХIун кхаь? — бIаьргаш чохь стогарш летира Вадуд Вахаевичан.

— И кхаь иштта дIаала йиш йолуш бац. Ахь цхьа меттиг ян тIе ца лацахь...

— Меттинг ян-м хала дац...

— Делахь, дика ду. Ас хьо сайн меттана секторан заведующи хIотто рекомандовать вина-кх... Ас декъал во хьо.

— Баркалла, баркалла, — Вадуд Вахаевичан бIаьргаш чуьра стогарш дIа а дайна, электрически лампанаш летира.

Вехха Ийра н шиь, шайшшиннан хазахетар билгал муха доккхур ду дуьйцуш.

Дика сирла, самукъане яра Вадуд Вахаевичан дог-ойла н де чекхдаллалц, цкъа хIара чIогIа кхеравелла масех сов секунд ца лерича.

Ткъа кхуьнан кхеравалар иштта хилира. ХIара шиь тайп-тайпана къамелаш дуьйцуш Iаш, керлачу директор хIокхуьнан портфель иштта дIа куйга кIел нисьяларна каралецира. ТIаккха шен накъостан вохар тергал а ца деш:

— Кху чохь хIун ю хъан? — аьлла, дIаяьстира цо иза.

Амма эццахь Вадуд Вахаевича:

— Цу чохь-м хIумма а яцара, — аьлла катюхна схьа а яьккхина, н де чекхдаллалц карара охьа а ца йиллира шен портфель.

Суьйранна, н портфель а яхьаш, ша цIа кхаьчча, гIеххьа сапаргIат делира цуьнан. Ша сийсара сатассалц яздинарг, ша тахана оццул хала лардинарг, портфель чуьра схьа а эцна, юкъа-юкъара деша волавелира иза, цигаьрканах гIийла кIур а боккхуш.

«...Хууш ма-хиллара, вайн юкъаралла ницкъ болуш ю хIора стаг лаккхара кхетам болуш хиларца. Вайн заманан, вайн социалистически юкъараллехь кхиьна стаг гIехвала йиш яц шена гуш лаьтташехь, хуьлчу зуламна, я кечдечу зуламна. Цуьнан уггар хьалхара декхар ду, ша социалистически мехкан бакъволу гражданин хиларе терра, карьеристаш, шайн дегнаш вуон дерш, царах терранаш ма-барра бовзийтар, уьш Iорабахар.

Цундела хIара лахарниг шуьга яздар сайн овзда декхар а лору ас».

— АхIа, ахIа, бахъана-м диканиг карийна, мотивировка дика ю, — шен дешар юкъах а даьккхина, меллаша элира Вадуд Вахаевича. ТIаккха жимма цигаьрка узуш а Ийна, юха а шен кехаташ деша вуьйлира иза.

«Дачаевн белхаш, дикка тидам а беш, анализ ца йнча, кIорггера Илманан чулацам болуш хета тарло. Дукхяхьолахь, иза иштта хета а хета юккьерчу дешархочунна. Амма хьо дикка ойла а йина, кIорге кхевдича, цуьнан терминех дуьззинчу хабарна тIехъа есалла карайо. Оцу гIуллакхана-м блаьргаш хьабдина Iен а мегар дара («Къона ву, цхьацца сакхташ доцуш мила ву?»), амма оцу белхийн идейни агIо ехка хиларна бен доцуш хила цхьанна а бакьо яц.

Масала, схьаоьцур вай цуьнан «Нохчийн литература а, вайн зама а» боху болх. Цу тIехь иза цкъа мацах халкъан ций а муьйлуш баьхначу молланийн лаятта тIера дахар емал деш долу, «хьайн валарна кечам бе», боху яздарш исбаьхьаллин литературах дIатоха гIерта меттигаш ю. Ткъа вайна ма-хаъара, дин а, динан дай а адамаллин исторехь гуттар а реакция гIуллакх деш хилла. Цу тIе Нохчийчуьра молланаш, Iаьрбийн элпаш вовшахтасий бен, кхин хIума хууш а ца хилла, ура-аттала КъорIанна тIехь яздинарг нохчийн матте даккха а.

Кхузахь хаттар хIутту: и дерриге а ца хууш ву-те Дачаев ша а? Дера вац. Я хуьлийла а ма дац. Ткъа хIунда яздина цо иза иштта?

Цунна вайна жоп дала аьттIо бийр бу этимологис. Мичара схьаяьлла Дачаевна шен Дачаев боху фамили. Хетарехь, цуьнан денда ДачIа цIе йолуш хилла хир ву. Хилча хIун ду? ХIумма а хьаха дацара, нагахь накьост Дачаевс шен денден цIеран шолгIа дакъа лачкъа ца динехъара.

Сайн Илманан гIуллакхашна ярташка эхар кест-кеста хуьлу сан. Иштта, цкъа Х. юьрта вахар нисделира

сан. Хууш ма-хиллара, Дачаев оцу юьртара ву. Цигахь баккхийчу нахаца сан къамел мосазза хуьлу, цара кесткеста хьахавора Дачла-хьаьжа: «Длогахь Дачла-хьаьжин туька хиллачохь... Длогахь Дачла-хьаьжин хьераш хиллачохь...», цу тайпана кхин дла а.

— Мила ву и Дачла-хьаьжа? — хаьттира аса цхьана воккхачу стаге.

Цуьнгара хиира суна иза хьаьжа цла а вахана, хьажо а, тарбийн дешар дешна молла а, ткъа иштта, шен долахь туьканаш а, хьераш а йолуш, хьола да а хилла хилар. Цуьнан тлаьхьенах дерг аса хаьттича, суна хиира, хлара вайн Дачаев оцу Дачла-хьаьжин клентан клант хилар.

И глуллакх тидаме эцча, коментареш ца оьшуш кхеташ ду Дачаев шен лакхахь вай хьахийначу балха тлехь молланех литераторш бан стенна глерта».

— Ахла, ахла, — шен дешар юха а юкьахдаьккхира Вадуд Вахаевича. Юха шийло вела а къежна, ша хиьна лачуьра хьала а глаьттина, дласаволавелла лийлира иза. Глеххьа хан яьлча, иза шен ойланаш аьзнашкахь денгьан волавелира.

— Бакьдерг дийцича, цуьнан балха тлехь цо молланыйн яздарийн хадийна мах диалектически материализмо ма лобххура нийса а ма бу. Бакьдерг дийцича, цуьнан денда Макка вахна а ма хилла, амма ас цу тлехь ма-яздарра, моллалла лелош а ма ца хилла, я цуьнан долахь туьканаш, хьераш а ма ца хилла, хи тлехь цо шен куьйга йина цхьа хьера ца лерича; оцу хьерахь лучу болах кхобуш ма хилла цо шен доьзал а, баккхийчу наха дийцарехь; ткъа оцу Дачла-хьаьжин клант, хЮкху Мараболчун да, Чахкарахь, Деникинца бинчу тламехь хлаллакьхилла а ма ву... Делахь а, эрца ца кхоьлина-кх халкъо: «Куьпчичо кхабини тлам шена луьучохь латабо», — боху кица.

— Хьа-хьа-хьа! — юха а велаваала гЮьртира Вадуд Вахаевич, амма цуьнан велавалар-м ца хилира.

Тлаккха иза вахна шен кресли чу охъа а хитна: «Кхин цхъа хаза хлума ма дара сан кху тлехъ», — аьлла, шен кехаташ тIера «хаза хлуманаш» леха велира. Эххар а иза кара а дина, деша вуьйлира Вадуд Вахаевич: «Институт санна йолчу учрежденийн куьйгалла дан Дачаевн моральнн бакъо цахилар гойтуш кхин цхъа хлума а ду. Хууш ма-хиллара, Дачаев зуда а, шиъ бер а долуш ву. ХIетте а, н. Дачаев, бакъволчу вайзаманхочун нравственнн принципаш а йицйнна, шен секретаршица «безам» (бехке ма волда со оцу дашо, ца догIучохъ ша хъахадарна) дIакхохъуш ву».

Шен «хаза» меттиг ешна ваьллачул тIаьхъа Вадуд Вахаевича элира:

— Сан доттагI Мараберг, цхъа минот ца яьлlexъ хьох директор-м ца хуьлтура хьуна, дера ца хуьлтура...

Тлаккха иза хъала а гIаьттина, самукъадаьлча гугтар а ша локхучу «Вай деций, вай деций, вай кIентий деций», бохучу илли мукъам бан волавелира. Амма и мукъам, хъалха санна, дика синаайамца ца хуьлтура цуьнан. Мел самукъадаьлла ву моттийтарх, цуьнан кхоччуш самукъа ца долура. Стенна? И цунна буса наб ца кхеташ Iуьллуш хиира. Иза кхо сийсара наб а ца еш зорбатоьхна, хIинца кхуьнан стоьлан гIутакх чохъ Iуьллу шийтта кехат дара. Вадуд Вахаевича и сингаттам шен амалехъ йолу ца оьшу кIадалла лерира. «Бераллин амал ю-кх, оьший эрна сахьйзон?» — элира цо ша-ше-га. Тлаккха иза, букъ а берзийна, хур дан вуьйлира.

...Шен Iаьржа портфель тIома клел а лаьцна гIали юккxехула схъавогIу хIара. ЦIеххъана кхуьнан карара портфель охъаюжу, чуьра кехаташ дIаса а даьржаш. ХIара тIехьоду оцу кехаташна. ХIун дийр ду цо уьш цхъамма дешахъ? Амма эццахъ мох болий, хIара тIе ца кхочуьйтуш дIаса довдадо и кехаташ. Ткъа хIара мила ву? ХIара и Мараберг ву-кх, хIокхо сийсара шена яздинарг доьшуш. Иза ма лекха ву, хъалахъаьжча бохъ а ца гуш... ХIара ма жима ву. Кхо хIун дийр ду? Ва-а-а!

Эццахь, мохь а болуш, самаиккхина Вадуд Вахаевич цхъана юкъяна ша мичахь ву а ца хууш висира. «И хIун дара?» — метта кIегар а хIъна, когашца шен кIеда пошмакхаш лехира цо. Хъала а гIаьттина, цигаьрка латон гIерташ, цуьнан тидам хилира шен куьйгаш де-гош хиларан. Ца леташ, ши сирник кагъелира. «Цхъа минот ца яьллехь, цхъа минот ца яьллехь, цхъа минот ца яьллехь...» — шабарш дора балдаша, иза чухула дIасаволавелла лелаш. ЦIеххъана саца а сецна, ах-хо-зуйтуш элира цо:

— ХIун хир дара цхъа минот ца яьллехь?

ГIеххъа хан елира иза, цIенкъя юккье дIа а хIоьттина, гIорийча санна, меттах а ца хьовш, лаьтташ. ТIаккха меллаша къамел дан волавелира иза:

— Цхъа минот ца яьллехь, дийна воллушехь леш хилла-кх со. Дера хилла. «Цхъа делан сагIа тоьлла вели-кх хьо оцу зуламах» — эр дара дас, ша схьахилча. Ткъя зулам хилла Iарий иза? Эхь. ЮьхIаьржо. Велла дIаваллалц. Сайн цIе хьовха, ден цIе а бехйора. Сох Вадуд аьлла ма ца Iа, Вахаевич а гIетуху. «Цхъа а ца хилла Нажин некъех мотт бетташ, тешнабехк лелош, харцо юьйцуш», — кест-кеста олура цо. Со-м хуьлура, цхъа минот ца яьллехь. Велла вала со делаI, ма гIад-дайна а хилла. Баккхийчарна а дайна, цхъа сагIа тоьлла вели-кх со оцу балех...

Ша хьалхарчу буса кечдина кехаташ, кегий цуьргаш еш, этIийна, нехаш чу кхуьссучу ведара чу тесча, гира цхъа боккха мохь охьабиллича санна, сапаргIатделира цуьнан...

ХЬАННИЙН ИРЗОШКАХЬ

Хьаннийн тийналла йохош, етталуш, халла йогIу трактор. Цунна гIаьхъа тесначу аьчгачу салазахь, анпаш а дохкуш, тайннчу меттигашкахь Iа гIеметта хIиттина кегийрхой а, 13—14 шо кхаьчна кхиазхой а.

Кегийчу наха а, мехкарша а цкъа длабулий мохъ беташ беламе хабарш дуйцу, тлаккха берриш а шайх цхьамма дийцинчух буьйлу. И клордийча, вовшийн каркара оьцуш дечиг пондарца тайн-тайпана эшарш локкху: нохчийн маттахъ шайна мел хезнарг а, оьрсийн маттахъ «Солице встает над горами» боху йиш а. Дерриге а аьзнаш: клентийн стаммийнаш, йоларийн зевненаш, кхи-азхойн хиннца гларгидола доьлларш — тракторан глов-гланца цхьаьна а оьй, «шайтланан озах» геннахъ ланнаш-кахула дека. Цлеххьана хелхаран йиш локкху, массара а тлараш детта, мехкарех цхьамма вота йолайо, цхьамма эццахъ «Эйт, горалера дика йиш-я!!» — олий мохъ туху.

Баккхийчарах тарбала, цара леллорг лелон глерташ, юкъ-юкъа догучохъ а, ца догучохъ а хабарш дуйцу кхиазхоша. Вовшашна лттарш йо, дуьххьара кхайкха лемачу нлаьна-клорнийнчарех тера долчу аьзнашца маьхьарий детта, мехкаршца бегаш бан глерта... Мехкарий-м, хлорш хинца а цу «глулакхашна» бераш хеташ, кхеран хьалхе баккхий хила глертарх буьйлуш, вовшашца блаь-цаш а еш ла.

Салазана хьалхахъ хиьна ла, вуьрхлйиталгачу шаре йирзина йолу, хаза куц-сибат долу йо! Са мел даьккхи пйалучу цуьнан некхехъ, юткьачу глодаюкъал лахарчу деглан, глеххьа шорлуш, горгдаларехъ, къаьсттина цуьнан цлечу алунах догучу балдашкахъ хаалора цхьа къона ховхалла а, лаламалла а.

— Оцу тракторе дукха ма хьежа, Асмаъ, блаьрг хуь-луьйтур бу ахьа, — хьийзайо иза мехкарша.

Трактора чуьра наг-наггахъ корта арабоккхий, кхуьнга схьахьожий, велакъежа л8 шо хир долу жима стаг. Малхо ларжийна цуьнан юьхъ а, къонахалла хаалу белшаш а, комаьрша велакъажар а дика цхьаьнауьйра, жимчу стеган товш куц-сибат хлоттош.

Иза иштта корта ара а баьккхина, тлехьахьаьжча, кегийчу наха шайн накъост хьийзош:

— Баудди, хьалхяхьа хьажа, вай клегар доьлхуш дац хьуна, трактор бердах кхуссур ахь, — олу.

Кхарна мелла а тIаьхьа йогIу кхин цхьа трактор а. Цу тIехь баккхий нах бу. Цхьана маьIехь, салазана тIе дIа а диккина, Iохку мангалш а, шодмаш а.

Хьалха йодьдучу салаза тIера гIовгIа хезча, шайн кьоналла дагайогIий, юкь-юкьа «Ойт, горалера жималла-яI!» — бохуш, маьхьарний детта баккхийчу наха.

— Кху шарахь дика-м ю бедаш, — боху цхьаммо.
Вукхо:

— Адамаша пайда ца оьцуш дуккха а шерашкахь эрна, хьаха, йов хIорш...

— Дени, дагадогIий хьуна, вайша цхьана Iаьржачу Iаьнан буса синкьерам лобхуш, сатассалц ирзошкахула хьаьдний-веддий лелла? — боху кхарах массарал а зьортала хетачу стага юьстахо Iачу, малхехь, махехь яхчийна юьхь а, малха дуьхал хьобжуш санна, тIеха-бийна бIаьргаш а долчу шен накьосте.

— Дера догIу. ДIогахь цIа ду олий дIавоьдуш, ло диллина базе карош; дIогахь вота етта олий дIахьодуш, дIакхаьчча гIовгIа йийриг Iин чуьра хи карош, вайша кху варшашкахула лелла буйса-м... Хьа-хьа-хьа!

— Хьа-хьа-хьа! — воьлу хьалхарний а. — ХIаь, кара-ра долуш лаьтта дуьне. Хьажал хьо цаьрга, — хьалха дIаьодьдучу тракторехьа корта тосу цо, — шайн жималла ю цара лелорг...

Делкьал тIаьхьа дIакхочу тракторш колхозан гIота а, даьхнилелорхой а чохь Iен цIа долчу метте.

Схьа ма-кхеччинехь хелхаран бал боккху кегийрхоша. Баккхий нах мангалш тусуш, царна гIайракхаш хьобкхуш лаьтта.

— Юкььелла дIаьовлуш лаьтта хIара меттигаш, — боху баккхийчарах цхьамма.

— Адамо тIе дола деш ца хилча, иштта ма хуьлу, — билгалдоккху кхечо.

— Цхъана хенахь йоккха юрт яра хьуна хIара С... хIинца...

— Дера яра йоккха юрт-м. ХIора буса цхъанхьа я шинхьа синкьерам а хуьлуш, — боху зохьрталчо.

— Дю басахь Иийна МIаьчиг дагавогIий хьуна?

— ХIаь.

— Деллахь ма ницкъ болуш стаг вара иза, уьстагIан настаран даьлахк кагйора цо атта.

— ХIинца бац хьуна иштта ницкъ болу нах...

— Дера бу, телевизор чохь схьагойтучу и аьчгаш хьалауьйучара кагиййр яра хьуна, уьстагIан хьовха, бежанан ност а...

Дукха хан ялале дека долало мангалш. Кесаршка юьллу зезагаша кьарзийна ховха буц. Мангалхошна тIаьхьа а хIинтина, буц литтанашка юьллуш бохку кхи-азхой а, мехкарий а. Царна тIеххьа йогIу тракторш. Керла буц салазашна тIе а юттуш, силосни оьрнаш чохь охьаяссаю.

Бауддин тракторан салаз тIехь болх беш Асмаь а, кхин цхьа йоI а, ши кIант а ву. КIенташа, мехкаршка ца кхочуьйтуш, салаза тIе ютту буц.

«Ма хаза ду зезагаш! Ма кьа ду церан: мангало цовьстур ду уьш», — ойлайо Асмаа.

— Деллахь, ма дика буц ю хIара, ерриге а зезаг-патар а хилла дIаяьлла-кх. Дохина ма дика кхача бу мовтту, хьуна, хIара, — боху цхъана мангалхочо шен накьосте.

«Ма хаза курс хир яра оцу зезагех Асмаана яла», — коьрта чу эkkха Бауддина. Салаза тIера буц охьаяссочу юкьана трактор чуьра араволий, тайп-тайпанчу зезагех курс йой, Асмаэ дIакховдайо цо иза. Вукхо дIа а оьций, цхъана агIор эхь хетий, вукху агIор хазахетий, цIий а лой, гIийлла:

— Баркалла, — олу.

ТIаккха, бацалхула йодий, юьстахо йолчу цхъана кулла тIе охьаюьллу цо зезагийн курс...

Мангаллийн зов, мангалхойн «айт-вайт», тракторийн гловга, бригадиран «иза де, кхин ма де» боху мохь — кху хьаннаш юккьерчу ирзон тлехь кхехкаш бу «дохнна токхе ладоккхийла хилийтарехь» болу белхаш...

Суьйренца бай мела мох хьокху, диттийн генаша, лестах, «шушшанехь» гловга йо. Ека йолало цыпцалгаш. Орцаца хьалаевллачу хьаннашлахь бов малх. Ткьа цуьнан хинца а яза йолчу серлоно можа сиз хьокхий, екхначу стиглан йомахь схьакъастадо диттийн кортош. Стигал а ю можа — цлен бос болуш.

— Кхана де дика хир ду! — олу, оцу цлийеллачу стиглане а хьожий, цхьана мангалхоcho.

Дладовчу аьхкенан дийнан серло а, керла хьаькхначу бецан хьожа а, цыпцалгийн гловга а кху ирзон тлехь цхьаьнаэро кладбалар дойу мангалхойн.

Бода булу. Кхузара хьаннаш санна, тийна серло ланайо беттасо бацала...

Суьйранна хлума йиъча, баккхийчу нахах цхьаберш божалан тхов тле аглор бовлу, вуьш кегийчара латийначу цлера улло а борлий, дечигаш тле охьаховшу. Туху вота, локху пондар. Бал баккхийчара длаболабо:

— Волало, хлай, хьо муха ву...

— Чуоча, валол, вало, вало! — юкъавоккху зюьрталниг. Ира а хлуттий, цунна тлараш детта кегийчара.

— Хьовзаелахь, вайн нанас йинна яц хьуна! — маьхьарий детта цуьнан накъосташа. Цхьамма, ирах а ерзайой, ший а йолуьйтуш, «горров» олий топ кхуссу.

Чекхболу бал. Кладлой, вехьаш, гонна юкьара схьаволий, охьахуу воккха стаг.

Хелхарш дладевлча, кегийрхойн маршонна баккхийнах юьстах бовлий, охьаховшу, цхьацца шайна дагадогурш дуьйцуш.

Кегийрхоша эшарш йолайо.

Тийначу ланнашкахула, эхь хеташ леначу шовданийн озах длауьйш, масийтта шо хьалха адамаша длатийсина ирзо самадохуш дека иллеш, эшарш...

Дахарехъ адамашна диц ца луш, шолгIа шеца Iот-
тавалар хилча я халахетар а, я хазахетар а доцуш, цу
шинна юккѣтера цхъа тамашийна синхаам даг тIе оык-
кхуйтуш, цхъацца хIуманаш хуьлу. И тайпа синхаам
хуьлу стагана шен бераллехъ лелла меттигаш гича, я
шира, цкъа хазахетта илли хезча... Хетарехъ, цу тайпа-
нара дог-ойла яра кху кегийрхойн эшаршка ладоьгIуш,
кху кегийрхойн ловзар тергалдеш, бIаьргех хиш а
девлла, ойлане вахна Iачу зьорталчу воккхачу сте-
ган.

Ткъа къона аьзнаш-м дека кху байлахъ дисначу пр-
зошкахъ, даьржа зезагийн хьожа йогIучу бацалхула тий-
начу беттан тийна серло санна. Гобаьккхина, элан хола-
наш санна, прхъихна лаьмнаш-м, кху метта юха а ада-
маш дахкарна хазахеташ, кхеран башхачу илlex цец-
девлла, къонделла, кхин а айаделла лаьтта.

— Ахъа лакхахъа, Баудди, — хъаьрса месаш а, даима
йольлуш юьхъ а йолуш волчу кIанта шегара пондар шен
лулахочуьнга кховдий.

Баудди пондар схъа а оыций, мехкарий болчу агIор
дIахьожу.

— ХIара-м кийча ю хьуна, дIалакха ахъ, — боху Ас-
маана уллорчу жерочо.

Пондарх бай пIелг а тухий, Баудди волало:

Со гIаьттича хъалагIоттуш,
Волавелча тIаьхъа оьхуш,
ДIалелхийча дIа ца доьлхуш,
Цхъа полларчий дайра суна.

КIентан гIоргIа аз сецча, жимма пондаран мукъаме
ладоьгIуш а Iай, Асмаъ а йолало. ЙоI эхъхеташ, юьхъ
цIийъселла хилар цIеран серлонехъ а къаьста; цо сих-
сиха доьлу са, цундела мукъам дешнийн чаккхенашкахъ
хиэдаш хуьлу. Деллахъ а, цхъа ша-тайпана цIеналла,
доггах цо и йиш локхуш хилар хаало йьобIан озехъ:

ДIалелхийча дIа ца доьлхуш,
Хьуна дайна и полларчий

Безамашлахъ алсам буйлу
Вайшиннан безам бара хьуна.

Юха кIанта локху:

Со суьйранна чувирзича,
Сирла стогар дIабайгича,
Тхан беа пен серлабохуш
Цхьа серлонаш яйра суна.

НоIа:

Шун беа пен серлабохуш,
Хьуна яйна и серлонаш,
Хьан бIаьргашна дуьхьал хьоьжу,
Сан бIаьргийн нур дара хьуна.

КIанта:

Буйса юккье яхначу хенахь,
Мерзачу набарха вулучу хенахь,
Сенчу стиглахь тIома баьлла,
Цхьа кIайн кхокха байра суна.

НоIа:

Сенчу стиглахь тIома баьлла,
Хьуна байна и кIайн кхокха
Дуьне кхуллуш декъал хилла,
Хьо везна со яра хьуна.

ТIаккха шимма а локху:

Вайша вовшийн хила деза,
Бертахъ зама яккха еза,
Безам марзо алсам юккхуш
Вайша цхьаьна даха деза¹.

— Делхьа, ма дика йиш ю иза, ма дика а лекхи цу шимма и... Хьена-мила ду-те и шиъ, — хойтту зойрталчу воккхачу стага шена уллорчу накъосте.

— КIант Iабдурзакъан IалавдигIерниг ву, йоI Окни АьстамаргIерниг ю...

— Боккъаллий?... Iадин некъийн Аьстамарниггий?... Хир яц... Ткъа оцу Аьстамаран деден карах ма велла

¹ Нохчийн халкъан йиш.

Іалавдин денда Эламирза... И ца хууш ву-те и КІант... Эхь ма ду хІара-м. Дов дІадирзинехь а, Эламирзин валар ца хууш хиллехь а, гІуллакх ма дац оцу КІанта лелорг... ХІан-хІа, со Іалур вац... тайпана ву бохуш-х ву Іалавди, дІаала деза цу КІанте... Дан шайна луьур де... Кабийрат!

— ХІо-вай, — дуьхьал мохь туху Асмаана юххе Іачу хенарчу жерочо.

— Схьайоьл цкѡа...

— ХІун боху ахь, Ваши?

— Ахь хІун дей, оцу Іалавдин КІанте оцу Абстамаран йоІаца эшарш лекхар дита ала, и лелон ца дезийла ца хаьал жима а вац иза, ялол хІинццехь аьлла, йоІе а ала, КІанте а... Суна товш дац цаьрга и бахар...

Асмаэ ца Іебаш хьоьжу Баудди букь тІе куьг а тухий, юьстах воккху Кебийрата. Цо цуьнга дІаолу Чуочас шеге ала мел аьлларг.

— Тхойшиннан хІун бала бу маснитта шо хьалха хиллачу гІуллакхца? — вагийна, айдеш олу Бауддис.

— Хаац сайга ала аьлларг дІааьлча йолу со-м.

Нийсса Асмаана тІейоьдий, иза а, Баудди санна, юьстах йоккху цо. Асмаэ цо шеге цхьаь аьлча Іадийча санна юьсу. Цо юьхь тІе ши куьг дуьллу. Кебийрат цуьнга и дІа а олий, йоьдий шен метте синкьерамехь охьахуу.

Асмаэ-м лаьтта шен юьхь куьйгашца дІа а хьулийна. Бауддина ма-ярра го иза. Баудди ойлане вожна.

«ХІан-хІа, иштта атта-м бохор ма бац тхойшиннан безам... Аса бохабойтур бац!» — олу цо ша-шега.

ЧингІаз яло гІерташ мел дукха халонаш лайна оцу КІанта. Цо-м Іаьржа-Хожа а эшийна. Маьлх-Аьзни¹ езаш хиллачу Паччахьан КІанта мел Іазап лайна шен безаман дуьхьа... Ткѡа хІара, мацах цкѡа хиллачух

¹ Іаьржа-Хожа, Маьлх-Аьзни, ЧингІаз — нохчийн фольклоран турпалхой.

долчу эладиттанашка ла ца доглар хала хIума а дац:
я Iаьржа-Хожех лата а ца деза, я генарчу махкара дашо
Iежаш дан а ца деза...

Амма хIокхул а пайда боцчу хIумано ма бохабо
Бештон а, Бусанин а безам. Иштта атта хIума а дац
хIара. Делахь а и хила тарлуш ма дац хIинца. Кхарна
школехь а ма Iамийра: «Ширачух бухадисинчарна дуь-
хьал луьра кыйсам латтабе». ХIетахь и эрна, маIна
доцу дешнаш хетара. ХIинца тIекхечи-кх «ширачух бу-
хадисинчарна дуьхьал луьра кыйсам латтон» беза хан.

Шен ойланаш юкьахIохий, иза Асмаана тIевоьду.

— Асмаъ, цара хIуьу бахахь а, вайшиннан юкьамет-
тигаш цкъа а юхур яц хьуна. Уьш цхьа хабарш ма ду,
вайн хIун бала бу мацах цкъа хиллачу гIуллакхца...
Уьш ширачух бухадисинарш ма ду... вайна школехь ма
Iамийра Iадатех ца теша...

— ХIаъ, Баудди, суна-м хаьара ахьа цаьрга ладу-
гIур доцийла, — дуккха а хIуманаш гинчу, дахар дев-
зинчу стага санна олу Асмаа.

Юха а хIумма а ца хилча санна, ека эшарш, до хел-
харш, буьйлу...

...Тийналла. ЦIа чохь цхьаьнаэшшара синош дохуш
бийшина Iохку зударий. Ткъа корал арахь, стиглахь,
хьаннийн кортош анайнстах хьакхалуччу кхаьчна боьду
бутт.

ЦИйнан тхов тIехь а Iохку цхьанаэшшара синош
дохуш. ХIорш божарий бу.

Бацалахь цаьпцалг санна цIевза цIийнан неI.

Тхов тIера цхьаъ чукхоссалуш а долу «гап-п» олий
тата. Ахнабарха валазчу цхьамма тоьхначу йовхарша
дойу иза.

Тхи диллина беттасехь кьега басеш, хIаваъ — ший-
ло-тIуьна. Геннахь, сийно-таьIначу стиглахь кьеста
тIехь ло Iуьллу лаьмнийн кIайн баххьаш. Iаьржа, те-
шамбоцуш лаьтта хьун. «Бу-у», — геннахь уgIу борз.
Хийла кхераме маьIна даккха мегар долу татанаш хеза

хуьнхара схьа. Амма Бауддина хлумма а дац кхераме. Кхуьнца кхуьнан Чинглаз, кхуьнан Маьлх-Аьзни, кхуьнан Бусана — кхуьнан Асмаъ ю. Ткъа н уллохь хилча, цо эшор ву мел ницкъ болу а Іаьржа-Хожа, бахьар бу — цо аьлча — мел генара а дашо Іежаш... Асмаана-м хаьа иза. Цундела н шиъ сатассалц вовшашна ул-улло а хиьна Іийр ду кхузахь, шовдана йистехь, генахь йоццуш гловгла еш тешамбоцу хьун а йолуш.

ДЕСАЧУ ЦІА ЧОХЬ БУЬИСА

Дукха хан йоццуш юьртахь кхин цхьа цла а дасса-деллера. Цуьнан бахьана дара цу чуьра бахархой: воккха стаггий, цуьнан зудий — кхалхар. Воккха стаг, цуьнан цле Мада яра, шен дезткъе кхоалгла шо долалуш кхелхира, ехха цамгар лелийнчул глаьхьа. Ткъа цуьнан зуда ЖуьхІирт шен майрачух къаьстина нийсса баттахь а ца ехира. Иза атта елира.

— Хазу, ва-а Хазу, схьайолахьа сихха, — аьлла шайн лулахочуьнга а кхайкхина, чуяхана, метта охьа а йнжина, гуттаренна а длатийнера иза. Хьаьдда яхана Хазу а, са далале, тле ца кхаьчнера цунна. Хіетахь дуьйна цхьа шой ах шой даьллера.

Хіинца бляьстенан шолгла бутт бара боьдуш. Мадин, ЖуьхІиртан кертахь глеххьа бай баьллера. Хіетахь дуьйна церан кетла, лоха злар схьа а диллина, цхьа а стаг ца ваьллера. Цу шиннан хиллачу пхеа доьзалхочух дийна йисниа йол Жарадат лахенцарчу цхьана юьртахь шен, доьзал а болуш, Іаш яра. Цо, цхьана дийнахь шен майрачуьнца хьала а сана, тле жлара юьйлуйтуш гюжмаш а тухуш, неларш а, кораш а длачлагІдира. Хіетахь дуьйна Жарадат цкъа а ца еанера кху керта, ша наг-наггахь юьрта яглахь а, иза эвла йистерчу кешнашка а йоьдий, юхайоьрзура.

Буьйсанна хан яьллачу хенахь лоха злар а диллина,

дассаделлачу цийнан кетла цхьаь велира. Иза юккьерчу деглаь вара, тлеюьихина гоьллел лаха йолуш плащ а йолуш. Шен карара портфель охьа а хлоттийна, кетлаьх динчу гланта охьахира иза. Хietaхь пхийтта шо хьалха кхунна кест-кеста гора Мада хлокху гланта а хуий, чубузу малх а, суьйранна цлабьду юьртара бажа а тергалбеш лаш. Ишта-м, хлокхунна хлара глант Мадас дина а дагадоглура. Хлара хietaхь жима вара. Итт шо бен хир дацара кхуьнан. Хлара Мадина уллохь лавттара, цунна оьшу глирс: хьостам, жлов, я диг дла а кховдош. И дина вавлча, хлара шиь цхьаьний гланта охьа а хьина лийра, шиммо а длабузу малх а, цла боглу юьртан бажа а тергал беш. Мадас кхунна оцу дийнахь боккха цле лаж а белира.

Амма Мадас цкъа а, шен йол Жарадат санна, кара а хаавой хьаста ца хьостура хлара. Цундела кхуьнан, мел лаахь а, Мадин клайчу можах куьг хьакхарх дерг а ца хуьлура. Жарадата, еларна глад а оьхуш, и деш, хлара юьстах а волий, боккхачу хьегамца цу шинга хьобжуш лара.

Хларий, Жарадаттий цхьаьна хеннара ду ала мегар дара: хлара ялх бутт бен воккха вацара цул. Цундела школе эха а цхьаьний доладелира и шиь. Хлокхуьнан да вацара. Цундела Жарадатан да Мада, шениг а волуш санна, хетара цунна. Амма Мадина и иштта ца хетийла хлеттехь тосаделира клантана. Мада, Жарадат хлокхаьрга еанчохь, я хитла яханчохь хьеселча, кхойкхура.

— Жарадат, во Жарадат! Схьайовьллахь снхха дадина! — олий.

Амма хлокхуьнга ца кхойкхура иза цкъа а: — Эдал, во-о Эдал, — олий.

Мадас кхуьнан цле ца йоккхура цкъа а, иштта дла «Схьавовьл кхуза», я «Клант, схьавовьл» олура, шена хлара эшча. Кхуьнан цле Жуьхлирта а ца йоккхура.

Хietaхь иза ца кхетара Жуьхлирт а, Мада а шеца иштта тамашийна стенна ду бохучух. Цунах и тлаьхьа

кхийтира, школа чекхъяьккхина кхиран аттестаташ схьаделлачу шолгIачу дийнахь. Бакъду, хIетахь а ма-дарра ган-м ца гора цунна и бахъана, хIинца санна.

И бахъана кхуьнан воккхачу волу денваша хиллера. Нанас кхунна цкъа а ца вуьйцура и кхуьнан хилла волу денваша, я и кхунна хилла ца хилла а ца хаъара. Кхунна нанас кхуьнан да вуьйцура. Иза ламчу колхозан дохнна докъар эцна воьдуш машен бердах а яхана, веллера. ХIетахь Эдалан цкъа шо кхаьчна хиллера.

Тховса шен дIаяханчу бераллех лаьцна ойланаш еш, кхунна дагаохура хIетахь ша тидаме оьцуш а ца хилла цъаьцца кегий (хIетахь шена гергахь, пайдабоцу) хIуманаш. Масала, цъханна а воккхачу стага хIетахь кхуьнга, хIара хъенан ву хиъча, цкъа а ца олура, кхечу дай боцчу берашка санна, «Деллахь, ма дика стаг варкха хъан да. Ма хеназа хили-кх цуьнан валар а...» Ца олура. «ХIун деш ю Совдат? Ларайой хIара?», — олий, нана хоттура. Иза а денваша бахъанехь хиллера. Мила хилла иза? Духхъара цунах лаьцна мелла а хIума ша аттестат схьаэцначу шолгIачу дийнахь хиира кхунна. И де дагалаца гIоьртича, бIаьргашна хьалха хIутту кхин цул хьалхалера цкъа де.

Иза май баттахь дара. Сенъеллера басеш, тогIеш, цъадолчу дитташа гIа даьккхинера. ХIокхеран цIеношна уллора дIайолалуш яра хъун. Оцу хъуьнха дажа дIа-лохкура бежнаш а, уьстагIий а. Кхунна хIинца а дика дагадогIу, шайн цкъа етт, эсий хилла, ЖарадатгIеран оцул бежнаш а дара, ялх уьстагI, ши Iахар а бара. Гуттар а уьстагIий дажо Мада воьдура, догIа догIуш хилча, шена тIе брезентови плащ а кхуллий. Наггахь, Мада цъанхъа вахча, я могаш воцуш хилча, Жарадат йоьдура уьстагIий дажо.

Оцу дийнахь а Мада цъана бахъанина цIахь а Iийна, Жарадат яхара уьстагIий дажо. Цунна тIехь цIен болоньян куртка яра. ГIеххъа геннара и тергалъеш, лаьттара Эдал. Цунна чIогIа хазахетара, иза шен куртки

кисана ши куьг а дуьллий, корта аркъал а буьллий
глийла лешачу доглане шен юьхь яшайойтуш лелаш.
Тлаккха цо юьхь тлера хиш куьг хьокхий дла а дохий,
юха а иза доглана клел лоцура. И лелон клордийча:
«Сан цинцолоиг, цинцолоиг» олий, шинна лахарх цхьаь
хьостура. Тлаккха йовлура цена, доггах. Цуьнан елар,
догланан ланнашкахула уьдучу йоврийн гловланах оьй,
блаьстенан самукьанечу, сирлачу эшаре доьрзура. Хла-
ра меллаша тлехьахула тлевахара цунна.

— Бов-в!

Шашшиь жима долуш ма-аллара элира цо. Хле-
тахь члогла нийса доглуш а дара и «бов-в». Жарадат ша
йолччохь кхера а лой, тохалора. Ткъа хлара цуьнан
кхерайларх клажьовхуш велалора. Эххар а кхин са а
ца тохалой Жарадат а елалора.

Хинца и «бов-в» цхьа ца доглуш дийкира. Я Жара-
дат цунах кхера а ца елира, я хлара вела а ца велира.
Йол, лахар дла а хецна, схьайирзира. Хлара вист а ца
хуьлура. Эдална шена а ца хаьара шена хлун хилла.
Кхуьнан деглехула яьржира цхьа таме, аьхна йовхо.
(Хинца а, пхийтта шо дладаьлча а блаьргашна хьал-
ха лавтта Жарадатан хлестахьлера амат. Цуьнан юккьера
дегI дара, хинца бераллин иралла йовш горгдала до-
ладелла. Дуткъачу цлоцкъамашна бухара лаьржа блаьр-
гаш — гуттар чохь тайп-тайпана синхаамаш бежа чов-
наш, — оцу дийнахь цхьа тамашийна севцнера. Деса да-
цара уьш. Амма гуттар а синхаамашца кхехкаш хилла
долу уьш, стенна делахь а, длатийнера. Хлестахь дуьйна,
иштта сецна, хьагаме блаьргаш мосуьйттаза гинера цун-
на зударийн. Уьш мосазза го дуьхьал хлуттура хлестахь-
лера блаьстенан де. Цул тлаьхьа цунна оцу я кхечу
зудчуьнгахь ша сатийсина синхьаам, шен сина там ца ка-
рабора. Дагалецамаша цуьнан сабларздора, мерза хет-
тарг цунна къахьлора).

— Хьо ву иза? — халла хезачу озаца элира Жара-
дата.

— ХІаъ, со ву, хьо хІун деш ю? —

— УьстагІий дажош ю-кх, — стенна делахь а, ела-къежира иза.

— Тахана хаза де-м ду.

— Маьлхан догІа а ду.

— ХІаъ, ду, маьлхан догІа а...

Иза а велакъежира.

ДогІа дІасецира. Мархашна юккъехула гучубелира малх. БІаьндукъ-лома тІехьара хьалагІаьттинера стела-Іад.

— Хьо стенна веъна?

— Иштта дІа. Аьлча а, хьов цхьа хІума ала...

— Алахьа, ткъа.

— Жарадат, суна вайшиъ данма а цхьаьна хила де-заш санна хета.

Иза гІадъяхана елаелира. ХІара кхин а чІогІа вуьй-хира. Йоблучуьра саца а сенна, цо хаьттира:

— ТІаккха?

— ТІаккхий? ТІаккха хьо... со армера цІаваллац, Іийр ярій хьо?...

Иза жоп а ца лүш лаьттара.

Эххар а цо хазійра:

— Со-м Іийр яра... Ткъа хьо? — маьлхан зІаьнарш севцинера цуьнан бІаьргаш чохь.

— Муха, со? — (ХІара хІетахь ца кхийтира йобІан оцу хаттарх. ХІинца хІара кхета цунах: безамехь шиннах гІийланиг йоІ ю, хІунда аьлча, шен даго лобхург кхочушдан цуьнан таро яц, клентан санна, я хІетахь хІокхо санна иза кланте дІахьахо а... Нагахь и цуо дича, шен деган неІарш схьайиллича, вукхо и шечуьнан тІекъовлахь, кхунна мера хьалхха, зов-в аьлла тата а доккхуш? Оцу кхерамо кхоьллира Жарадатан и хаттар).

— Иштта, хьо хийца-м лур вац? —

— Муха? Дера вац. Цкъа а-м. Хьо ца теша сох? Хьуна лаахь, ас дуй а буур бу.

— Стенах?

— Длогарчу дашочу малхах а, сийначу стигла-
нах а...

(Ма дагахь дацара кхунна оцу сохьтехь ша и чIагIо
нийсса бутт балале йохор ю бохург. ХIетахь-м хIара
малхах, лаьтта, дуьнненна тIехь мел долчу дезачух, сий-
лахьчух дуй баа кийча вара...).

— ХIан-хIа, ца оьшу. Со теша хьох. Ткьа хьо сох
теший?

— Теша со-м.

Цул тIаьхьа цу шимма оцу хьокъехь кхин хIумма а
ца дийцира. И шиь цкьа дIасоцуш, юха долалуш долчу
маьлхан догIанехула доладелла лийлира, шаьшшиь
цхьаьна хиларан марзо а, хьаннаша литтина хIаваь а
муьйлуш, «Жарадат, ва-а Жарадат», — боху Мадин аз
хаззалц. Мада гIеххьа генахь, гу тIе а ваьлла, лаьтта-
ра.

— ХIун боху? — цунна гуччу а яьлла, дуьхьал мохь
туьйхира Жарадата.

Эдал а цунна тIаьхьа дIа гучувелира. Мада кхин
дуьхьал вист а ца хуьлуш, и шиь долчу агIор схьавола-
велира. Эдал, стена делахь а, вуьйхира. ХIинццалца
ца хиллера кхуьнца иза. ХIара кхин дуьххьара хуьлуш
а вацара Жарадатца. ХIетте а, тахана цунна цхьа нов-
кьа деара ша Мадина кхузахь гар. Иза схьавогIучу Ма-
дина дуьхьал волавелира. ХIара нийсса дIа ца вахало-
ра, цхьа тамашийна галвуьйлура, когбаккхаран мукьам
а боьхна.

— Суьйре дика хуьлда хьан, Мада.

(Малх чубуза ламтIе лахбеллера).

— Диканца вехийла, — хезаш а ца хезаш а элира
Мадас. ТIаккха кхуьнга схьа а ца хьожуш, уллохула
тIех а ваьлла, шен йоIана тIе дIавахара. Цул тIаьхьа
масех кIира даьлча ЖухIирата шен йоIе элира:

— Оцу вайн лулахочуьнца долу гергарло Iадда дита
деза ахьа, Жара.

— Иза, хъаха, дац дита йиш йолуш, — елакъежира Жарадат.

— Дита йиш йоцуш хIумма а дац, сан Жара. Ткъа иза ца дитча ца долу.

— Стенна, нана?

И хаттар а, цул тIаьхъа цу шинна хилла къамел а Эдална шера хезира. Иза церан серий дуцуш йинчу керта юххехъ лаьттара, ткъа важа шиъ оцу кертал човхъа кхунна букъ а тоьхна хиъна Iара.

— Иштта. Хъан мах кхочуш вац и кIант.

— И хIун ду, нана? Иштта вон ву иза, я со оцул тоьлаш ю?

— Аса-м иза иштта дIа элира, йоI. Я оцу кIантана а, я цуьнан нанна а ала хIума а ма дац сан-м, ша диканиг ца алахъ. ХIетте а...

— Стенна «хIетте» а?.. — цуьнан къамелехъ елхаран эшарш хаалора.

— Хъан да реза вац, йоI, оцу гIуллакхана.

— Стенна вац, цо хIун дина, нана?

— Цо-м хIумма а ца динера, йоI. Цуьнан денвашас...

— Хъенан денвашас...

— Оцу кIентан денвашас, хъуна дагавогIур вац иза. Оцу кIентан дел воккхах вара иза иттех шо. Кху юьртарчу наха наьIалт аьлла стаг вара иза.

— Цо хIун динера?..

— Цой? Цо харцметтанаш детташ, харитовшаллаш а деш, масех стаг хIаллаквира. Ву, аьлла мел хета къонах. Шен цабезам мел берг цо а, цуьнан накъосташа а цхъацца цIераш кхуллуш, чубахийтира, царех цхъаберш тIепаза байра. Царна юккъехъ вара хъан денда а. Вайн ламанхойн махкахъ лоруш къонах вара иза. ДIа ца доьрзуш мел эрча даьлла мостагIалла а, цо говза дош аьлча, гергарлоне доьрзура. Иза а оцу кIентан денвашас а, цуьнан накъосташа а лацийтира. Кхунна цкъа а бIаьрга ганза йолу пхоьазза йолу топ кхуьнан тховх дIа а йиллина, цу тIе Iедал а далийна...

Суна хинца а блабра хьалха лавтта и сатосу хан. Дохк а долуш, тлуьна блабстенан юьхьан луьйре. «Дала бекхам бийр бу-кх хлара тешнабехк суна бинчунна, дала бекхам»...—бохуш ши куьгтлехьа а дихкина, цхьана хурашкеш йолчу нахана хьалха а ваьлла, длавахана хьан денда. Когаш клелахь хатто — «цкьашт, цкьишт» деш. Бакъду, цул тлаьхьа дукха хан ялале, цара лелон харцо гучу а яьлла, оцу клентан и денваша а, цуьнан накъостий а ледало ша лийцира. Хлетахь лацарх кхин цла ваза вайна иза а...

Эдал кхин дла цара деш долу кьамел хезаш вацара. Цунна дерриге дахар цхьана кхунна хинццалц евзаш ца хиллачу аглор гира. Оцу дахарехь малх а иштта сирла ца лепара, хьаннаш а иштта баьццара яцара, я олхазарийн эшарш иштта тамехь ца екара. Оцу дахарерчу массо а цийнан корашкара стогарш, милташ чу а оьзна, глийла догура. Иза ладийра шена хинца гинчу дахаро, цуьнан бес-бесара доцуш, лаьржий — клайн хиларо. «Ванах, суна хинццалц гинарг глан хилла-кх. Иштта дуй-те хлара?» — хи чу вьодучу стагах аз доцу мохь элира цуьнан даго. Иза хьаьдда, ша ма ваххалу чехка чу вахара.

— Нана, мила хилла сан денваша? — элира цо, хинца асарара чу а еана, садолуш лачу шен нене.

— Мила? Хлун? Хьуна хлун динна? — шен клантерчу хьолах кхераелла хьаьвзира иза.

— Суна хлумма а ца хилла. Сан денваша мила хилла дийцахьа суна. Хлокху юьрто наьлалт аьлларг хиллий иза, нахана тешнабехкаш, зуламаш динарг, харцонаш лелийнарг? Мила хилла иза?

Хлетахь ма йьохнера кхуьнан миска нана. Цуьнан дегаден, пхенаш тледевлла даккхий куьйгаш хинца а блаьрга хьалха лавтта кхунна. Члогла йохийнера Совдат хлетахь хлокхуьнан хаттаро. Хлокхуьнан денвашас лелийначунна бехке ша йолуш санна. «Суна-м ца хаьа, клант, и бакъ ду я харц ду; наха дийца-м дуьйцу ишт-

та. Хъан да цунна тѣра сагІа даккха тохавелча, баккхийчу наха цунна и дан бакъо-м ца елира», — и дешнаш элира цо хІетахъ халла. Кхин хІумма а элирий? ХІа-ан, элира: «Хъуна стенна дагавсана иза? Хъан хІун бала бу цо лелийначуьнца? Ахъ стенна сагатдо?»

Нанас аьллачу оцу дешнашна духъал хІетахъ хІумма а ца элира кхо. Амма кхунна хІеттехъ хаа-м хаъара, нана нийса йоцийла. Ша иштта бахахъ а, нанна шена а хаъара иза иштта доцийла. И иштта хиллехъ, хІара во-гІур варий хІинца хІокху юьрта?.. ХІан-хІа, жоп ло кІанта шен дас, шен дендас, вашас, денвашас, ворхІе дас а лелийначунна. Суьдана хъалхахъ ца лахъ а, шен сийнна, шен дагна хъалха. И дерриге а беза мохъ хилла дазло цуьнан белшаш тІехъ, и мохъ охъатаса йиш яц, я вада йиш яц цунах. И мохъ дІаккхехъа беза, мел хала хилча а. Йиш яц цхъаннан а дІадахнарг куьг ластийна Іадда дита, я ца хилча санна Іен. Хила йиш юй цхъа а дечиг, дитт шен орам боцуш? Иштта ву стаг а. Иза карарчунна хъалха декхарийлахъ хилла ца Іа, иза дІадаханчунна, хиндолчунна хъалхахъ а декхарийлахъ ву. И тидаме ца оьцуш, ша шена ваха гІоьртича, шена атто лобхуш, стаг галволу, цунах зулам долу, кхуьнан ден-вешех санна.

Эдал кхин нене вист а ца хуьлуш, ара а ваьлла, дІавахара. Вехха лийлира иза хъуьнхахула волавелла, ша хІун леладо а ца хууш. Цуьнан коьртехъ яцара цхъа а дийна, чекхъяьлла ойла, цуьнан корта ойланийн, маьлийн, синхаамийн кийсигаша сийсабен барз бара. ЦІеххъана цунна чІогІа къахийтира шех. Ша цхъа ницкъ боцуш, миска хийтира цунна. Иза цхъана попана юххе бертал а воьжна, вехха вилхира. Ша-шех цец а вуьйлуш, чІогІа, цхъанна хазарна а ца кхоьруш.

Цул тІаьхъа Жарадат кхунна масийттаза гира, гена-ра хъаьжча. Амма тІе а вахана, цуьнга вист ца хилира хІара цкъа а. Даго тІе-м нйзавора цунна, амма кхуо дог а сацийра шен лааман дурьстанца. ТІаккха Совет-

ски Эскарехъ гІуллакх дан вахара. Цхьа шо дІадаьллачу хенахъ АтагІарчу кхуьнан ненахошкара, Совдат кІелїисна ю, снхха тІекхача, аьлла телеграмма еара. ХІара шен нана дІайоьллінчу шолгІачу дийнахъ кхечира АтагІа. Совдат могаш йоцуш хилча, и лелон кхин стаг а ца хилла, цуьнан вежарша шайга охьаялийна хиллера....

Эдална, шен нана дІаяьллагчул тІаьхьа, ша цхьана есачу арахъ висча санна хийтира. Оцу арахъ догІа доьлча, я дарц хьовзийча, кхунна чулачкьа цхьа а хІусам а яцара, чохъ, кхерчахъ йогуш цІе а йолуш; я хІокхуьнца цу аренан шело, цхьалла, хорам, бала нийсса боькьуш цхьа а стаг а вацара.

Оцу есачу арахула кьилбехьа я кьилбаседехьа, малхбалехьа я малхбузехьа — мичча агІор буйса-де ца лоруш дІаэхарх, Іаьнан еха буйса чекхъяллалц хІара варе хьоьжуш, цхьана а корехъ йогуш сирла-можа серло а яцара; цхьа а вацара оцу шийлачу арахъ гІорорна кхуьнан кийрахъ бина гІайгІанийн ша, ца бийцича а ган а гина, башо ницкъ кхочур болуш. Цундела цунна бен а дацара оцу есачу арахула мичча вахча а, я ца воьдуш мохехъ, дорцехъ Іадда лаьттича а. И иштта долу дела, хІара эскарера ваьлча цІа а ца вогІуш, Россехарчу цхьана гІала, юртабахаман институте деша вахара, цигара ваьлча — Сибреха, керла юьллучу совхозе балха.

ГІеххьа шераш дІанхира Эдал иштта волавелла лелаш. Цхьа а де дІа ца долура цунна юрт дага ца йогІуш. Массуьйтазза тоха а велира цІа ваха дагахъ. Амма даго ца витира и кхочушдан. «Хьанна оьшу со? Мила ву соьга хьоьжуш? Ткьа нагахъ иза хилахъ? Хир яц. Я хилча а, цуьнан дас, нанас юьтур а яцара иза шен лаам кхочушбан. ХІун гергарло хир дара цунах? Ткьа цкьа а юьрта а ца воьдуш Іен деза те? ХІан-хІа, хІара юьрта гІур ву, уггаре а тоьллачу машент тІе а хиьна, тІе тоьлла хІума а юьйхина. Ахчанца ларош а, нахана вев-

заш а хилча хуур ду юъртахошна кхунах стаг хиллий-ла. Тлаккха лаахь а, ца лаахь а цара лорур ву хIара. Ахчанна тIе Iилманча ву боху цIе а тоьхча повкъя да-цара».

Иштта ойланаш хыйзара коъртехь. Ша дага ма лац-цара дукха хан ялале хила а хилира цунах юъртбаха-ман институтан аспирант.

— Ма хазахета-кх суна хьо гина, Хьамзат. Кхин хIун ду юъртахь? Болххий, болх-м, хьаха, хир бара хьу-на беззарг. Кху совхозехь болчех уггаре а тоьлашха берг. И дан сан ницкъ бу хьуна. Тхан лулахой хIун деш бу? Iаш дуй доккха ши стаг? Церан йоI марехь ю? Ма-ца дуьйна? Пхи-ялх шо а хир ду? Дика ду, кхин хIун ду цигахь керла?..

И кьамел хилира кхуьнан кхуза ахча даккха веанчу шайн юъртахочуьнца, цIера араваьлла нийсса исс шо даьлча.

Хьамзата дийцарехь, Жарадат хIара эскарера цIа веана шо даьлча бен маре ца яханера. ХIинца кест-кест-а кхунна хьалха хIуьтту и хеттарш. Бакьо ярий теша кхуьнан хIетахь иштта Жарадатана гучу а ца волуш Iен? Нийса дарий-те кхо динарг? Ткъя нагахь кхо иза схьаялийнехь? Кху шиннан безамо, кхеран гергарлоно йойур яцара ткъя баккхийчу нехан дегнашкара цабеза-ман хьу? Цхьана юьххьехь уьш чIогIа оьгIаз гIур бара шайн йоIана, иза тIе ца йита а тарлора, амма тIаьхь-тIаьхьа басталуш, уьш басталур бара. Тлаккха... я кхечу кепара нисдала а тарлора. Хьанна хаьа? Ткъя хIинца кхунна и хеттарш цкъа а ца доьрзу, гуттар а хьегIаш долу дагна хилла даьIнаш дара.

Цул тIаьхьа масех шо даьлча, цIеххьана кхуьнан ойла хилира: «Ванах, боккьал а иштта боьха стаг хил-ла-теша сан денваша? ХIун хаьа иза бехк боцуш бехка-ла ваханий? ХIетахь и тайпа хIуманаш хуьлуш ма-хилла. Бакъдерг а, харцдерг а, Iаьржа а, кIай а кега-делла хилла? И бехке вацахь, цунна реабилитаци яхьа-ра аьлла, кехат яздица хIун дара-техьа?»

Аьхкенан довха де дара хIара юьрта веанарг. Урамаш деса дара. Вехха лийлира хIара ураме ваьлла стаг гаре сатуьсуш. Эххар а некъа йистехь даьллачу толлан ИндагIехь жима гIант а хIоттийна, цу тIехь хиьна Iачу стагана тIехIоьттира хIара, де дика а деш. Вукхо кхунна дуьхьал корта талийра, тIаккха суьлхьанийн буьртигаш сихха «моллина» тIе а кхачийна, уьш хьарчош кисана а дехкина, хьала а гIаьттина:

— Диканца вехийла хьо, марша а вогIийла! — аьлла кхуьнга вистхилира. — Вало, чохьа вер ву вайша, со-м сагатделла кху чохь вижна Iилла кIорда а дина, цхьа а стаг гур вацара теша аьлла, араваьллера. ХIара зуда диканиг а нисъелла, хIокхо кху ткъа шарахь дика кхобу со. Наггахь-м дов до, нехан санна зуда яло дезаш кIант а ву хьан, дIанисъян езаш йол а ю, кху цIенна пайда тIебогIу агIо е бохуш. Аса, ма хьийзавехьа со, зуда, сан дуккха а «ахча» дара олу. Соьгахь туьманал сов ахча доцийла хууш йолу и цец ма йолу: «Мичахь ду хьан ахча? ХIун ю ахь юьйцург?» Банкехь ду-кх шортта, Iедало ледара а ца дуьтуш, лардеш Iуьллуш. Аса болх бина схьаэцчхана. Вахь-хьа-хьа! — воккхачу стага шен бегаш а беш, кертал чохьа а ваьккхина, рагIу кIел вигира иза.

— Ахь суна бехк ма биллалахь, жима кьонах, и сайн Iовдал бегаш ца бича ца Iало со... ТIаккха, суна ма ца вевза хьо, — элира цо, шаьшшиь чохьаваьлла охьахиьча.

ХIокхо ша вовзийтира.

— Хьажахьа, воккха стаг хилла хилла-кх хьох, ма йоккха йийна а ер яцара Совдат-миска схьаелхьара...

ХIокхо ша деьнарг дийцира воккхачу стагана.

— Хьан денваший? Махьмий? Вевзара, хьаха, дукха дика-м, — элира воккхачу стага, — цунна Iабдулла а ма вевзара хьуна, — шена тIе пIелг хьажийра цо. ТIаккха гIад ваххана велавелира. — Бехк ма биллалахь, цхьа хIума дагадеанера суна. Мухха делахь а, хаза-м

дара-кхи иза: со цо чуволлийтина кхо бутт а балале, со волчу чу ма кхоьсси и шун денваша Махьма. «Марша воґийла хьо, — элира аса цуьнга, — хьо а схьакхечи. Хьогга-м айхьа лобхург кхаьчнера, со вуон воьлли-кх ахьа кху чу...». Хаза самукъане бегаш болуш стаг ма вара хьуна иза. Шайтlано хьекъалх талхийнера-кх оцу цхьана юкъана. Сан хlун бехк бара, бохий ахьа? Тхойшиннан а безам болчу йоlа со къастор бара-кх. Чlогlа дохко а ма ваьллера, хьуна, иза ша лелийначунна. Хаддаза деле воьлхуш, шена гечдар доьхуш хуьлура. Хьалха ламаз деш, я и дечех вешаш а хилла воцу иза, набахтехь чlогlа суьпа ваьллера. Со-м кьинтlера ваьлла цунна. Хlеттехь ваьлла. Оцу чохь велира и миска. Собга шена кьинтlера валар а дехна. Суна дагахь еса а ца хаьара, сайна хуу аяташ а доьшуш, цунна коьртехь lийра со и леш. Ахьа боххучу кехата тlе куьг а тaлор ду. Аса тоххарехь дlаяьккхина сайн цуьнца йолу хьаґl-гамо. Дера яьккхина. Махьма бакъ-дуьненчу дlа-вахна, цигахь веза-сийлахьчунна хьалха жоп дала деза хlораннан а ша хlокху дуьнен тlехь лелийначунна...

Ткъа хьан ден ваша волчу цо хlуьа лелийнехь а, цунах жоп дала дезарг хьо вац хьуна. Иза-х хьо дуьненчу а валале кхелхина... И бахьанехь хьайн дагна цуьрриг а вас ма елахь. Дер, ма е... Хlа, хlинца валол, цкъа хlума кхоллур ю вайша, — хьала ґlаьттира иза.

Оцу дийнахь кхин цхьана керта а хlоьттира Эдал. Оцу кертарчу воккхачу стага чlогlа велаветла, векхавелла тlеййцира хlара.

— Бехккий? Цхьа а тайпа, хьаха, бацара. Цхьа а тайпа. Дера вара хьан денваша дика стаг. Кхузарчу нахана стенна ца везарий? Шайл тоьлаш верг цхьа а ма ца веза нахана. Цундела харц цlе кхоьллир-кха Махьмина... Хlинца хьажал хьо, хlинца хlокху сайн доьзалца саьрамсекхаш лелош ву со. Уьш Аштаркхне бохка а кхоьхьуш, цхьа да воккха ца воь хlума а йоккху ас. И шун керт а ю хьуна ас лелош. Вай мелла а

гергара а ма ду. Ца лало-кх нахе, со жимма а ларош. Иштта ма бу нах. Я уьш вайшинга кхета а лур ма бац хьуна. Аса, хьуна лаахь, миччахь а члагI а дийр ма ду Махьма дика стаг хилар. ДIаваха воллу хьо? Iехьа цхьажимма. ХIинцца чай лур ду вайшинна. Шайн керт-а-м ца вахана хьо? Ас стенна бохурий? Оцу цийнна тIера кибарчиг, хьо реза велахь, аса дIаIалашийнIр яра. Бераша а, наха а тхов тIе хIуманаш етташ кегIо уьш. ДIавала, суна муха лур ю ахьа уьш? Ца оьшу. Делахь, дала сагIа йойла хьан уьш. ДIавало ткъа. Иийнехь дика дара. Iодика дала йойла.

Цул тIаьхьа ши шо гергга зама елира хIокхо ша яз-дина кехат дахьийта деззачу дIа ца дохьуйтуш. Масийт-таза тохавелира иза и кехат конверта чу а диллина, почтан яьшки чу кхосса. Амма хIоразза а кханенга тот-тура цо оцу гIуллакхан кхочушдар. Муьлхха елахь а, кхуьнан кхетаман кIоргенехь цхьа ойла яра и гIуллакх чекхдаккхарна новкъарло еш. Эххар а, цунна хиира и хIун ойла ю: «Iедало сан денваша реабилитировать ви-чи а, сан юьртахошна цул тIаьхьа а ша хьалхалерниг ма ву иза...»

Эдал чамданаш вовшахтоха волавелира...

ХIара иштта хIокху кегIарчу гIанта а хиьна Iаш, тIаьххьара нIаьнеш кхайкха юьйлира. Сатаса гергада-ханера. Мела бIаьстенан мох бара дIо аьрцнашкарчу дитташка гIийла узам бойтуш. ГIад стамделла догIучу ахкан гIовгIа а, пхьидийн хаддаза екар а, юкъа-кара чIобан Iехар цхьа хьоме, дагна гергара, бIаьргех хиш даллал мерза а, къаьхьа а хетара. Кхунна хорам хили-ра, велхаран шад хIюьттира логехь.

Иза хьала а гIаьттина, волавелла шайн цIенош хил-лачу вахара. Саьрмсекхаш лелош волчу кхуьнан гергар-чу стага кибарчиг хьовха, кху цIийнан ерриге гIишлон дечиг а дIаIалашийнчух тера дара. ХIокхеран цIенош

хиллачохъ цхъа чхо йоъттина тлулг бен хлумма а ца йис-
нера. Хлара хъавъззина вуха шайн лулахойн керта веа-
ра. Нел члогла длачагйинера, масех хъастам а тухуш.
Кораш тле жларан хъесапехъ шишша плендагла а тохъ-
на дитинера.

«За-а-къ», — гловгла йира хъамамо, кхуо глаж схъа-
озийча. «За-акъ» — шоллагла а. Геныхъ доцуш жлабля
летира. Ши глаж схъа а яьккхина, ша мукъа даьккхина
кор меллаша схъадиллира цо. Чуьра схъа Iаждарбецан
хъожа кхийтира.

...«Цкъашт-цкъишт», «Цкъашт-цкъишт».

— Хлей, мангалхо, маьлхе хуьлда хъан!

— Далла езийла.

— Хьо ма Iуьйре глаъттина?

— Иштта ма ву со. Хьо стенна глаъттина сел Iуьй-
ранна?

— Со бежнаш лахка а яхана, йоглуш ю-кх.

— Нах хIинца бежнаш лахка боьлхуш бу, хьо дла а
лаьхкина юхайоглуш ю.

— Иштта ма ю со.

— Иштта-м яра хьо...

— Iаждарбецан чай дац кхузахъ?

— Ду, дIогахъ-м. Чай мала соь чукхайкхалахъ.

Мор буьззина Iаждарбецан цлов а эцна, дIайоьду
иза. Ткъа зезагаш? ХIокхо, са ма-тесси схъа а веана,
ша мангал хъакха волавалале даьхна. ХIинца а тIера
тхи дакъа а далаза, кхунна юххехъ Iохку уьш. ХIинца
хIокхо мохъ туху цуьнга, хIинца... ХIара дог ма чIогла
деттало. ХIокхо жимма юхаозахъара... Жарадат, гул
тIехъа къайла а яьлла, дIаяхара. Зезагаш Iахка дисира.
Уьш малхехъ дакъаделира, дакъаделира зезагаш, дIа-
далаза диснарш...

Эдал корак чоьхъа велира. Сонехъ лаьтта аьчган
маьнгин гIовланаш тIехъ йина паднар къаьстира цуьнан
бIаьргашна. Оцу тIехъ Iуьллур Iаждарбуц. И схъаэцна,
ехха цунах хъожа йохуш лаьттира иза.

Тлаккха когара мачаш дла а яьхна, паднар тле хьала а ваьлла, длатевжира хлара...

Хлорш днъ ду сискаллий, тло-берамний, етта шурний дууш. Берам хлокхарна юккье лаьттаху кед а чохь бу. Уггар хьалха берам чу шен сискал Мадас Iутту, тлаккха — ЖуьхIирта, тлаккха... глеххьа хан йолу Жарада-тий, кхой вовшашка рагI кхийдош. Эххар а, кхо шен сискалан юьхк Iутту берамала. Иштта роьгIана шура а молу кхара цхьаьна кедара.

Цлеххьана кхунна тосало шена гонаха цхьа а ца хилар. Хлара ша ву-кх сискал а, берам а, шура а юуш. Вуьш мичахь бу? Хьала хьожу хлара. Юьстахо лаьтташ цхьа нах бу. Уьш цхьа тамашийна белакьежа кхуьнга а хьуьйсущ. Царна юккьехь ву Мада. Иза, кхунна тле пIелг а хьежош, цхьаь-м дуьйцуш ву. Цавашаран велакьежар сецна цуьнан юьхьа тлехь.

Хлокхуьнан логел чохьхьа ца йолуш юьсу юург. ОьгIа-залло, шен гIелалло, мискалло бIаьргех хиш доху кIан-тана. Хлара хьалаэккха, кхуьнан дог кхетий, берам а Iена. Хлокхуьнга мохь болу.

— Сан хIун бехк бу, сан хIун бехк бу?! Дог ца Iеба хьан сох, Мада?!

Эццахь велхаран кьурдаш а деш, саманккхира Эдал. Хьала а гIаьттина, чухула дIаса а лелаш, кьила ваххана велха хIоьттира иза. Цунна дагаеара дахарехь шена мел хилла гIело, шен цхьалла, шен кхелхина нана, шена цкьа а ганза, дуьненах ваьлла шен да, шен кхо-чушъяза йисина бераллин мерза ойланаш, сатнийса-маш...

Эххар са духа а хьаькхна, цигаьрка а латийна, пеша хьалхахь когаш тле охьалахвелира иза.

Пешан неI схьайиллира цо. Кхерчан чох цIе хьала латон бен ца езаш, бухе кегий чIийшаш дохкуш, тле дуткьа декьа дечиг дуьллуш кечийнера. Оцу дийнахь, ша лечу дийнахь, чохь мелла а шийла а хетта, цIе латон тохаелла хир ю ЖуьхIирт. Амма ца кхийна иза. Ца

кхиъна цѣ хъала лато а, цуънан йовхо хааяла а. Ца кхиъна.

Иштта дладолу-кх дахар. Стаг ца кхуъу цѣ латон, латта аха, етт оза... Иза юкъахвуъсу.

Эдална цхъа члогла халахийтира, цуънан бѣаьргех хин тѣадамаш девлира. Цо шен кисанара яьккхина сирник латийна пешарчу чѣийшашна тѣеяьхьира. Кхерчахъ хъалалеттачу цѣран серло цѣнкъа кхийтира.

Йогу цѣ. «Тѣах-тѣнхханехъ» лелха декъа дечиг. Йогу масийтта шарахъ санна. Йогу, цхъа шой ах шой хъалха латоза йисина, кхо хѣнница латийна цѣ. Кхуънан юьхъа тѣе еттало цуънан йовхо...

Эдала, вахана кора хъалхха ша охъахѣоттийна лаьтта портфель хъала а эцна, дѣайиллира. Цу чуъра цхъа кехат схъайицира цо. Иза кхо шен денвешин гѣуллакх дуьйцуш яздина кехат дара. Пеша хъалха охъа а лахвелла, вехха цу тѣе хьовжуш а йийна, иза хъарччийна кхе кхобссира цо. Цѣ кхин а серлаелира.

Эдал корах ара а ваьлла, новккъа басах чуволавелира. Вухахъаьжира иза. Сатосуш серлайолучу стиглахъ къаьстара Мадин, Жухѣиртан цѣийнан туьнкалгах арабуьйлу кѣайн-сийна кѣур. Хѣара Мадин шовдан тѣе (иштта йоккхура наха оцу шовдан цѣе, Мадас иза ѣалашдо дела) вьодура. Шовдана тѣера ѣаь гѣуьтту, дохк санна. Тѣуьна а, шийла а ю кхузахъ. Шовда, шина биргѣанна чухула а долий, тѣулгаш тѣе детталуш духуш, юха массо а цинц цхъаьна а кхетий, жима ахк хуьлий, дѣадовдий, бердаш юккъехъ дов.

Эдала, когаш тѣе охъа а лахвелла, канашца эцна шовданан хи мелира. Кхин а, кхин а, кхин а. Ца ѣебаш муьйлура цо шовда.

ТЕЛЕФОН

Юьрта юккъехъ долчу цхъана кѣайн кир тоьхначу цѣа чохъ ю зѣенан отделени. Цу цѣийнан корехъ йиттина

эчиган гюжмаш ю: стаг чу ца валийта. Кетлахь баьлла бай бу. Аьхкенан довха де делкье даьллачу хенахь, кхузахь аддам а ца хуьлу. Оцу хенахь хIинца ялх шо долу кIант — Зеламха вогу кхуза хIор денна аьлча санна. Цуьнан хьарса месаш а, сийна ши бIаьрг а бу. Иза юьстахо бай тIе охьа а хонй, корехь лаьттачу телефоне бIаьрг бетташ вехха Iа. Тайп-тайпана ойланаш кхоллало кIентан оцу телефоне хьобжуш. ЧIогIа цуьнан тидам бо цо, и чохь са долуш йолуш санна хета кIантана.

Цунна телефон цхьа шо хьалха евзира, шен дигь шо долуш. Цул сов хIетахь цунна БаIа а евзира. БаIа-м цунна нанас шена дуййчу туьйранашкахь а гинера. Амма иштта бакьдолчу дахарехь цкьа а ца гинера цунна БаIа. БаIа бохучу аьзнийн цхьаьнакхетаро кIентан коьртачохь кхуллура цхьана ирчачу, вуочу, кхерамечу, цхьа а хорма а, я кеп а йоцучу хIуманах ойланаш.

БаIа тоххара, дагар а долуш хIара цомгаш хилча а еара кхунна, хIокхуьнга шеца хьуьнха дIавола бохуш. ХIетахь дуййна БаIа кхин гучу а ца яьллера; иза лечкьинера нахах. Мичахь? Дуккха а хан елира, Зеламхина и ца хууш. Ткьа цхьана дийнахь цунна хиира и БаIа ша гучу ца ялийта адамийн сибате а йирзина, нахана вуонаш а деш, шайн эвлахь ехаш юйла.

Оцу дийнахь Зеламха шайн уча хигьна Iара. И аьхкенан довха де дара. Малх дIабуза баьццарчу орца тIе лахбеллера. Масех сахьт хьалха деанчу догIанан тIадамаш кьегара бай тIехь, кетIарчу диттийн патарш тIехь.

Гийла хьаькхначу мохехь техкара Iежийн, кхорийн дитташ. ЦIеххьана царах цхьаьнна тIера охьа а боьжна, маьлхан зIаьнаршлахь масех бос хуьйцуш лепарца, керччина дIабахара цхьа агIо цIарула ций а елла болу боккха Iаж. И Iаж хийла тергал би́на Зеламхас цо хийла сатийсинера и охьабожаре. Цундела, хазахетарца ведда тIе а вахана, схьайцира цо Iаж. ХIа-хIан, цо и берриге а буур бац. Цо, жимма баа а би́нна, важа нан-

на длабуьллур бу. Иза больницехь ю. Селхана ши кIира даьлла. Ши кIира ду Зеламха Дадица длавуьжу. Хьалха и Наница вуьжура, цо кхунна хаза туьйранаш а дуьйцура. Дадас а дуьйцу кхунна туьйранаш-м, амма Нанас дуьйцуруш иштта дацара.

Селхана веана кхуьнан да Денисолта больнице шен зудчунна тIаьхьа ваханчуьра цIа, цунна дика гIоле яьлча санна а хетта. Цу тIе цо ша: «ГIоле яьлла суна-м, кестта араер ю со, хетарехь», — боху дешнаш аьлча, гIехьха сапаргIат а делира Денисолтин.

— Вайн нана кестта цIа йогIур ю: хьажал цо хьуна яийтина кампеташ, — элира Денисолтас Зеламхе сийса-ра ша больницера цIа веьча, иза шен кара а лоцуш.

Зеламхина чIогIа лаьара шен нана тховса цIа йогIийла. Ков а диллина и чохьха ер ю. ХIара, ведда тIе а вахана, цунна мара кхетар ву. ТIаккха хIара нанас генна хьала а кхоьссина схьалоцур ву. ХIара воьлуш хир ву, нана йоьлуш хир ю, малх а... ТIаккха кхо эр ду:

— Нана, ас хьуна Iаж а битина.

— Битина? ХIий, хьо ваха дукха! Ткьа ас хьуна хIун еана хаьий хьуна! — эр ду нанас. ТIаккха цо гучу-йохур ю ша еанарш: кампеташ, пряникаш, коч, ботинкаш...

Иштта и сурт дуьхьал а хIуьттуш Iара Зеламха. Эццахь, ков а диллина, доккхачу белхарца кетIа иккхи-ра кхеран лулара Iабадат:

— Ва-а, вайга хIун деа, нанас ца йинарг яла хьан!..

Цуьнан белхам а хезна, ара хьаьдда вогIу Денисолта, дерригенах а кхетта, настарш чуьра са дIадаьлча санна, вега а луш, неIар тIехь сацавелира. Цуьнан юьхь тIехь сецнера кхеравалар. (ХIа-хIан, оцу цхьана дашо ца гойтура ма-дарра цуьнан юьхь тIера хьал. Кхераваларал сов, цхьана доккхачу вуоне шен сирла сатийсам, шен уггаре а дезаниг, сийлахьниг хIаллак ца дайта шен ницкъ ца хиларан а, оцу вуоно ша, цхьана а хьесапе ца лоруш, пайда боцчу ваккхаран а кхетам, цецвалар, дог

лазар, кѣнхетама болу сатийсам, цуѣнца цхѣана оцу кѣнхетамах цатешар — и берриге а снѣхаамаш цхѣабнаинера цуѣнан юѣхь тѣхь).

Цул тѣабхѣа кхеран керт адамех хѣала юза юѣлира. Зеламхина ца хѣара билггала хилларг хѣун ду, амма нехан яххѣх, зударийн белхамех, кѣабсттина Дадин шега хѣежарх цунна тоса-м делира цхѣа доккха вуон хилла хилар. Иза хѣокхуѣнан нана гуттаренна а дѣаяхар дара.

И бохам баѣллачу шолгѣачу дийнахь тѣабадата:

— Схѣавола, вай со яларг, хѣайн ненах тѣабххѣара бѣаѣрг тоха, — аѣлла, пхѣарс а лѣцна, чу вигира иза.

«Тѣабххѣара... Хѣунда тѣабххѣара?... Хѣунда?...» — цуѣнга шийла мохь белира, шен ненан сецна юѣхь гича. И, цунна тѣе а кхетта, велха вуѣлира.

Шина зудчо халла араваѣккхира Зеламха цу чуѣра. Тѣаккха иза, кетѣарчу ото чу а вахана, цу чуѣрчу тѣелхигашна тѣе бертал а воѣжна, гѣийлла велха вуѣлира. Иза дуккха а вилхира. И воѣлхуш кертара гѣовгѣанаш мелла а дѣа а тийра, ото чохь тѣарж а елира. Ткѣа иза, вуха верза а ца туѣгуш, воѣлхура.

Эххар а меллаша неѣ а йиллина, цхѣаѣ велира чохѣа. Иза Денисолта вара. Иза тѣе а веана, кхуѣнан коѣртах масехазза куѣг хѣаѣкхна, кхунна юххе, охѣахира. Дас ша хѣаѣстича, кхин а кѣила ваххана велха вуѣлира кѣант. Денисолта вехха тѣийра, цунна велха новкѣарло а ца еш. Тѣаккха цо, куѣг лѣцна хѣалагѣаттийра Зеламха. — Вало, чу воѣду вайша.

Цо, Зеламха чу а вигна, паднар тѣе охѣаханѣйра. Тѣаккха Денисолтас цунна бепиган цастар а, куршки чохь шура а еара.

— Яа.

Зеламха, шурех масех кѣурд а бина, сецира.

— Яа, ахѣа тахана хѣума ма ца йиѣна.

— Ца еза суна, — дѣахилира кѣант.

Дукха хан ялале Денисолтас шаьшшинна мотт охьа-карчийра.

Тлаккха и шиъ, лампа дIа а яйина, метта а ваьлла, дIатийра. Хийла хан елира цу шинна наб ца кхеташ.

Эххар а Зелама гIийлла кхайкхир:

— Дада!

— ХIун боху ахь?

— Нана кхин цкъа а схьайогIур яц?

ГIеххьа хан елира Денисолтас цунна дуйхьал жон ца луш. Тлаккха цо, доккха са а даьккхина, элира:

— Яц.

ХIан-хIа, цо ца элира «йогIур ю, са ма гатде». Цо цуьнга бакъдерг элира. Иштта аттахо ду, хIора денна иза Iехош, цуьнга сагатдойтучул.

— ХIунда?

— Елла нана.

— Тлаккха иза ден хIунда ца йина и тамашийна хи а хьаькхIа.

— И тайпа хи дан ма дац, туьйранашкахь бен.

Зелама дIатийра. Корах чу стелахаьштиган серло кхийтира. Тлаккха ткьес туьйхир. Аьнгалин пхьегIа санна, йобхна дIаселира тийналла. Доладелира аьхкенан мела догIа.

— Дада, — тийналла метта хIобттича, юха а гIийлла кхайкхир Зелама.

— ХIа-хI?

— Ша кхин цкъа а юха йогIург ца хилча, соьга хIума а ца олуш хIунда яхана и.

— Вайша цIахь ма вара и леш... Телефон-м еттийтина хиллера цо.

— И хIун ю?

— Иза мел генахь хилчи а, стагаца къамел дан йиш йолуш хIума ю.

— Ткъа цу тилифоно чIоггIа мохь хIунда ца тоьхна кхуза схьахеззарг?

— Телефон чохь садолуш хIума ма яц. И хIун юй?

Вайн приемник санна, жима а йолуш, хIума ю. Цхьам-ма кхечу меттехь и санначу хIуманца хIокхуьнан номер хьовзайо, ткъа кхузахь и ека. ТIаккха цуьнан трубка, цхьамма схьа а эцна, лере яхьа еза. Цу чухула схьахеза деш долу къамел... Ткъа вайн кхузара телефон цу дийнахь ехха екна бахара, цхьамма а хьала а ца оьцуш.

— Дада, ткъа мичахь ю вайн тилифон?

— Эцца, эвла юккъехь, почтехь.

— Ткъа хьала хIунда ца эцна и?

— Цу чохь болх беш йолу Зайнаъ селхана, екаш телефон йолчу хенахь, араяьлла, цхьанхьа яхана хиллера.

ХIетахь дуьйна Зеламхас оила йора: «Оццул еза, оццул нахана оьцуш йолу хIума оцу БаIех хIунда тешийна, кхин дика стаг ца карийна теша кху эвлахь. И бахьанехь ма ца хилла соьга нана йист».

Массийтта бутт дIабелира хIетахь дуьйна. Амма Зеламхина даг чуьра дIа ца йолура шен ненах, телефонах, БаIех йолу ойланаш. ТIаккха, бIаьсте а яьлла, арахь якъаелча, иза хIора дийнахь зIенан отделени йолчу вьодура... Цу чохь БаIа хилча, иза юьстах а волий, геннара телефоне бIаьрг бетташ Iара. Ткъа иза делкъана хIума яа я кхечу гIуллакхана араяьлча, кIант керта а вогIий, бай тIе охьахуура, виллина телефоне хьежарца шен ойланаш а еш.

Наггахь Зайнаъ, хIара кIант а гой, кхуьнга йистхуьлура, хIара хьаста а дагахь. Амма кIант, цунах къаьхкий, юьстахволура. ТIаккха Зайнаъ, дIа а йирзина, дIайолаелча, цо шен дагахь мосуьйттазза: «БаIа, — хьома-ярра БаIа», — олура.

Тахана стенна делахь а гучу ца яьлла БаIа. Цундела хIара Iуьйранна дуьйна Iа телефоне хьобжуш. ЦIехьхана ека йолало иза. Сеци. Юха а ека. Юха а ека. Цхьа тамашийна деттадала долало кIентан дог. ХIинца цхьа доккха хIума хила дезаш санна ю цуьнан ой-

ла. Иза хьаланккхи лаьттар. ХIунда ека? И хьалаэца ма еза. Иштта екка хир ю-кх и хIетахь а, кхуьнан нана цомгаш йолуш. Ткьа хIинца? ХIаа, Шарпудин нана а ю больницехь. Шарпудин кхарна гена воцуш Iаш ву. ХIара шить хIора дийнахь го. ХIинца цIахь ву и. Масех де ду Шарпудин кхуьнца ловза ца вогу: цIахь дан дезаш дуккха а хIума ду.

Нагахь и Шарпудин нана хилахь? Иза, кхуьнан нана санна, йист хила лууш хилахь? Нагахь и тахана, хIо-кхуьнан нана санна, гуттаренна дIайодахь?.. Телефон хьалаайа-м ма еза. Ткьа муха?.. Кор ма ду. Ткьа иза хIинца леш хилахь?.. Хьала айна ма еза телефон. ТIак-кха Шарпудин нана йист хир ю. Ткьа кор...

Эцца доьхначу коран аьнгалин гIовгIа елира. Зелам-хас, сикхонца корах чу кхевдда, схьайици телефон.

Оцу минотехь гIовгIа а хезна, луларчу цIа чуьра схьахьаьдира Зайнаь (цу чохь Iаш яра иза), цуьнца цхьаьна схьахьаьдира кхин масех зуда а. Зайнаан, хIара кIант а гина, зIенан отделенин корехь телефон а карахь лаьтташ, цецъяьлла ши бIаьрг къаьрзира. Амма кIант цхьа а хIума тергал деш а воцуш, телефон чу мохь бетташ вара:

— Хьо Шарпудин нана ю? Ас хIинцца схьавалаво хьуна...—Ткьа телефон чуьра схьахезарг-м оьгIазе боьршачу стеган аз дара: — Мила ву хьо? Ахь хIун юьйцу? Кто у телефона?

КIант кхийтира ша галваьлла хиларх.

ТIекхоччушехь Зайнаа кIант, ши цхьарс а лаьцна, кхоьссина дIавахийтира:

— Хулиган, вуо хулиган! Эхь дацара хьан хотIана иштта ца хилча?

БIаьргаш чу хи а хIоьттина лаьттачу кIанта чIогIа ши буй а бина, цунна дуьхьал а вирзина, массеран а гIовгIанаш а къаръеш, мохь туьйхира:

— Ткьа хьо БаIа ю! Ахь тилифон хьала а ца оьцуш, соь йистхила йиш йоцуш, гуттаренна а дIаяхана сан на-на... ХIинца Шарпудин нана а ю больницехь...

Дехха дийцира Зеламхас, велха а воьлхуш, хлокху дехачу шарахь шен дагчохь мел IаьIнарг, юх-юха Зай-наана тIе пIелг хьажорца «хьо Бала ю!» — а олуш.

Ткъа зударий, цецбевлла, Iаднийча санна, лаьттара цунна гонаха.

3 июль, 1980 шо.

МАССО А ДІАТИЙНАЧУ ХЕНАХЬ

ДIадоладелира дешаран керла шо. Иза хаалора студентийн юкъараIойлехь а. Хьалхарчу деношкахь студенташ шайн мотт-гIайба схьаоьцуш, дIатарлуш, комендантаца кьуьйсус, гIар эkkingитина, хьаьвддий-бевддий лелара. Кху шарахь дуьххьара, студенташ а хилла, кхуза Iен баьхкинарш мелла а ийзалуш, керлачу хьелех дIа ца булуш лелара, къаьсттана юьртахой. Ткъа хIара юкъараIойла хлокху масех шарахь шайн хьоме цIа хилла Iеш болу студенташ, шаьш кху йоккхачу хIусамехь дай хеташ, майрра буьйлабелла лелара, шайн керлачу накьостийн, уьш музейн чуьра XVI бIешарахьлерачу бIаьхойн мунданахь йолуш санна, лоррий тидам а беш.

ХIорш иштта бIаьра хьаьвсича, цхьаберш, дIа а боьрзний, дIаболхура; вуьш мелхо а эхь а ца хеташ, а ийза а ца луш, шайн баккхийчу накьостийн бIаьргаш чу хьежа хIуттура, тIаккха и баккхийнаш, къарлой, уллохула тIехбовлура; кхоалгIачара ах хозуьйтуш а, ца хозуьйтуш а, «солом Iалайкум» олий, салам-маршалла хоттура. «Баккхийчара» цаьргара салам-маршалла схьа а оьцура, тIе-кера а бовлура, царна хьехарш деш, дан дезарг а, муха лела веза а дуьйцура. Амма шаьш иштта деха, бала кхаьчна къамел деш а, церан озехь мелла а хаалора, «хIинца а кегий ду шу, Iама деза, дуккха а къахьега деза шун, тхо санна хилархьама» бохучу маьIнехь кхета мегар йолу эшарш.

«Баккхийчарна» уггаре дезаш дерг хлокху муьрехь

керла баъхкинчу мехкаршка хыйсар дара, церан баш-халлаш а, сакхташ а (шайна хетарехъ) билгал а дохуш. Цхьацца бахъанашна занятешка шайн хеннахъ бахканицкъ ца кхаъчна бисинчара, шаьш богӀуш лаьтташихъ бухарчу шайн накъосташка хоттура: «Хаза мехкарий баъхкинний вайна?». Бухарчара, «хӀаъ» я «хӀан-хӀа» ца олуш, хӀора йоӀах аьлча санна (хьотгучарна уьш хӀиница гур боллушихъ) дийца хӀуттура, цара тӀеюьхкина делочу хӀуманаш тӀера, церан боларна тӀекхаччалц.

ТӀаьхьабисинчарна юккъехъ наггахъ бен вист а ца хуьлуш, амма цкъа лен волавелча сацон хала а долуш, цхьа накъост вара, кхоалгӀачу курсан студент, шен велавалар миччахъ хилча а (хуьлда и аудиторн чохъ, я гӀалин юккъехъ), хьуьнхахъ волуш санна, чӀогӀа а долуш. ЦӀе Муслим яра цуьнан.

Цо:

— Мила ю иза? — аьлла, хаьттира шен накъосте, цо цхьана керлачу йоӀах лаьцна хӀара дийцича:

— О, цхьа йоӀ еана вайна — еккъа цӀена Мона Ли-за. Цуьнан хьажар, корта раз а боккхий, цуьнан дегӀ! Месаш ю букъ бузуш охьахецна, тӀехъ готта джинсаш а, цӀен кофта а яра цунна. Мел хаза йоӀ ю хаьий хьуна, хӀиницале а вайн курсера массо а клант ву и еза-елла.

Ткъа Муслиман хаттарна жоп луш цо элира:

— Ца хаьа, цхьа ламаро ю-кх.

— Боккъал?! Джинсаш а лелайо кхо?

— Хьо ма цецвуйлу, уьш-м цо дуьххьара лелош яцара...

— Делахъ *царех* ю хьуна.

— Хаац, хӀун хаьа ца хуьлий а...

И къамел хиллачул тӀаьхьа, Муслимна гира шен накъосто хестийна йоӀ, цул сов бегаш бан а гӀоьртира хӀара-м цуьнца. Иза, кхуьнга схьа а хьаьжна, корта агӀор а баьккхина, елакъежира.

Юха кхо де а далале, мосуйттазза и йоӀ ган а (аьр

вай цунах Марем), цуьнга забар еш масех дош кхосса а кхира Муслим.

Иштта иза лелаш, эххар а цуьнан ницкъ кхечира йоле цле (шена хуьушехъ) хатта а, кхин цхьацца тайп-тайпанчу хIуманех лаьцна («Шун хIун дисциплинаш ю?», «И хьовхуш мила ву?», «Са-м ца гатло хьан?», иштта дIа кхин а), ца дийцича а, я дийцича а галдала а, я тIекхета а хIума доцу къамелаш дан а. Оцу къамелехъ кIантана хира иза цIера мичахьара ю, и кхуза яле мичахъ балхахъ хилла а, цул сов, иза чIогIа литература, къаьсттина поэзи, езаш, цу тIе ша стихаш язъеш а, царна тIехъ кхин дIа а болх бан дагахъ юйла а.

Суьйранна и къамел а хилла ша цIа веъча, Муслима шен чуьрчу накъосташка элира:

— Вайн нус-м хьаха ю поэтесса а йолуш.

— Боккъал, дIавала, и йол еккъа цIена романтика ю, — хазийра, маьнги тIехъ агIор а ваьлла, книга йовшуш Iуьллуш волчу цуьнан накъосто.

— Романтика хир яра хьуна, кхо со цунна тIе хьовзнийтинехьара. ХIара ша хIумма а лелор долуш а вац, — элира вукхо.

— Сих ма ло, Iаббаз, сих ма ло! Сиха дахана хи хIордах ца кхетта, — элира Муслима, шен накъостана керла «Iаббаз» аьлла цIе а туьллуш. (Иза цуьнан, хьанна а олуш, «накъост», «доттагI» бохучу маьIнехъ лелаш дош дара).

Кестта Мареман стихаш университетан дукхатиражни газета тIе а евлира, хIетахъ дуьйна студенташна юкъахъ цуьнан «поэтесса» аьлла цIе дIа а яхара. Цхьаболчара и цIе иштта дIа бегаш беш йоккхура, вукхара— хIокхунах боккъалла а цхьаъ хила а тарлора олий, дага а догIий, кхоалгIачара (бу-кх и тайпанаш а студенташна юкъахъ: мухха а, хIуьа динна а диплом даккха баьхкинарш; царна хIуьа делахъ а— хIунда царна шайна а ца хаьа билггала — ца беза «и стихаш языйй-

раш», и «Илманчаш») — кхоалгIачара Iоттар еш олура Маремана и дош.

Марем хIоранна а, и дош аьллачунна — мухха аьлча а — елакьежара. И цо дича, цхьаболчара: «Ма дог-цIена а, хаза а ю иза», — олура. Вукхара иза ца алахь а, цунах терраниг олура, ткъа вай оцу лакхахь бийцинчу кхоалгIачара хIара олура: «Ша боккъалла чIогIа цхьа хIума ю а моьтту хIокхунна-м, ма чIогIа елакьежаш ю хIара... Билггала *царех* ю хьуна иза».

Муслим-м вацара оцу кхоалгIачарех. Муслим, юккъера деша а доьшуш, я дика дешарца а, я вуон леларца а цхьанна а коьртаха ца волуш, даккхий гIуллакхаш дан я сан корта а, я тIек хуьнар а дац, гIийла сайн са а кьоьруш, сайн балха а вахана, зуда а ялийна, хIора аьхка, хIуьа таро йина а, Iаьржачу хIордан йисте зудчуьнца садаIа а воьдуш, вехар ву-кх со, боху ойланаш кхобучу студентех вара.

ХIан-хIа, Муслим вацара оцу кхоалгIачарех. Амма церан гонехь вехаш-м вара иза. Цул сов оцу *гIуллакхех лаьцна* царначул шена «кIезга хIуманаш довзарх» эхь хеташ а вара Муслим. Цундела иза воккха а воьра, цо куралла а йора шена и Марем йовзарх а, цуьнца шен гIуллакхаш дика дIадоьлхуш хиларх а. Цул сов цуьнан «массо хIума хуучу» накъосташа: «Хьажал, кIант Iемаш воьгу», — олий, дагна даьтта а хьокхура цунна.

Муслима хIора дийнахь ша цхьа висча, шен ойланехь йоIах шен синхьагам оьцура. Амма йоIана хьалхахь шина маьIнехь кхета мегар долу дош-м мухале а ца олура цо, ура-атталла и тайпа ойла ян ца хIуттура иза. Делахь а цуьнан кхетамо хIара-м чIагIдора юх-юха: «И хила-м деза герггарчу деношкахь, и хила-м деза герггарчу деношкахь»....

Ткъа йоI кхо и ойланаш ечу хенахь, шен дагахь хIара дог-цIена, боккъал чIогIа поэзи езаш, литературехь диканиг, ледарниг къасталуш ву а, ша сел чIогIа лите-

ратура езаш йолу дела а, цул сов цхъана кхечу бахъа-
нина а ша йолчу хIара вогIу а, шег а кхо ладоьгIу а
моьттуш яра. Бакъду, и кхин бахъана Муслима сатуьй-
сург-м дацара. Делахъ а кIантана мотта-м моьттура йол
шеца иштта тIекера ялар а, студенташа кечамбечу
цIа (холл) чу а хIъна, шеца хена-хан яллалц Iен и
реза хилар а цуьнан царех хиларан билгалонаш ю. Цун-
дела кIентан коьртахъ IаьIаш дика сирла йоцу ойланаш
а яра. Уьш синтем боцуш арайовла гIертара. Делахъ
а коьрта чуьра схъа матта тIе кхаччалц болу некъ цара
секундан уьтталгIачу декъехъ кхочуш бахъ а, оцу мет-
тан буьххъехъ тасалой, матто а, озаг тIилдигаша а уьш
мукъаме ерзош шайна ницкъ бан ца гIурту дела, на-
хала ца йовлуш юьсура уьш.

Амма и ойланаш, шаьш озахъ денъелча дуьненна а
мехала цхъа хIума хир долуш санна, кIентан синтем
бойуш, цуьнан наб тайп-тайпанчу бос болчу гIенашца
къарзъеш, арайовла гIертара. ТIаьххъара а оцу ойла-
нийн ницкъ а кхечира: «Сан музыка а, кхалла хIума а
ю... эцца... тховса цхъаьна Iе вайшиъ», — бохучу хормехъ
шайн лаам кхочушбан. Иза хилира буьйсанна, холла
чохъ, юкъараIойлехъ мел долу адам дIатийначу хенахъ.
Амма и хилале хьалха кхин цхъа хIума а хилира, аьлча
а оцу тIаьххъарчуьнан юьхъ яр-кха иза.

Шоьтан де дара. Делкъахенахъ цIа баха тохабелла
студенташ шайн тIоьрмигаш а карахъ юкъараIойлин
неIарехъ а совцабеш, догIа доладелира, гуттара а бIаь-
ста ма хуьллара (добдург май беттан ялхийтталгIа де
дара), хецаделла. Оцу догIанахъ ведда, массо а гIалахо
тхов кIела, шайна тIехула куьйра хьаьвзича баца юкъа
уьду котаман кIорнеш санна, хьаьвдда боьлхучу хенахъ,
юкъараIойлин неIарх араелира ши ког а, корта а
Iуьйра, цхьалхачу кучаца цхъа йол. Иза Марем
яра.

Май беттан денош кху шарахъ догIане а, довха а,
мела мох хьоькхуш а даьхкинера. Таханлера де а и

кхоъа башхалла шеца йолуш дара: чахчари санна чухуйсу догла мелчу махо раздеттара.

Оцу махо ловзайо йолана тлера йоца, юткъа коч догланомладийна, годаяуккъел лакхахъ а, лахахъ голашна а тле а летта, цуьнан дахарх кхехка, ширчу заманийн скульпторша кхоьлличарах тера долу дегI, дерзана долуш санна, къаьстара.

Иза иштта тлехевсина доглучу догланехула ара а яьлла длайолаелча, юкъяраюйлин массо а корехъ санна, ца кхеташ хьоьжу бляьргаш гучудевлира. Цара массара а хьоттура: «Цо хIун леладо?» Оцу дуккхачу бляьргех шиннан дас, корах корта ара а баьккхина, мохъ туьйхира:

«ХIей, ахъ хIун до, йицъелла йоьдуш-х яций хьо, я хьо наб кхетта ю?!» Амма йол, цо и мохъ тоьхча а (и гIеххъа чIогIа боллушехъ), шена ца хезначуха, схъа а ца хьоьжуш, длайоьдурла.

«И мохъ тоьхнарг Iарби ву хьуна», — оила йира, кхоалгIачу этажа тIехъ цхъана чьонан коре а хIьоттина, Марем тергалъеш лаьттаху Муслима.

Iарби йоьалгIачу курсан студент вара, юккъерчу дегIахъ, векъано, шен кечваларца а, клужална ехк хьоькхуш йойъучу хенаца а цхъацаболчу мехкарел тIех а волуш. Цо къамел наггахъ бен дан а ца дора, деш я велакъежаш (зударшца къамел деш), я юьхъ, ша боккъалла чIогIа мехала хIума дийца воллуш санна а йой (божаршца къамел деш), хIора дош оззош олуш, нисдеш, дечигпхьеро аннаш санна, охъа а дуьллуш дора.

Йол юкъяраюйлина хьалхара гIеххъа йоккха майда а хадийна, уьссазза тлехIелдинчу, хьалхарчу этажан доза шолгIачух схьакъаьсттаху тIехула тоьхна «Продовольственные товары» йоза долчу ценна тлеххаччалц дIа а яхана, юха а йирзина, глашлойн некъаца доьгIначу цхъана толлах букъ дIа а тоьхна, дIахIьоттича, йоьалгIачу этажа тлера «Хьий-й, горалера дегI яI, дегI

ду и, дегI, дегII» аьллий, «Йовхо ю цуьнан дегIехь, йовхо!» — аьллий, ши мохь бийкира.

Цу хьалхарчу маьхьаран да гIуьнжар ши бIаьрг а болуш, шен ткъе ворхI шо бен доццушехь, гIеххьа гай дIаяхийта а, зуда яло а, шина беран да хила а кхиьна волу Вахьид вара, цкъа мацах жима волуш силам тIе охьакхетарна мара а лазийна, и бахьанехь вижначу хенахь даима «хур-тIур» деш волу. «Философи», «Психологи», «Педагогика», иштта дIа кхин а тамашийна цIераш йолу Iилманаш Iамийнехь а (кху шарахь диплом схьаэца дезаш вара и) цунна хIинца а ца хаьара догIанехь лелачу йоле хIун ала деза а, я хIумма а ца аьлча мегар дуьйла а.

ШолгIа мохь тоьхнарг, цуьнан доттагI Iаьмар вара, цкъа хьалха, сара санна, векъана а хилла, юха цIехьана варста а верстина, цкъа мухха а Вахьидаца кафечохь а нисвелла, цуьнца цхьаьна «Ркацители» а мелла, хIетахь дуьйна цуьнан доттагI хилла волу. Цул тIаьхьа Iаьмаррий, Вахьиддий кест-кеста вьодура шавьшиь вовзаран бехке меттиг йолчу. Iаьмара Вахьидца гIиллакх а леладора (Вахьидал цхьа курс лахахь а, масех шо жима а вара иза), цул сов, шена а ца хууш ша хIун леладо, шен доттагIчух тарвала а гIерта-ра иза. Вахьидана чIогIа хазакхетара Iаьмаран амалехь и ши башхалла йолуш, къаьсттана хьалхарниг, ткъа хIара шиь, яахIума схьа а эзна, касси хьалха нисвелча, цунна, даима аьлча санна, шеначул сихах ахча схьа-карийча (ткъа кхунна-м, да ватIарг! — гуттар а диц малорий ша ахча чудиллина киса муьлхарниг ду), Вахьидан дог, сарралц мангал а хьаькхна, шийлачу хих а ваьлла, тийначу IиндагIехь агIор ваьллачу стеган санна, паргIатдолура.

Муслимана хьалхарниг санна бевзира хIара ши мохь а. Мелла а шен дагна цара лелориг хьакхалахь а, ша дечу хIуманан, и дале, уьттаза, я цул сов ойла ечу Муслима хIумма а ца элира цу шинга а.

Ткъа йолана-м бала бацара (я цо иштта моттийтахъ а) цара маъхъарий деттарх. Иза, цкъа тротуар тѣхула хъалий-охъий обхуш, и кѣрдийча, толлах букъ тухуш дѣа а хѣуттуш, маѣ-маѣПехъ хѣнттинчу догѣанийн ай-манаш чохъ шен когаш ловзош, цѣран хазалла тергалъ-ярца, тѣадийна месаш, кур аркъал тосуш, бѣавстенан юхххъехъ тѣѣра ло охъадобъжча техкачу ѣожан гаъннех тарѣолуьйттуш, дѣаса а лѣстаеш, йолаелла лийлира, до-гѣа дѣатен доллалц.

Дуккха а ойланаш лилхира Муслиман коърте, Мареме а хъобжуш, кхетамо иза иштта леларан бахъана лобхучу хѣнахъ. Амма массарел нийсахо массарал а харцахъарниг хийтира цунна: «Ша гойтуш ю-кх нахана». И оѣла йинчул тѣавхъа кѣанта ах-хозуьйттуш элира:

— Тховса, хъо цѣа ца йобдуш йисахъ, хуьлу хъуна иза.

Оцу хиндолчуьнна бух кѣчбийр бу ша аѣлла, ерриг тѣадийна, елакѣѣжаш, екъа йолучул а товш чуйогѣлчу Маремана дубхъала велѣира иза. Цо, ела а кѣѣжаш, кѣанта сѣл хала кѣчдина дешнаш юкъах а дубтуш, элира:

— Хъо тахана цѣа-м ца вобду, ца водахъ тховса хол-ла чу дѣаволахъ.

«Ахѣа, хѣара-м ша-шах дѣанислуш ду», — оѣла йѣира Муслима, йоѣ шѣна уллохула а яѣлла, чу яхча. Тѣаккха цо, кхо накѣост цѣавахарна шѣнна йѣсина чобъ цѣанѣи-ра, хъаьдда вахана цхъана шѣна вѣвзачу студѣнтера магнѣтофон а, тубканара мала а, кхалла а хѣума а еара.

Цо садаллалц цкъа дѣавулий тховса аьндолчуьн, лѣлодолчуьн оѣлайора, тѣаккха и шолгѣаниг (лѣлондѣрг) шѣн кхѣтамехъ суьрташкахъ юхадѣндора, ша-шаха хѣла тарлун а, оѣла ца йнча дѣках долу а хѣума а тѣавхъа.

Эххар а дукха сатѣйсина суьѣре тѣе а кхавъчна, ѣ-чу Майн парадѣ вобдуш санна, кѣч а велла, йоѣ йолчу ва-хара Муслим.

Йол шен студенташна, кѡабсттана клѣнташна юкѡахъ, члогла цѣ яхана долу духар: джинсови хеча, цѣн кофта — юйхнна еара.

Марема дуккха а хлуманаш дуыйцура, дукхахдерш поэзех лабчна а долуш, юкѡа-кара шен юхъ нанас хѡабстинчу жимчу беран санна а йой, шен стих а йоб-шуш. Дукхахѡолахъ кланта кѡамел а ца дора, «хлаъ», «хлан-хла», «дика-м язйнна ахѡа», «кхин цхѡаъ ешахѡа» боху дешнаш а, дешннйн цхѡаънакхетарш а ца лерича. Цуьнан кѡамел дан йнш а яцара, хлунда аьлча цуьнан кхетам кхечу хлуманан бала кхѡачна болу дела, ткѡа стеган кхетамнй, цуьнан кѡамеланй юккѡера зѣе ца хилча ца торург юйла, вай кхузахъ днйца а ца оьшуш, Илмано члаглдина ду.

И шиъ иштта (йола кѡамел а деш, кланта ойла а еш) лаш буйса юкѡал тѣхѡелира, юкѡараойлехъ мас-со а длатййра, длатеза, хлара шиъ санна, набцакхетарш шишша цхѡабна цхѡаццанхѡа длатебна лара.

«Хинца шен хан ю, хинца длахѡахо деза», — ойла ййра кланта. Цо и ойла ечу хенахъ йой хлара дуыйцуш яра:

— Ма тамашййна а бу кхузара вайн цхѡацца болу клѣнтйй. Тахана со эцца догланехула йолаелла лелаш — мел хаза хуьлу хѡбнй хѡуна догланехъ лаьт-таш! — маьхъарйй детташ бара уьш, ша...

Эццахъ, йой шен кѡамелах юкѡах а йоккхуш, дуьх-хѡара стихотворени а язйнна, иза шена гергахъ лаламат доккхачу маьлнех юьзна а, цхѡамма а ца язйинчу кѣпа-ра ю а моьттуш, дог детта а луш, и шен кхолларалла цхѡана редакторе гайта, члогла ког боккхуш кора тѣлетта мознй меттах даьхна а, цуьнан синтем байъан кхѡьруш, оцу редакторан кабинета чу ваьллачу, вуьр-хлййтта шо долчу кѡоначу поэтан санначу, ша-шех ца тешачу озаца Муслима элира:

— Марем, сан музыка а, кхалла хлума а ю эцца... тховса цхѡабна ѣе вайша?

Йо! дуьххъара ца кхийтира оцу дешнех, амма, кIентан юьхъ тIехъаьжча, цуьнан бIаьргаша а, амато а мадарра дийца-м дийцира йолана шена хезнарг муьлхачу маьлнехъ аьллийла. ТIаккха Мареман кхетам кхин цхьа а тайпа ойла ян а ца кхира, цуьнан аьтто пхьарс генна тIехъа а бахана, есачу сени чох, «зов-в» аьлла, гIовгIа а йоккхуш, кIентан лерга юххе тIара кхетале.

Шеца хуьлург гIенах долуш санна хеташ, ша хIун дан деза ца хууш, Iадийна Iара кIант. Ткъа йо! дукха оьгIазъяхарна ега а еш:

— Хьанах тешош хилла аса сайн уггаре а еза ойланах!.. — аьлла, снхха шен чу яхара.

«ХIара хIун ду? — хIара хьаха ду, Iаббаз, хьуна лерга юххе тIара кхетар. *Царех* ца хилла-кх иза, — Хилла хьуна *тIара тухучарах-м*. Хьажахъа хIара юьхъIаьржо. — Дера ю йоккха юьхъIаьржо-м. Цунна-м со догцIена, дика ву моьттуш хилла. — ХIинца-м моьттур дац», — Иштта, цхьана гIийлачу драматурго «хаттар—жоп» бохучу бустамца язйинчу пьесехъ ловзу шина актерах терра, Муслиман коьртехъ хьийзара ши ойла.

Ша хIокху иттех дийнахъ мел лелийнахух а, ша мел йинчу ойланах а, къона зуда ялийна, кхузткъа шо кхаьчна воккха стаг санна, дохко а ваьлла, дIавижа вахара иза.

Муслим, цунна диканна, иштта цунна вуонна а, халахетар дагна чIогIа Iаьткъаш, мел пайдабоцу аьлла хета бохам а кIиранахъ лелош, нагахъ ша бахъанехъ цхьанне бохам хилча, иза оцу дийннехъ кьинтIера ца ваьккхича, буса наб а ца кхеташ долчу адамийн дукха доцчу тайпанах цхьаь вара. Цуьнан амалехъ и башхалла хилар бахъана долуш, цо шен ойланийн некъ, дахарх болу кхетам кест-кеста, шена а ца хаалуш, хуьйцура, ша нисвеллачу гоне а, хьелашка а, шех Iитталучу гIуллакхашка а хьожжий.

Варш-Юъртахъ хуьлуш цхьа тамашийна хIуманаш дара. Юъртахойн маттана юкъадогIура дуккха а керла дешнаш. Масех шо хьалха кху юъртара дIа а вахана, хуььнхяхь Iийнарг кхетар а вацара шайн юъртахоша дуьйцучух.

Иза цхьана юкъана Iадор вара, тIаккха цуьнан «Со ваьлла теша хьера, я хIорш бевлла теша? Оццул дуккха нах хьер а муха бовлу?.. Сой?» — боху ойла хир яра. ТIаккха «Iа-а-а» аьлла, мохь а хьаькхна, ма кхуььу сихха ша схьавевьначу хуььнха юха хьодур вара.

— Со, эцца *куржоке рептици* яханчуьра йогIура...

— Со а ю-кх *избачтальни* йовдуш. *Избач* чохь вариий теша?

— Хаац. И хьан чуьрнинг *ТОЗе* дIаязвеллий?

— ХIаь. Селхана *сельисполкомера депутат* веана, цо аьлча, дIаязвелир-кх.

— Тхо долчохь а вара сийсара буьйса йоккхуш *пинагент*.

— Вара? И *галпеш* йолу хеча ерг вариий иза. Стома-ра *налоговой агент* веьнера тхоьга, *ипраци* чекхъяккха еза бохура цо. Калош яра цуьнан кога юьйхина...

— Хьажахь, хьуна хезний БаIдуллин кIантах БахIех *селькор* хилла бохуш? Сийсара цо ирзерчу Шамшакъех лаьцна газет тIехь язйина «Iораваккха ямартхо» боху *пилитон* йийшира кху чуьрчо. Цуьнан ваша а ву боху комсомол...

— Хилча хIун дара иза, нехан берш *НКВДехь* а бу.

Оцу тайпана къамелаш дара юъртан массо а маьI-лехь хезаш. Юъртара нах кхаа декъе бекъабелира: кула-каш, середнякаш, беднякаш.

«Кулак» бохучух чIогIа кхоьрура нах. Дош-м кхин вуон а дацара, хазачу аьзних лаьтташ дара. Амма и цIе йолчеран кхолламаш стаг хьоьгур волчух тера баца-ра. Кестта и дош юъртарчу цхьаболчу нахана тIекхета

кечъеллачу барзах тарделира. «Бедняк» боху дош шена дуьххъара хезча, Денисолтина цхъа боьха хийтира. Амма иза уггаре а тоьлуш дош хиллера: беднякийн гю дора керлачу йедало. Ткъа кхуьнан доттагичо, кхузткъа шо хир долчу Хьамас кест-кеста олура: «ХIара дуьне биднякийн кара доьдуш ду».

Денисолта а вара «бидняк», цу тIе «единоличник» а волуш. Кхуьнан долахь йиъ газа яра.

Ткъе итт шо кхочу кхуьнан кхин бархI бутт баьлча, зуда ялон хан шозза тIехъяьлла. Зуда ца йогIу цуьнга, шен доттагI Хьама санна зуда а ца ялош къанлур ву бохуш, хабарш а ду наха дуьйцуш. Зуда-м кхо шена лаахь тховса а ялор яра. Делахь а, мил-милла а яло реза вац хIара: кхунна Келисат еза. ХIинца цунна хитIа воьгуш ву хIара. Дю эвла йисттехь коьллаш юккъехь ду шовда. Аьтто баьлла кхуьнан: цу шовдан тIе кIезиг оьху нах, Келисат-м йоьду цига, иза шайн цIенна уллохь долу дела.

Коьллаш юккъера схъа багахь беш хелхаран эшаран мукъам хеза Денисолтина. ТIаккха коьллаш дIа а хилийна, шовдана йист гучуяьккхича, кхунна го хелха сетташ йоло Келисат.

— Ой, ахь хIун до, хьокхана гонаха хелха вийлла РоIса санна?

— Ли-ла-ли-ли-ла-лила-ла-ла... — кхуьнга йист а ца хуьлуш шен хелхар чекхдоккху Келисата. — Со рептици еш ю.

— Оцу Завалу бохучу заббарис массо а хьер ваьккхина кху эвлахь...

Цхъа кIира хьалха Завалуна хIума аьлча, ловр дацара Келисата, иза а ма вара кхунна тIеххийзаш, кхо шех ойланаш еш а. ХIинца бен а ца хета. КIира хьалха кхунна хиира Завалун гIали тIехь зуда хилар. Цул сов...

Кху юьртарчу нахе Завалус гуттар а олу: «Со шу боданера серлонга даха веана». Пхи-ялх де хьалха рептици еш, шайн Къарибатан пхьарс лаьцна аьлла,

цуьнан вежарша, тѣра хеча а яккхина, «серлонга» вак-
кхаза витинера Завалу ша а, дуй а байитина, баккхий-
чу наха маслалат а дина. Цундела хѣнца Келисатана
бен а ца хетара Завалуна хѣуу аьлча а. И воцург
кхунна тѣхыйзаш, хѣра Денисолта а тѣхь, кхин а
кхаа юьртара ялх кѣнтстаг ву, зударш балийнарш ца
лерича а.

— Хьо хѣунда веана кхуза?..

— Сой? Хьогга цхьа хѣума ала веана-кх.

— Схьаалахьа, ткьа.

— Келисат, хьо дагаеьча, Гуьржеха вахана, рема
лалла дага а догѣий, ламанца хьалаволало со. Юха сайн
йиь газа дага а йогѣий, там бара со царах а вала, олий,
вухавоьрзу со, — ша дийцинарг чѣогѣа хазаетий, вел-
ло Денисолта. Ткьа Келисат ша оьгѣазьяханчуха:

— Делахь, дѣаѣхьа хьайн йиь газа а лелош, —
олий, дѣаяха тохало. Амма эццахь дуьхьал эккхий, са-
цайо иза Денисолтас:

— Со лолда хьан, гѣон елахь.

— Хѣун боху ахьа ткьа соьга? — ела а кьежий, шен
кѣудал охьахѣоттайо Келисата.

— Кху сан даге ладогѣахь.

— Кхин эшарш локкхуш-м дац хьан дог?

— Ду, безаман эшарш ю цо локкхурш, — олий шен
даг тѣе куьг дуьллий, ши бѣаьрг хьаббой, дѣатов Дени-
солта.

— Уьш-м кѣордийнера суна...

— Ма аьллахь... Келисат, хи лохьа хьагвеллачунна,
ѣндагѣ лохьа малхо воттучунна, дарба лохьа цомгуш-
чунна...

— Хи эцца охьаоьхуш ду хьуна, ѣндагѣ — коьллаш
юккье ма веллинехь; хьуна дарба дан со лор а яц, хьайх
цамгар кхеттехь, жинашца тайначу Перина тѣегѣо, цо,
кѣур а тоьхна, тавийр ву хьо.

— Хѣан-хѣа, хьан дарба бен дац суна хиндерг. Йо-
лахьа соьга, Келисат.

— Со — хьобгий? Ликбез чекх а яьккхина, кехат-пондар а локхуш йолу со, куьг яздан дезадохь пӕлг телӕш лелачу хьобга, коьрта телхь цхьа а мас йӕцчу, кӕлла «кыикъ» бохучу хьобга, со кхаа вешин йиша, шайн долахь берхитта бежана а, шиъ говр а йолчу кхаа вешин йиша, со — цӕрна цӕ а яхана йолу, кхаа эвлара ялх кӕнт телхьийзаш йолу со?!.. Ма ца хуьлу дара иза?

— Ма аьллахь, Келисат... Сан да ваханчу кашор, Келисат, хьо соьга еача ахь бийр болу болх беша кӕллара гӕла дӕлахьакхар ма бу.

— Кхин дӕла суна а хаьа: ...айса оьгӕзвахча хьуна туху дерг чӕпалган доьалгӕла дакъа ма ду, хьуна тӕаьхьа-кхуссуберг шекаран бӕлелиг»...

— И бакъду-кх, йолахьа соьга.

Келисата цуина жӕппана метта йиш лакха йолало:

Моз санна мерза йолуш,
Адамашна езаш йолуш,
И цхьа хӕума йита аьлча,
И йиталур ярий шуьга?
Стим санна къаьхьа йолуш,
Адамашна езаш йӕцуш,
И цхьа хӕума яа аьлча,
И яалур ярий шуьга?..

Йиш а сацайой Келисата хотту:

— И яалур ярий хьобга?

Келисата юьйцу «стим санна къаьхьаниг» шен гӕуллакх дуйла хуучу Денисолтас хаддош олу:

— Дера, яалур яра.

— Яра? Елахь и баахьа, — хатта тӕе пӕлг хьажабо Келисата.

Вукхо жимма хатт схьа а оьций, дӕакхоллу:

— Эхӕ, ма мерза а бу.

— Ватта, хьо хьера-м ца ваьлла... Хьо-м бегаш беш а ца хилла, ахьа-м цхьаъ дан тарло.

— Келисат...

Цхьаъ дийца гӕрта Денисолта, юкъах воккху йоӕла:

— Ткъа суна томана яла хъан хӕумма а ма яц.

— Цунна гІайгІа соьга байтахьа.
— Делахь, дешица кхелина шаьлтий-добхкий, туьма ахчий...

— Боккьалий? Аса тховса схьадахьахь?..

— Хьайна лаахь, хІинца а...

— Моз даа хьан бето, соьга-м хатт баййти ахь.

Келисат дІаяйра, Денисолта хазахетаро Іадийнчохь а витина. ТІаккха, мелла а хан яьлча, иза эгІийча санна, шовкье а оьхуш, хелха хьаьвза, багахь «Хьо хилла аьтто, хьо хилла аьтто»... бохуш, мукьам а беш. ЦІех-хьана саца а соций, цо ша-шега олу:

— Хьай, дадиса хьан, Денисолта, ма мотт-гІайбий Іуьллу хьан багахь! Аьтто-м хиллера, хІинца и шаьлтий-добхкий, туьма ахчий мичара дер дара? Йиь газа? Царах-м хІун хир яра. Цкьа Хьама волчу ваха веза. Цунна догІур-кха, шайтІанна санна, цхьацца хІума дага.

Учахь керт йоцчу тишачу, лохачу цІеношна хьалхахь, малх баса а хьна Іа, тІехь цхар йоьлла гІовтал а йолуш, когаш Іуьйра цхьа воккха стаг. Иза Хьама ву. Цхьаболчара дийцарехь, иза хІинца а зудчух кхетаза ву, вукхара дийцарехь... Доцца аьлча, билггала бакь-дерг хууш стаг а вац, цундела оцу декьехула болу талламаш хаддаза дІахьош бу Хьамин юьртахой.

Хьамина хьалха Іохку дохийначу сийначу шишанийн дакьош. Царах цхьаь схьа а оьций, вехха цхьаннах чекх хьоьжуш Іа иза. ТІаккха корта а ластабой, гІех-хьа чІогІа олу:

— Эйт, маржа-яІ. ХІокху аьнгалех чекххьаьжча санна делхьара хьо дуьне... Сийна-сийна а долуш.. Цкьа цхьана хенахь-м дара хьуна хьо иштта. ДІаев-ли-кх и хенаш... Ма сиха а евли.

Юха а аьнгалин декьах чекххьежа хІутту иза, хаддаза багахь мукьам а беш:

Малх бу сирла кхетта,
УьстагІий даьа даьхкина,
Хи мала гІур ду уьш...

И йиш нийсса ткъе пхийтта шо хьалха, Хьамас ша
яьккхина яра. Оцу дийнахь хьуьнхара цавогучу
кхунна хи тле еана Садакьин йол Пезилат гира, кхо
цуьнца хаза кьамел а дира, иза кхунна, малх санна,
ела а кьежира. И даяханчул тлаьхьа, ша-шах йиш ла-
кха велира хлара:

Малх бу сирла кхетта,
Уьстагилъ дажа даьхкина,
Хи мала гур ду уьш...

Хлетяхь дуьйна и йиш Хьамас ца локхуш цхьа де а
дла ца долура, оцу эшаро хлокхуьнан глайганаш яййо-
ра, хлара мерзачу дагалецамашка воккхура.

— Де дика дойла хьан, Хьама,—цлеххьана шена тле-
хьа хеза Хьамина. Цунна дуьхьал жоп а луш, ша схьа-
вирзича, шена гург ткъе пхий шо хьалхалерчу Пезила-
тах тарло Хьамина...

— Хьо араваьлла ла....

— Ахь хлун до, Пезил... аьлча а, Ке... Келисат.

Важа елало:

— Куржоке йобду-кх.

Катоьхна аьнгалин дакъя схьа а оьций, хенаш тех-
кош, длайобдучу Келисатана тлаьхьа хьежа хлутту Хьа-
ма, хаддаза шен йиш а локхуш.

— Хьама-а, ма къя ду хьан, зуда а ца ялош кьан-
велла-кх хьо, — иза лаха ву, Келисатан вежарех жимах
верг. Мехкарийн эшарш члогла локхуш ву. Цхьана а
синкьерамехь мехкарша шайн эшарш дла ца йолайо
тлаьхьара эян лаха ца хилча. Лаха а ву жигархо, репити-
цешка оьхуш. Хьамина клордийна цуьнан йовдал бегаш.
Иза сара санна, вуткъя лекха, цхьана когана таьлаш а
ву.

— Ас зуда ца ялийна аьлла, хир ву хьо стаг ца хила
глерташ.

— Хли-хли-хли! — воьлу лаха. Тлаккха йиш лакха
волало:

Баттал хаза ю вайн колхоз,
Малхал хаза ю вайн колхоз,
Заздоккхуш кхуьуш ю вайн колхоз
Массо дlаязло колхозе...

— Хью стаг елахъара, эшарш а локхур яцара ахъа.

— Уьш-м ширчух бухадисина lаьржа lадаташ дара.

И dлавахана дукха хан ялале. Хъамина го, шен це-
ношна юххехула tlехбовлучу новкъа схъавогlу, йок-
кха гай а, даккхий мекхаш а долу «дурс» аьлла къонах.
Иза ву кху юьртахъ Хъамина уггаре а ца безачу нахах
цхъаь. Келисатан воккхаш волу ваша Бловtlа ву иза.
Цуьнан зуда Чебарлара ю, шен це Шайлагlаз а йо-
луш. «Бохъа хlу даьржа боху, хlу бехдан воллу со» —
аьлла, ялийна иза Бловtlас, Чебарла а вахана. Шайла-
гlаз-м шен майра бен кхин дуьне оьшуш йолчух тера а
дац. Цо гуттар а къамел: «Хlакхуо, сийсара бахура...» —
олий, dладоладо. Бловtlина уггаре а дукха беза кхача
бу етташурина чу кагйна сискал.

Хъама иза tlекхачале къайлаваьлча бакъахъа вара,
амма хlинца tlаьхъависи. Цунна ги хlара.

— Во-хьо-хьо-хьо! Хъами-миска! Хъами-миска! Хьо
хlун деш lа кху ара хьъна?

— Со-м иштта dла lара. Хlорш хlун ю хъан?

— Хlорш хъаха ю дешица кхелина шаьлтанаш-дохъ-
карчий. Дохка дахъаш. Ахъам-м ца оьцу хlорш Хъами-
миска. Во-хьо-хьо! Ма зуда а ялор яр-кха ахъа, Хъами-
миска. Хъа-хъа-хъа! Етташури чу кагйна сискал юур
ярий ахъа, Хъами-миска? Ахъ мичара юу, хила а ца хил-
ча. Бидняк. Хъа-хъа-хъа! Це-м шайн йогlург тиллинера
шуна. Хlа-а, dлавала, Хъамин-миска, dлавовду со. Оцу
шишана чухула хаддаза хъежалахъ, хlун хаьа хьуна
цхъа къайленаш гой а. Дуьненан къайленаш. Хьо-хьо-
хьо! Хъамин-миска... Тlахъаьллачо дуьне дуу, важа
blаьра хьоьжу, хьо санна. Вохъ-хьо-хьо, Хъамин-миска,
Хъамин-миска! Кхин цхъа а къайле ян а яц хьуна.

Урамехъ къайлаваьлча а хезаш ду Бловtlин «Вохъ-

хьо-хьо». И дІадайча новкѣа а хьоѣжуш лавтта Хѣама, цІеххѣана куыгаш а лестош, кѣамел дан волало:

— Хьо ма чІогІа гІадвахана. «Хѣами-миска, Хѣами-миска». Хьох ма чІогІа эла хилла, иттех бежана а ІаыІ-на. Вала везарг массо а ву хѣуна миска. Цхѣадика, валаза висна, я вуѣсур волуш а стаг а вац. Цу тІе, хІара дуѣне биднякийн кара доѣдуш ма лавтта. Ткѣа со бидняк а ву-кх, едноличник велахъ а, саіІна тІера хеча бен кхин долахъ хІума а доцуш...

Иштта яппарш а еш, шен са метта а далійна, Хѣама юха а шен аынгалех чекххѣежа хІутту, багахъ бай-й мукѣам а беш.

ЦІеххѣана шена тІехѣа ша тергал веш цхѣаъ тосало Хѣамина.

Вухаверза а ца кхиавойтуш:

— Осо-олом Іалайку-у-м! — олий тІекхетий мара а вуллий, хьоѣзаво Денисолтас хІара.

— Ахъ хІун до, лазаво ахъ, лазаво ахъ, охѣавилла! — шегга делла салам схѣаэца а вицвелла, мохъ хьоѣкху Хѣамас.

— Хьо ма кура стаг ву, Хѣама, салам дІаэца а ца вешаш... — кхин а лекха хѣалаойу иза Денисолтас.

— Охѣавилла ахъ, тІаккха цхѣаъ дийр ду вайшим-ма... Иштта... Ва Іалийкум солом... Хьо ма гІадвахана?..

— Цхѣа хІума алахѣа цулла а, Хѣама. Оцу аынгали чухула стенна хьоѣжу хьо, хІара дуѣне иштта а хаза ма ду.

— Хѣуна-м хазделлачух тера ду хІара. Дийцахъ хІун хилла.

Цунна жоп ца луш, Денисолта бохъ богІа хІутту:

— Хьо хилла аътто, хьо хилла аътто.

ЦІеххѣана соцу иза. ТІаккха.

— Зуда ялош ву, хѣан доттагІ, — олий, юха а кхин а чехка хелха хѣаѣвза: «Хьо хилла аътто, хьо хилла аътто»...

Кхано иза сецча Хѣамас олу:

— Веллахъ, катѡхна схаяло еза, катѡхна. Со, гой хуна, кханий, кханий боххушехъ виси, хуна. Со санна, велла длаваллалц, едноличник а хилла лела ца лаахъ...

Маржа Пезилт-я! Ас мила юйцу хаий хуна? Діо лакхахъ, Благина цхайтта бер дина, Іаш ерг. ІийтІ, ма хаза яр-кх иза оцу дийнахъ. Шуърах, бедах йича санна, цохар тІехъ дикачу пхьеро яхъча санна меженаш. Ма мерза дара хІетахъ дубне, ма чоме, ма ахна. Оцу дийнахъ ша-шах эшарш лекхаделира сан дог. Соьга ян реза яц моьттура хуна иза? Дера яра. Со лелла ца велиркха. «Зуда муха ялайо, цІентехъ етт а ца хилча?» — Со етт эца шай-кай вовшахтоха волавелира. Шо тІехделира, кхин и вовшах ца кхеташ. Эххар а, догІуш догІа а долчу цхъана дийнахъ Шуъйта-гІала базара а вахана, етт а балош цІавеанчу суна тхан лулахочо баьккхина кхаъ ма хаза цхъанна а стагана, сан мостагІчунна а:

«Пезилат сійсара маре яхана ца боху, лакха юккьерчу Благига?..»

Со Іадийча санна, вехха лаьттира догІанехъ. Метта веъча, соьга и кхаъ баьккхина йоккха стаг а, я сан етт а бацара гуш. Етт кертахъ лаьттара гІодмаш дууш. Со дуккха а лаьттина хиллера догІанехъ — гІодмех йоккха мерцхаг яьккхинера атто.

Цул тІаьхъа Хуланда а вахана, цхъана ламарочуьнца захало дийцира аса. Амма сан докъазаллина вайи юртахъ дохнан ун даьржира. Сан етт белира. ТІаккха, юха а... Иштта дІадевлір-кх и шераш. Іовдал хиллера со, зуда схъа а ялийна эца мегарг а ма хиллера и етт.

— ДІадаьлларг дІадаьлла, Хъама. ХІинца хъайн доттагІ а иштта висийта ца лаахъ, дешица кхелина шаьлтий-доьхкий, туьма ахчий мичара дер ду дийцахъа.

— Уффай, — куьйгашца корта лоцу Хъамас. — Мила ю и кхаа ден вахар доккхуш йолу Маьлх-Аьзни?

— Келисат.

— БІовтІин йиший? Ликбез чекх а яьккхина, кехат-пондар а локхуш йолу Келисаттий?

— Х1аа. Хьо ма цецвели, со ледара к1ант хета хьуна?
— Цунах дукха дац, кхин уъттаза сов делча а, Пезилт санна хаза ю иза а.

— Пезилт санна, тов! Итт Пезилтах лур яцара аса...
— Ма аьллахь.

— Дика ду, хилийтахь и шиъ цхьабосса хаза. Тома-на х1ун до вайша?

Хьама шен аьнгагин декъех чекх а хьоьжуш, ойла ян вулу, синтем байна цунна гонахула хьийза Денисолта.

— Духалург деха а вац вайшниннам-м стаг...

— Деха-м вара, дехча дала вац-кх.

Юха а д1атий ший а. Эххар Хьамас эли:

— Суна дагадеа, хьо дан вахьахь. Схьавоьл хьо суна юххе. Ч1ог1а дийца йиш йолуш х1ума дац иза.

Хьамас Денисолтин лерга чохь шабарш до.

Цецволий, Денисолтин ши б1аьрг къаьрза:

— Д1авала, ахьа х1ун дуьйцу, иза мегар ма дац.

— Дича ца мегаш х1умма а дац, хьуна, х1окху маьлхан дуьнен чохь.

— Ткъа д1а муха дерзор ду иза?

— На1а-м ас сайна т1елоцура, цунна сол воккха Йелам-стаг хета а ца хета.

— На1ига кхочуьйтур хьаха дац иза.

— Молланаш бахийтича?..

— Д1аваьллахь, цаьрга мича ладуг1ур дара Б1ов-т1ас, цомгаш хилчий бен ламаз а ма ца до цо.

«Х1-м-м». — ойла йо Хьамас.

— Комсомол вац-кх хьо, цара дора х1уьа а. А-а, вайн юьртда Азман ма яра буьрса стаг, наха «бисмилла» олучохь «революци» а олуш.

— Дера, суна, иза Азманах кхоьру бохуш ма хезна. Делахь а...

— Цо и г1уллакх д1адерзор ду-кх хьуна, хьо ТОЗе язлахь.

— ТОЗе боху ахь, Ц1озе а-м язлур вара... Х1а, г1о

со, сайн хlун хуьлу хьажа. Кхунах гlуллакх хилахь, ас цхьа ворда дечиг а, цхьа ворда йол а яхьар ю хьуна.

— Дика ду, Солта, Iаьзина а шена диллинарг деза хьуна...

— Хьа-хьа-хьа!..

— Кхахь-кхахь-кхахь!

ГIад оьхуш воьлу и шиь, юкьа-кара Денисолтас «Iаьзина а тов» а олуш.

Майра а велла йисина Iачу Тоьнис дечиг даккхийти-на хилла дикка тоьаш воцчу Iаьзига, ша шен йол Зелимат йоуьйтур ю хьогга аьлла. Дечиг даьккхина ваьлча Iаьзас аьлла:

— Схьаяйта хьайн йол.

Тоьнис ела а елла, шеа аьлла:

— Вададай, Iаьза, ахьа хlун дуйцу, ас бегаш ма бора.

— Цунах, хьаха, хир дацара гlуллакх, Iаьзина а шена диллинарг деза, — аьлла, вахана хи тlера чуйогlучу Зелиматана тlекхетта Iаьза. Охьакхеттачу кlудал чуьра хи Iаьнна дlадаханера...

«Дика доттагI ву сан. Шен хазахетар а, гlайгIа а цкьа а ца хьулийо сох. Ша мел лачкьийна котам а, со волчу а воглий соьца юу. Хlун дийр дара аса иза ца хилча?», — ойланаш йо Хьамас, Денисолта кьайлаваьлча.

Паднара тlе чучча когаш а бехкина, етташуьри чу кагйина сискал юуш Iа БловтIа, наггахь чlогIа там хуьлий «Iахь-хь» а олуш, шуьрех юьзна шен мекхан юьхьигаш, пхьош хьокхий цлан а еш. Соне а хиьна, ши бlаьрг хьаббина, багахь цхьацца шабар-шибар деш корта дlаса а лестош, Iа НаIа. Цуьнан коьртахь гуттар а хуьлуш болу, лергаш йолу тиша куй бу. Цхьа лерг хьарччина чудиллина ду, важа кьийган тlам санна лесташ.

Цlеххьана тийналла йохайо арахь чуьра девлла лестачу жlаьлеша.

— Хіей, хезий хуна! — мохь болу БловтІнга.

— Хіун баху ахь?

— Хъажа арахь мила ву.

— ХІанза хъажу.

Араяьлладу ШайлагІазана го жІаьлеша юкъаверзийна воллу Денисолта.

— ДІадалу, хІай, дІадалу! — жІаьлеш дІадоху ШайлагІаза. — Ватта, хьо вац азн, ва кІанат. Ёокхо сийсара бахура, шена цхьа гІуо гІанаш гайна...

— Со вогІу аьлла гур дац хуна вуон гІенаш, ша диканаш ца гахь.

— Аз-м иштти ца баху...

ТІаьхьа ШайлагІаз а йолуш, БловтІний, НаІний волчу чуволу Денисолта.

— Во-хьо-хьо! — гІад воьдий велало БловтІа. ТІаккха шен веларна юккъехула олу: — Хьо муха кхаьчна, ва кІунзал, ва бидняк — цІе-м шайна йогІург тиллинера шуна. — Хьо-хьо-хьо! — Хьо муха кхаьчна хІокху сан акхарочо ког а баккхаза, олхазаро мас а та саза болчу махка, ва Денисолти-миска!

— Со хІунда веанерий? ХІокху берриге варшахойн махкахь, аьлча а, хІокху ерриге ДегІастаняхь а комаьрша, оьзда, гІиллакхе, кхин цкъа а комаьрша стаг мила ву аьлла охъахиънера сой, Лакха Варшера сан шича Хъаьмбий. Хъаьмби зуда ца ялийча ца волу. Дешица кхелина шаьлтий-добхкий, туьма ахчий да аьлла хин йолчу несо. И духалург дала...

— Ас лур ду аьлла-м ца хета хуна?

— Ахь ца делча, хъан лур иза, кху вайн берриге варшахойн махкахь, ерриге Нохчийчохь, ламчохь, а аренгахь а цІе йоккхуш хьо хилча, комаьрша а, оьзда а, гІиллакхе а, хъекъале а, кхин цкъа а комаьрша а ву бохуш?

— Во-хьо-хьо! — цо дуьйцучух там хуьлий, Іайг а буьтий, кад хъала а ойбий, шура молу БловтІас. — Іахь-хь, лур ду ас хьоьга ахь добхург, дуй...

— Ас дукха хьедолуьйтур дац хьуна, кестта аса юхадерзор ду хьуна иза.

— Цо юха муха дерзор ду иза, ша бидняк хилча, це-м диканиг ю. In-In-Иий! — велар эkkха Hale.

— БловтIин декхар схьалур ду хьуна. Кхуьнан ца хилахь, кхуьнан тайпанера схьадоkkхур ду ас. ХIей, хезий хьуна, схьадал цу чуьра шаьлтий-довхкий. И схьа-даkkхал со кьонах ца хилча, сан це БловтIа а хир яцара.

Шаьлтий-довхкий, туьма ахчий кера кхаьчна Денисолта, малх кхеттачу дийнахь куй дIабаьккхича, шен кIунзал баьлла корта санна, кьега.

— Ас кестта схьатухур ду хьуна хIара декхар, кхиахь тховса а, я кхана...

— Во-хьо-хьо, цхьаь дийр ду ахьа, Денисолтин-миска, цхьаь дийр ду ахь. Етташура молий ахь?..

ШолгIачу дийнахь Iуьйранна исс долу хан ю. БловтIнна хьалха лаьтташ боккха кад бу, чохь етташури чу кагIинна сискалш а йолуш; цунна хиьна Iаччохь наб кхетта. Цо дечу «хур-тIуро» юьзна ерриге а чохь. Садовлуш ницкъ хиларна, цуьнан бага глаьттина. Корак чухьаьжначу маьлхан зIаьнарш ловзу БловтIин багахь.

Цеххьана чIогIа мохь болу дехьачуьрчу Шайла-глазе:

— Ва а, вайги хIун кхачи, ва-а, вайги хIун кхачи...

— Во-о-о! — мохь болуш хьалаоьккху БловтIа. — ХIун хилла? ХIун хилла? Етташура Iаний ахь?

— Ца Iанайна, ца Iанайна, со ялли, со ялли...

— Ва хIун хилла, хIун хилла?

— Хази йоI яхан сийсара, марай оцу кIанате...

— Хьаьнга-а?

— Селхана кху чу веначунга...

— ХIа-хI, Денисолтигий, оцу пас-пасей, вайн Келисаттий, ликбез чекх а яьккхина, кехат-пондар а локхуш йолу вайн Келисаттий?!

— ХІаъ. Йаршу ялли тамуна.

— ХІа-хІ, хІорш? ХІара ас духа лург делла шаьлтий-дотьхкий дац? ХІара туьма а сайниг ду. Нала-а! Кхузахь юххера йист а яьлла. Во-хІо-хІо!

ВогІий схьаэккха Нала:

— ХІун боху, хІун боху?

— Вайн Келисат Денисолте яхана, хьуна...

— Цуьнгий? Вайн ликбез чекхьяккхина...

— ХІаъ, вайн кехат-пондар локхуш йолу Келисат. ХІорш вайна юха а елла...

Шаьлтий-дотьхкий, туьма ахчий девзинчу Налин ши блаьрг къаьрза, тІаккха цуьнан аьрро блаьрнегІар деттадала долало, цуьнца цхьаьна лестадала долало Налин чудиллаза дисина куйнан лерг а.

— Во-о! — тийналла йохайо БловтІас. — Схьая сан тапча, схьая шаьлта, топ... БловтІа хьаха вац шех чекх са гойтур долуш.

Вьдуш лавтташехь герз дІа а дотьхкуш, аратуьлу БловтІа.

— ...Хьама-а, дийцахь хІокху дуьненчохь харц некъ дІакхехьначарна муха Іазап дийр ду: жьожжахати чохь иштта дІа цІерга а кхийсина багор бу уьш, я ялгІу чохь кхорзур бу?..

— Уьш хьаха бу, Нала, боккхачу яй чохь, цІийдинчу даьттан чу а кхуьйсуш, кхехкор.

— ХІийтІ, маржа дуьне-яІ! — шен тІунбелла мара гІовталан пхьош хьокхий цІанбо Налас.

— ЛадогІал ахь, Нала, — гІийлла къамел доладо блаьргаш а хьаббина Іачу Хьамас. — Делан лаамца бен цхьа а хІума хила йиш яц дуьнен чохь, цундела боху ас...

— Со-м реза ву, Хьама, БловтІас хІун дийр ду ца хаьа-кх, — юха а шен мерах пхьош хьокху Налас. Оцу хенахь арахь гІовгІанаш йовлу. Хезаш ду БловтІин аз:

— Чохь дац бѣж, дедда. Амма сан карара-м дер дац! Дела вазлор, дац...

Йоккхачу гловганца чукхаьчначу Бѣвтина го Хьама.

— Хѣхѣ, хьо хѣунда веана кху чу? Яхийталахь, яхийталахь дукха сихонца. Яхийта! — цѣххьана мохь болу Бѣвтина.

— Хѣннца, и сан куй...

— Хѣра бу хьуна хьан куй, — мийра тухий, куй цунна тѣахьа бохуьйту Бѣвтѣс.

Обѣзвахана Бѣвта Наѣна чукхоссавала кечвел-лачохь вуьтуш, чохьа волу воккха ши стаг. Царах цхьаь лоха ву, хѣннца кѣжъяла йолаелла, тукарца лергина маж а йолуш, важа — вуткѣа лекха ву, цуьнан маж ерриге а кѣжъелла ю. И шиь гѣххьа дешна а, коьрта болх нехан дикане-воне эхар а болуш ву. Салам деллачул тѣахьа кхин хѣумма а ца олуш, цу шинма лерга юххе куьйгаш а дохкий назма олу:

Топ-тапчий йиттича, шура ма ца йорѣ,
Зуламал тоьлаш ду гергарло, делан лай.
Хѣлла дерг тѣеца, ца хиндерг дуьйцуш,
Нахала ма вала, хѣай делан миска лай...

— Іа-а-а,—олий, назма чекхйоккху чувсанчу шинмо.

— Тѣаккха, кхин хѣумма а дуй? — Бѣвтѣс шен обѣзвахар хьулдо.

— Тхо цхьа гѣуллакх дахьаш...

— А-а, гѣуллакх... Могаш Іай шу, ларадой. Етташу-ра молий аша?

— Хѣан-хѣа.

— Мерза-м хуьлу шуна, чу сискал кагйича. Сискал яша а еший...

— Гѣоза юйѣла, тхо и гѣуллакх дѣадерзаде, аьлла...

— Хѣа-а, и диталаш, шуна лаахь, ас латта охкур ду шуна.

— Ахьа латта ахка тхан дѣаволлаза висина стаг а вац.

— Иза дика ду, шу массо а могуш волуш. Етташура
яийша, сискальца мерза-м ю хьуна, ас гуттар юу.

— Тхо-м дладовлху, ахь тхайн иштта юьхь...

— Дладовлху шу. Шайн Іан йиш яцахь, длагло.
Кхехкнийна дактыйна жижиг дезий шуна? Мерза-м хуь-
лу шуна иза, тле чорпа а молуш, ахьаран галнашца. Ца
Іийча хІун дер шуна. Іодика йойла.

Хьеший новкѣа а бохий, чувоглу Бловта.

— НаІа, хІара вайна тІекхавчнарг шолгІа юьхьІаьр-
жо ю. Игтех шо хьалха вайн денвашас Пхьарас шен
зудчунна дуглу аьлла чурт цхьана нехан стеган коша
хьалха а довгІна, юха иза лачкыйна бохуш, гловгІа а
йина, нахала девлира вай. ХІинца хІара... Цундела вай
кхааммо: асий, ахий, Іахассий — вайна тІера хІара
юьхьІаьржо дІаяккха еза.

— ХІара ду-кх иза сингаттам шен беа пена юк-
кьехь буьсу бохург.

— ХІаь. Ткѣа Іаха мича вахана! Іаха-а!

— ХІо-вай! — учара неІ а йовллий, чохьха волу
Іаха.

— Хьо мичахь лелаш ву?

— Со куржоке вахнера.

— Ва вайна хилларг хаьий хьуна, эшарш ловкху-
чохь дуй вайн гІуллакх?

— Цхьаьнга маре яха дезаш яцара иза а? Ткѣа
мах-там Завалус, лелон ца оьшуш, ширчух бухадисина
ду бохура.

— Хый, хьо вахка оцу Завалуна! — Іайг кхуссу
Бловтас Іахина тІаьхьа. — И хеча а ю хьуна ширчух
бухайисина, иза охьа стенна ца юьллу ахьа? Хьо...

Эццахь бага гІаттийнчохь вуьсу Бловта, чуьлла
шайн юьртда Бачин Азман а гой. Бачин цхьаь бен воцу
довзалхо — Азман хьахийча наха гуттар а кица даладо:
«Дика йоІ тоьлу, воцучу итт кІантал». Азмана божа-
рийн хорма а лелайо, хаьн тле оьллина тапча а, цу тле,
хьаьжкІийн ловдгех йина чІогІачу томкин цигаьрка а

узу хаддаза. Иза лекхачу деглахь, ерстина, Іаьржачу аматехь, «дурс» аьлла, гле-метта хІовттина кьона зу-да ю.

Іадийча санна Іен Наний, БІовтІий тергал а ца веш, цІенкьа юккьехь дІа а хІуттий, цигаьркех боккха кІур а боккхий, чІогІа шена уггаре а дукха деза дош олу Азмана:

— Ре-во-лю-ци!..

— У-у, — узар болу БІовтІига.

Кхин цкъа а цигаьрканах кІур а боккхий, Азман къа-мел дан йолало:

— БІовтІа, хьуо мила ву хайий хьуна?

— Сиридняк. Кулак-м вац...

— Нийсса ши бежана хьан тІе хиллехь, хьох ку-лак хир вара, хІинца хьо — сиридняк ву. Ткъа сирид-няк мох хьаькх-хьаькхначу агІор телаш, дІасалесташ йолу элемент ю.

— Со-м вац, Іаха ву хьуна иза, шен астагІ а волуш, дІасалесташ.

— Хьо а ву. Цундела... Ткъа Денисолта бидняк ву, селхана дуьйна ТОЗехь юкьарчу бажана Іуналла деш а ву, иза оха хьийза а войтур вац.

— ХІан-хІа, Азман, цунах гІуллакх...

— Ре-во-лю-ци! Хьожуш хилалахь БІовтІа...

— ОьгІаз ма гІохьа, оьгІаз, нах буьйлур ма бу тхох, — даьтта хьаькхна мача хуьлу БІовтІех.

— Стенна буьйлуш бу нах, йоІ маре яхча?

— Цо тхуна делла...

— ХІа-а, нахе ма дийца ахь и декхар хьайгара духа-лург даьхьна дара бохуш...

— Иза-м хІинцале а дийцина аса.

— Ас ахь иза хьайгара долийна хиллера, эр ду хьу-на. Хьайга хаттахь, ахьа а изза ала.

Тийналла хІутту. «Зузз» — до етташурина гонаха хьийзачу мозано.

Іахас йохайо и тийналла:

— Там-мах балар ширчух бухадисина Іаьржа Іадат...

Эццахь ЁловтІин хьажаро батт дІакъовлу Іахин.

— Нийса ду. Ёловта, оцу хьайн вешинчул хьан хьекъал делхьара...

— Азман, цкъа мацах, — къамел дан волало хІинц-цалц вист ца хуьлуш Іийна НаІа, — цкъа мацах ТІуха бохуш цхьа стаг хилла-кх жІаьлеш долуш. Сарралц и болх бина ша даьккхинчу эппазах саба а оьций, оцу сабанца куйгаш дуьлуш хилла боху-кх цо. Іи-Іи-Іи! Оцу ТІухин хилла мах бу-кх тхан хилларг а. Іи-Іи-Іи!

— ХІи-хІи-хІи! — вольу Іаха а

— Ах-ах-ах! — гІад йобду Азман ша а. ТІаккха:

— НаІа, ахьа далийна кица кхуза доглуш дац, кхечухьа далор ахь. Келисаттий, Денисолтий вовшахкхетар истори тІехь дІаяздина хир ду. Ре-во-лю-ци!

— Истори хІун ю?

— Историй? Цхьа хІума ю-кх, вайн нохчийн хьалха заманахь тайпанан цІерш дІаязъеш цхьа яй хилла боху-кх. Цунах терра кху дуьненчохь хуьлу даккхий хІуманаш тІе дІаяздеш цхьа боккха яй бу-кх.

— Цхьаберш цу яй тІе дІаязбахь а, вуьш цу чохь кхехка а бийр бу хьуна. Іи-Іи-Іи! — боху НаІас, тахана Хьамас шена дийцинарг дага а деана.

— Ткъа тхан Келисат маре яхар а хир ду цу тІе дІаяздина? — хьотту Іахас.

— Дера ду. Иза а ма ду доккха хІума: тахана дуьйна дІадолало нохчашна юккъехь, там-мах ца луш, шайн лаамехь маре бахар — зударий балор. Тховса избачитальнехь ерриге а юьрто хІоттор ду цІен ловзар. Ре-во-лю-ци!

Екхна аьхкенан буйса юккъе яьлла. Хезаш ю синкьераме эшарш, етта жиргІа, кхуйьсу герзаш, «хІорстоь, хьовзае» — боху маьхьарий.

Юьртан цхьана маьІлехь:

- И хlун кьапкьарс ду?
- Денисолтас зуда а ялийна, деш цлен ловзар ду боху избачталънехъ.
- Цлен ловзар? Цлен коч йоцург чувовуйтий цига?
- Хьаьжча, хуур ду-кх.
- Юьртан вукху маьlехъ:
- Денисолтас зуда ялийна, тов!
- Дера дина дан деззарг!
- Хьа-хьа-хьа!..
- У-у-хlу-хlу-хlу хlу!..
- Кхи-кхи-кхи!..
- Вахъ-вахъ-вахъ!..

Буьйлу нах. «Шшшшш» деш, дlаса а техкаш, юьйлу юьртана гобаьккхина lохкучу аьрцнашна tlеевлла баьцпара хьаннаш. «Чхар-рр, чхар-р» — тlулгаш тlе а детталуш, кхийсалуш, доьлуш, охьалена шовданаш. «Булкъ-булкъ-булкъ» — иштта доьлу юьрта юккъехула охьадоьду ахк. Жlаьлеш а, борглалаш а, цаьпцалгаш а, пхьндаш а... Ткьа беттаса, цкьа а ца даьллачу кепара, самукьа а даьлла, дерриге а лелина, дlадахана екхначу стиглахъ.

lЕХИЙНА САТИЙСАМ

«Говзалла лакхайоккху курсаш» тlехъ долуш у кхо-зучу цхьана кьорачу кевнах човхьа со волуш, гуш ад-дам дацара. Кхузза тlекlелдина цленош, кхерам то-суьйтуш, мокха дара. Хlан-хlа, цу чу ваха-м ваьхьар вац. Гонаха дlасахьаьжира со. Кетlахъ дина цхьа лоха цленош дара. Сайн ерриг кьонахалла гулйина, царех цхьанна чувахара со. Хаац оцу кхаа цlийнах иза айса хlунда кьастийра, хетарехъ, цуьнан бахьана и цlа кlайн кир тоьхна хилар (важа цленош мокхачу тlул-гах доьттина дара), я цуьнан неl жимма схьайиллина хилар дара. Човхьаваьлчи, готтачу сени чохъ, «тlох-тlох, тlох-тlох», боху гlовгlа яра суна аьтто агlорчу цlа чуй-

ра схъахезаш. Цу чу ваха а ца хлуттуш, вукху шина не-
ларна тлевыхара со, амма и шиъ сан хлуттаренна сан-
на, къевлина яра.

Масех минотехъ латта а лаьттина, цергашца балда
а лаьцна, и гловла йолчу неларна тлеволавелира со.
«Тлох-тлох, тлох-тлох» — тоьпан татанах декара сан
лерехъ. Делахъ а хирг хир ду-кх, «цкъа ван а вина,
цкъа лийр а ву-кх», аьлла, неI схъаозийра ас. Чохъ Iаш,
тайниг санна, жима зуда а, ткъа цунна хьалха лаьт-
таш зорбатуху машинка а яра. Со чохъа ма-велли, зор-
ба тухучуьра саца а сечна, соьгахъа схъахъаьжира
иза. Тлаккха цецъяьлла, кхераелла, цийелла:

— Хьуна мила оьшу? — элира дуткъачу озаца.
(Хетарехъ, и цецъяларан бахъана — сан чувалар дукха
сиха, цлехъана хилар дара, кхераяларан бахъана —
сан юхъ тлехъ бос цахилар, ткъа цлийяларан бахъа-
на... со цунна везавалар хир дара).

— Со тхайн йишин командировкех долу ахча схъа-
эца веанера... Суна бухгалтери мичахъ ю дийцахъа.

— Длогахъ, кертахъ, кхузза тлелелдинчу цла чохъ,
ламеш тлехула хъала ма-велли, куьг аьтту аглор чохъ
ю, — йиснарг а цийелира йоI.

— Ю?.. Баркалла, баркалла! — аьлла, длаволавели-
ра со, амма сан даг чохъ глаьттинчу безамо, цкъа-де-
лахъ, ара а ца валийтира со, шолгла-делахъ, «Хи мала
мегар дуй» а алийтира соьга. Амма, йолера бакъо а
яьккхина, графин чуьра хи стакан чу доьттича, иза ца
молуш вухавала дийзира сан; стака цергех детталуш
«гарранцехъ» декара. Стака охъа а хлоттийна, со чуьра
араволуш сан ойла хилира: «Мел ницкъ болуш хлума
ю-кх безам, дерриге а дегI, шелделча санна, дегадо-кх
сан!».

Безамо дайдина сан дегI тлома даьлча санна делира
ламах тле. Тле эчиг тоьхна неI яра сан хинца схъаел-
ла езарг.

Схъайиллира ас. Чохъ аддам доцуш, бодане чохъ.

Халла пенаш тлехула куыйгаш хъекхна дехъачу йолу нел карийра суна. И схъайиллича... Суна-м моъттура цу хъалхалерчу чохъ хилларг санна, цхъа «мас-малик» хир ду кху чохъ. Амма... суна гира стоьлаш тлера кехаташ кегош йоллу, центнерашкахъ бен озалур йоцу, масех зудий, царна юьстахо лаш волу, граммашкахъ оза а тарлур долу цхъа кьонах а.

Со чохъха воллушехъ, цхъабосса шайн тептарш тлера хъала а таьлна, соьгахъа схъахъавсира уьш. Со, воьхна, сайна а халла хезачу озаца, цкъа нохчийн маттахъ — «Де дика хуьлда», юха оьрсийн маттахъ — «Здрасте», — бохуш, лаьттара.

— Накъост, хьуна хлун оьшу? — элира шех террачу дуткъачу озаца кьонахчо.

Суо оццул халачу хьолехъ велахъ а, суна къахийтира цунах: «Миска-я! кху ондийчу зударша хьийзаво хир ву-кх хьо!».

— Хьуна хлун оьшура? — юха а хаьттира вукхо.

— Суний? Сан цхъа командировочни ахча...

— Хла-а, схъавола суна тле, — со юкъах воккхуш, йистхилира сонехъ лаш йолу, кхолха члениг йолу зуда. — Муьлхачу курсашкахъ хилла хьо?

— Со... со ца хилла, сан йиша хилла.

— А-а, йишин ахча оха дла ца ло, иза ша схъаяий-та я...

— Я цхъа документ дан деза, кхета со, кхета со, бехк ма билла, бехк ма билла... — аранккхира со.

Сайн Маьлх-Аьзнина зезагаш а эцна, тхайн йишин паспорт а дахъаш, юха а «Говзалла лакхайоккху курсаш» аьлла, тлехъ яздина у кхозучу кьорачу кевнах чохъхавелира со. Хинца-м глеххъачул майраваьллера со. Блаьста санна, эсала хьобжура малх. Дайн дара хлаваь, дайн дара сан болар а, сирла яра сан ойланаш а. Сихха чунккхира со клайн кир тоьхначу цла чу. Сихха схъалецира тлам, амма... догла тоьхна дара. Хинца хлун дан деза? Сайн зезагашка хьаьжира со. «Цо халахетар-

на таИйна церг йовллира шен балдех», — дагадеара суна цхъана книги тIера, тIаккха сайн балдех а йовллира ас церг, ций тIе а тосуьйтуш. «Ахча схъаэца-м деза!», — бохучу ойлане жимма меттавалийра со. Цу чухъра араваьлла, аьчкан неI схъайиллира ас.

Со чохъаваьлча, стаммийчу зударех цхъа а соьга схъа а ца хъаьжира, вуткъа къонах, кIелхъара сан ма-чех бIаьрг а тоьхна, «ТIах-тIиьханехъ» шен чот етта вуьйлира. «Совца хIун бала бу кхеран, со кхарна хъал-ха мила ву? Студент, цу тIе 54 кила бен йозалла а яц, тIеюьйхина хIумнаш а лерича!» — ойлайира ас, стаммийчу зударшка а хъоьжуш. Амма, герггарчу хъеса-пехъ, 46 кила а хир воцуш воу къонах сан мачашка а хъаьжна, IадIер со кхеташ-м дацара. «Сан юьхъал хаза ю-те сан велветови ботинкаш? Я царах ца веша хьо? — йорах елахъ а, хIинца модехъ ю хъуна хIорш-м», — ой-лайира ас, вуткъачу къонахчун, башабеллачу коьрте а хъоьжуш.

Iаламо цхъа башхалла елла суна, цхъа гIиллакх — эхъхетар. «Эхъхетар — дика гIиллакх ду», — олу мас-сара а. Амма шайна-м ца хета цхъа цуьрриг а эхъ! Сто-ловехъ со массарел а тIехъа роIе хIоьттина, дукха мац-валарна багара хиш а оьхуш лаьтташехъ, сол тIаьхъа чувеанарг а, юккьехула чукхийдаш, шена юург схъа а оьций, охъахуу. И ду ткъа эхъхетар?!

«ХIара дуьне эхъ ца хетачунна делла», — олу цхъа-болчара. И хъаъа деллехъ а, вуон-м делла иза. Эхъ хе-тачо хIун дан деза? «Эхъ ца хеташ хилахъ хьо а», — олу. Ала атта ду, амма хила хала ду иштта. Хъажал хьо, хIинца а тхан цIахъ лаьттачу попан ишкапах тера-чу оцу зудче тхайн йишин командировочни ахча схъаде-ха эхъхетта аравелира со. Делахъ а, гена а валале, эр-на де стенна дойу аьлла, сайна Iаламо делла дерриге эхъцахетар вовшах а тоьхна, цу тIе сайн майраллех ма-сех грамм а тоьхна, юха а аьчкан неI йиллина чохъа-велира со. Стаммий зударий схъа а ца хъаьвсира, вут-

къа къонах, мачашка а хъаъжна, ІадІийра... Амма со хъалха санна Іадда ца Іийра. Хъалха тхан цахъ лаьттачу ширчу ишкапах терчу зудчух эхъхетта со араваьлла хиллехъ, хІинца-м тхайн оцу ишкапан неІ сха а йиллина цу чурьа леррина суна тхан нанас бина тІо-берам схаэца вьдуш санна, нийсса цунна тІе а вахана: — Со командировочни... — аьлла а валаде:

— ХІа-а, муьлхачу курсашкахъ хилла, хьо?

— Со ца хилла, сан йиша хилла, хІара... цуьнан паспорт а дахъаш веънера со... — элира ас, цхъана кинофильмерчу цхъана артисто санна.

— Паспортаца ца ло оха, доверенность хила деза.

— Муха?.. Со генара веъна ву... Лахъара ахъ, — цхъа а зІе йоцуш, ахгали хиллал дешнаш охъаІанийра ас.

— Оха паспортаца ахча дІа-ца-ло, — цхъабосса дийкира масех зудчун а, вуткъачу боършачу стеган а аьзнаш.

Кхеравелла, муха волу а ца хууш, велира со цу чурьара ара.

Цул тІаьхъа нийсса кхузза вахара со «Говзалла лакхайоккху курсаш» аьлла, тІе яздина у кхозучу. КхоалгІа вахча тІаьхъара а схъаййцира сел чІогІа сатийсина и ахча. Хъалха шозза — цкъа доверенность тІехъ мухІар дац аьлла, шолгІа и мухІар дика къаьсташ дац аьлла, — ахча сха ца луш дІавахийтира со. Эххар а, и массо хІума нис а делла, чувелира со. Оцу цхъана кІиран чохъ со дІаййнера тІехъ у кхозучу кевнах а, мокхачу тІулгах доьттинчу цІенойх а, царна хъалхарчу кІайн кир тоьхначарах а, — стамнийчу зударех а, вуткъачу стагах-м муххале а. Цуьнан йозалла, шу диц ца деллехъ, 45,5 килане ца кхоччуш ю. Хъалха соьга схахъовсуш а ца хилла ондий зударий, хІинца со чу ма-велли — иттешарахъ шайца со Іийча санна, цхъабосса сха а хъовсий, лога кІелаш кхолха а йохуьйтуш, белакъежара. Сан боършачу тайпанан векал хІинца соьга сха ца хъажахъ

а, хьалха санна сан мачашка ца хьовжуш, царел жимма лакха, сан хечин когашка бӀаьрг бетташ Ӏара. Сайн хечин когаш бахьанехь цуьрриг эхь ца хетара суна: уьш тӀаьххьарчу модица догӀуш 35 сантиметр шуйра дара. Цундела вуткӀачу кьонахчун дехкан бӀаьргаш (хетарехь, и бӀаьргаш цо ханна лело эцнера тхан юьртарчу астагӀчу Уддин дуо бухахь нийсса ворхӀ шо, аьлча а, нийсса бархӀ шо хьалха суна гинчу гуьро цӀога хадийначу мукадехкера) сайн хечин когашка хьаьжча, сайна ца хуучуха, хелхарчас санна, сайн ког (дукхахьолахь аьттониг, наггахь — аьррониг а) гӀийлла ловзабора ас.

Иштта гӀийлла сайн ког а ловзош, ас сел хала даьккхина доверенность стоммачу зудче дӀа а делла, цо хӀинций-хӀинций сан йишин фамили схьа а карийна, и ахча схьало-кх бохуш, лаьттара со. ТӀаьххьар а, ченаша дуьзна масех тептар кегийначул тӀаьхьа, шена хьалха лаьтта чот дуккхазза а дӀасайиттинчул тӀаьхьа, сан йишин фамили а яьккхина:

— Кхузткье ткьаессана, — аьлла, юха а чот етта хӀовьттира и зуда.

Цо кхузткье ткьаессана аьлча, бӀаьрганегӀар тухучу, юкъяна ас, массийтта ойла йира и ахча айса муха дойур ду бохуш. Йишас соьга сайна схьаэца ма аьллера иза. «Шина туьманах Маьлх-Аьзнина совгӀат оьцур ду, шина туьманах цхьа гӀийла банкет йийр ю, платформенни туфлеш оьцур, 96 лист долу масех тетрадь оьцур, мажйошург а, цергаш цӀанъян щетка а, цу тӀе керла фильм а ма ю, цу тӀе керла цирк а, цу тӀе театр а ю...» — и ойланаш кинофильм дӀаььллачул тӀаьхьа телевизоран экран тӀехь хьалауьду йозанаш санна, сан бӀаргашна хьалхахула чекхлилхира.

— Так, кхузткье ткьаессана, — чохь мел верг а (вуткӀа кьонах а тӀаьхьа) цец а ваьлла, схьахьаьжира, бакъдерг хӀунда ца дуьйцу, цецваьлла со суо а вара йишас кхузахь даьккхинчу оцу ворхӀ денна дийнна кхузткье ткьаессана сом муха лур ду аьлла, хетара суна.

Делахь а, и ахча сихха соьга схъалахъара ахь бохуш, лаьттара со.

— Та-ак, кхузткъе ткъаессана... кепек, кхуззахь куьг таӀадел... Массо а цецваьлла дӀатийра, со-м айса хӀун деладо хууш а вацара. Масех секундахь яхъелира и тийналла. ТӀаккха шина стоьлан шинна а агӀор хев-шина Iен стамний зударий бийлабелин хьуна, маӀанийн оркестро санна гӀовгӀа а йоккхуш. Цу деларехь, шеда-ган аз санна, къестара вуткъачу къонахчун дуткъа велар.

Стоьл тӀехь Iохку Iаьржа кепекаш кисана а хьаькх-на, суо муха волу ца хууш, аравелира со. КетӀахь а, сан лергашкахь декара церан бийлар, бӀаьргаш хьалха лаьттара кхолха чӀенгаш йолу ондий зударий а, вуткъа-чу къонахчуьн башабелла корта а. Уллохула тӀехъэк-кхаш кӀайн кир тоьхначу цӀенойн корехьа дӀахьаьжира со. Цу коре а хӀоьттина, елакъежаш лаьттара сан Маьлх-Аьзни. «ХӀара а сох йоьлуш ю-кх! Маьлх-Аьзни-м къорӀанор яцара хьо, ешап ду-кх, хьуо ма-дарра!» — дагатеси-ра суна. ТӀаккха дукха дог датӀарний, оьгӀазва-харний кхин дан хӀума а ца хилла, корехьа дӀа а вирзи-на, пхьагална тӀаьхьа идда кӀадделлачу жӀаьло санна, боккха баьккхина мотт, гайтира ас йоӀана. ТӀаккха вед-да сайн корта «Говзалла лакхайоккху курсаш» бохуш, тӀеяздина у долчу лохачу кех дӀа а тухуш, ураме вели-ра со...

ПОЭЗЕХЬ ДУБХХЪАРЛЕРА А, ТӀАБХХЪАРЛЕРА А ГӀУЛЧАШ

Итт шарахь колхозехь завскладан болх а бина, юха шина шарахь хӀумма ца деш а Iийна, тӀаккха денда Iийначу кӀотарахь шена бежнаш лелош нийсса итт шо а даьккхина, тӀаьххьар а цхьана малх кхеттачу дий-нахь райцентре веанчу шовзткъа шо кхаьчначу Къаим-на дагадаера «дахарехь лар йита». Декхначу дийнахь тоьхна ткъес санна, цӀеххьана коьртачу иккхинчу оцу ойлане векхавалийтира иза.

«Бадугев СабИнда йоккха лар йитина нохчийн литературехь», — хезира цунна тахана радиочухула шайн гергарчу нахехь. Хетарехь, цундела иккхира цуьнан коьрте и башха ойла.

«Цкъа делахь, нахана вевзаш хир ву хьо, шолгIа делахь, хIокху бежинийн кхош-пхьажаш даха а ца деза хьан. Хьайн йовххачу чохь — ойлаел ахь: я мохехь, я малхехь, я шелехь а вац — йовххачу чохь хьайн атта сискал йоккхур ю-кх», — ойлайора цо. Iаламо цхьа дика амал елла вара Къаим: шена дагадеънарг бIаьрганегIар тухучу юкъана кхочушдеш.

Нийсса кхо де а далале иттех стихотворени а, поэма а, ткъа иштта дийцарш а, юьйцу а ца хезначу жанрашкахь язйина произведенеш а эцна, районни газетан редактор волчохь вара иза. Церан хилла къамел цхьа дош тIе а ца тухуш, я дIа а ца доккхуш кхузахь даладо ас.

Цкъа хьалха салам маршалла хьаттинчул тIаьхьа:

КЪАИМ. Шуна газета тIе тоха хIара произведенеш яхьаш веъна со...

РЕДАКТОР. Схьалол, ма дукха ю хIорш...

КЪАИМ. О, дукха яц хьуна, дукха... ас язъян дагалаьцначаьрга хьаьжча... О, ас яйнна хан, оцу жехь-бе-жехь... со санна, хьекъалалла долчу стагана ма кIезга ю уьш.

РЕДАКТОР. «Хьекъалалла?» И хIун ду...

КЪАИМ. Керла дош, ас кхоьллина — «талант» бохург ду-кх.

РЕДАКТОР. Осто-о-пируллахI, ма тамашина яккхий таронаш ю-кх адаман коьртехь. Хьажахь оцу даше... *Парадоксально*, тIаккха-а, бакъдерг дийцалахь, шашлык дика-м хуьлу уьстагIан? Ма хьайн жехь лелаш, шашлык юуш дIалеллехьара тоьлура хьуна а!

КЪАИМ. ХIан-хIа, произведенеш язъяр суна, хIаваь санна, оьшуш ду.

РЕДАКТОР. Ткъа со а ву-кх хлаваъ санна, устаглан шашлык ышуш, тлаккха...

КЪАИМ. Кхета со, кхета со, хуна могашаллина шашлык сов ценчу хлаваэхь садапар ышу, мукъачу дийнахь со волчу кlotар волахьа....

РЕДАКТОР. *Это идея... Хьожур ву со. Но к делу...* Ас цхьа хьехар дийр ду хуна. Айхьа язъял язъеш хилча, стихаш язъе. Цкъа-делахь, уш атта а язло, шолгла-делахь, издательствос ахча дика а ло стихех: могланах 70 кепек. Тлаккха, стихаш язъярехь коьртаниг тема ю. Тлаккха дlаязъел хъайна теманаш.

КЪАИМ. *Заглавеш юй уыш?*

РЕДАКТОР. Ю. *Заглавеш, теманаш, названеш оцу терминийн цхьа маьлна ду. Тлаккха дlаязъел заглавеш: «Сан Даймохк», «Шовда», «Сан лаьмнаш», «Орга», «Сан хьоме эвла», «Нана», Безам, я наб цакхетар», «Iуьйре», «Суьйре», «Делкъе», «Iай», «Бlабста», «Аьхка», «Гурахь».*

Хинца цкъачунна тобар ю хуна. Тлаккха а цхьацца стихотворенеш, масала: «Сан Даймохк», «Шовда», «Сан лаьмнаш», «Орга», «Сан хьоме эвла», кхиерш — язъян ишта дlайоло еза:

Хаза бу (ду, ю), Даймохк (шовда лаьмнаш, эвла),
я, хьалха хьо боданехь лаьттина сан Даймохк (эвла, шовда, лаьмнаш).

Хинца хьо серлонга (баьлла, яьлла, ваьлла, даьлла). Чаккхе даима муьлххачу стихотворенин иштта хила еза:

Сан накъост (доттагI, йиша, ваша)!

Хьайгарчу ирсан ахь пусар делахь.

Кхетий хьо?

КЪАИМ. Кхета, Дlайоло, чекхъяккха-м хуур дара суна. Юккъехь хlун яздица бакъахь дара?

РЕДАКТОР. Хъайна дагадоггIург...

КЪАИМ. Масала. «Шовда» стихотворени язъеш, иштта яздан мегар дуй?

Шовда молуш лаьтта етт,
Цунна уллохь лаьтта сту.

РЕДАКТОР. Мегар-м ду иштта а. Делахь иза муьл-
хачу стихех дика хир ду хайий хьуна? «Безам, аьлча а,
наб цакхетар» бохучу стихотворенехь. И стихотворени
иштта дайоло мегар ду:

Еза суна хьо сайн сил а дукха,
Хьо дагахь ца кхета суна наб.

КЪАИМ. Хинца со длаваха мегар ду-кх? Со хьобга
хьобжур ву хьуна...

РЕДАКТОР. Мичахь?

КЪАИМ. Ас хьобга хьошалгIа кхойкху, суо Iачу
кIотара.

РЕДАКТОР. Ван йиш-м яцара сан, делахь а воIур
ву-кх. Бакъдерг дийцича, дика кхеташ ву хьуна хьо...

И кьамел хиллачул тIаьхьа кхин баккхий хийцамаш
ца хилира кху маьлхан дуьненахь. Хийцамаш гуш ба-
цара районехь а. Ткъа редакторан, хIора шобтан дий-
нахь шайн юьртах волий, цхьанхьа эхар а, районни га-
зетехь керлачу поэтан цIе гучуялар а кхин боккха хий-
цам а ца лорура кхузарчу наха. Вайна юкьахь аьл-
ча-м, и ши хIума цхьаммо а тидаме а ца оьцура. Маса-
не бара кху юьртах бевлла, цхьаццанхьа оьхурш, шоб-
тан, кIиран деношкахь муххале а; иштта масане бара
кху районехь стихаш язъеш, цу тIехула тIе уьш цхьаммо
еша а ца йоьшура: баккхийчара иза шех «сом схьадо-
луш болх» боцу дела, кегийчарна стихел диках романах
хетарна.

Бакъдерг дийцича, газетан белхахoшна хаадалаза-м
ца дисира шайн редакторан хьалха, кьоначу мозгIаран
санна, хилла болу беса бос гIеххьа цIийбелла хилар.

Ткъа вайн коьрта турпалхо Къаим? О, Къаим!..
Иза-м, хьаха, вара тIетаьIлина «дахарехь лар юьтуш...»
Произведенеш язъярал сов, цо шен цIийнна юьстахо ор
а даьккхира бахамаллин хьашташна лерина. Иза а ма
ю цхьа лар! Хийцавеллий-те бохий аш иза? Хийцавелла

жимма-м. Хьалха бацалахула зезагашна тӀе когаш беташ иза леллехь, хӀинца-м хӀора зезагна тӀе охьа таьлий, «ЭхӀ, хьо исбаьхьалла!» олий, барт боккхура цо.

Стенна делахь а, Къаима дахарехь лар мел юьту, цуьнан уьстагӀийн лараш кӀотарарчу дежийлехь кӀезга хуьлура. И тосаделлачу Къаима лахбира доттагӀчунна-редакторна шашлыкана дӀахьцучу жижиган барам. Шен роӀехь иза тосаделира редакторна а. «Ма гӀалатваьлла хилла со хӀора «дика кхеташ» ву бохуш, хӀинца галволуш лаьтта», — ойлайора цо.

Амма дукха садетта ца дийзира цу шиннан вовшашна. Цхьана шовтан дийнахь сарахь дара иза. ДӀаян гергга яханчу цӀеран алошна улло хинна хӀора шиь лаш редактора элира:

— Тахана вайшиннан къаста деза.

— Муха? — цецвелира Къаим.

— Иштта, кхечу балха волуш ву со.

Шен доттагӀ — редактор кхин а «лакхарчу» балха волуш ву, аьлла, дагатесначу Къаима элира:

— Хьо кхечу балха ваьлча вайша хӀунда къаьста?.. Я хьуна кӀордийна сан хӀусам, ас-м...

Эццахь иза юкъахваьккхира редактора, делахь а, дешархо, хьуна оцу минотехь цуьнан дагахь хилларг дӀаханйтар сайн декхар лору ас. Цуьнан дагахь дара: «Ас-м хӀинца дуьйна хӀора шовтан дийнахь, цхьацца лахар буьйр бу, вайн доттагӀалла хила деззачу хьолехь, лаккхарчу тӀерӀанехь...» Цул тӀаьхьа ша хӀун эр ду хууш вацара Къаим ша а, цундела ахь суна а бехк буьл-лург хир бац-кха, дешархо, лакхахь вай ялийна предложени дукха тӀадамаш тухуш чекхъялийтарна.

— Мичара, хӀан-хӀа... Ган-м гур ду вай. Делахь а... хьуна хьан литературни новкъахь дан гӀо долуш хир вац со. Колхозехь завскладан болх ло суна...

— Муха? Завсклад, хьайн болх а битиний?..

— ХӀаь, суна мел хала ду хайй хьуна сайн болх дӀатаса. У-у... — шен корта схьа а лаьцна, узар бира

редактора. — Делахь а... дахарехь цхьацца хлуманаш хуьлу иштта, муха эр дара иза, иштта... хьо кхетий...

— Кхета, кхета со-м, — элира Къаима, ша иза ала гертачух сол башха ца кхетташехь. И шех оццул атта кхетарна сапарглат даьллачу редактора, доккха са а даьккхина, шен къамел кхин дла а дира:

— Вайша дласакъаьсташ ас сайн доттагичуьнан адрес лур ду хьуна. Иза а редактор ву. Цо гуллакх дийр ду хьан.

Иштта дласакъаьстира ши доттагI. Масех дийнахь лийлира Къаим къастаран вуо лелаш. Таьххьар а, цкъа дIадолийна гуллакх чекхдаккха деза, аьлла, шен поэма а эцна, гIала таьлира «снийлахь-воккханиг». (Иштта олура Къаима шех шен дагахь). Поэма — хIунда лечкъадо иза — редактора еллачу классически формехь язйина яра: иза дIайолалора хIокху могланца «Хаза бу хьо, сан Даймохк», ткъа чекхйолура хIокху дешнашца: «Кегийрхой, шайгарчу ирсан аш пусар делаш».

Форма керла яцахь а, поэмехь дуккха а дара хьекъале хлуманаш, масала, хIокху тайпанара: «Аьхка мангал хьокху». «ДIадаьлларг юха ца догIу», иштта кхин дла а. Поэмех лаьцна къамел вайн лахахь а хир ду, цундела иза кхоьллинчух дуьйцул ду вай... Къаим цхьана декхначу дийнахь гIала кхечира. Шайн кIотарарчу жобличу вьодуш санна, кхин оза ца луш, хьаьккхина редакторна тIевахара иза. Могаш-парглат, зуда-бераш хаьттинчул таьхьа, Къаима хаййтира шена хIара дика стаг ву, аьлла районерчу редакторо вийцар а, ткъа иштта ша поэма а яхьаш вар а.

— ХIа, сан доттагIчо дийцира суна хьо дика кхеташ поэт ву, аьлла. Ткъа идея хIун ю хьан поэмин?

ЭхI, иза дара Къаим кхийринарг. Цунна ца хаьара шен поэтин идея хьовха, ша иштта идея хIун ю а. Делахь а вайн хIинццалц билгалъяккххаза Iаламера цхьа башхалла яра Къаиман: хIуманна атта вицлуш вацара иза. Цунна хIинца дагадеара районерчу редакторца дуьх-

хъара шен хилла къамел. Цигахъ редактора а элир-кх, шегә Къаима «Мукъачу дийнахъ со волчу вуола хьо» аьлча:

— *Это идея.*

«Хетарехъ цхьа ша-тайпанчу маттахъ соьга «уьстагIий дуй хъан?» бохург хир ду иза. ХIетахъ оцо а ма элира и дош, охашимма шашлыках лаьцна къамел дечу хенахъ», — ойлайира Къаима.

— Ду. Уьш-м хьаха ду дарста а дерстина лелаш. Вола хьо со волчу мукъачу дийнахъ, — элира Къаима. Редактора, цкъа цеххъана воьхна а висна, тIаккха дерригенах а кхетта, элира:

— ХIи-хIи-хIи! Сан накъост, хьо темина жимма юьстах ваьлла. Делахъ, дика-м хир дара ахъ хIара поэма язйинчу меттигашка хьаьжча... Ткъа хIинца хьожур вай хъан поеме... ХIаь... ахIа... ахIа... Схьадал хьайн куьг... Кхузахъ гуш ду хъан поемехъ цIечу теца — ас-м цIечу тросаца эр дара, — чекхйолу *гражданственни пафос* денъялар, цо зазадакхарца философски кIоргал-лехула лирически шораллин чолхалле ерзар. Амма, сан доттагI, жимма кIаргъеш, тоян хьажахъа хIара хьайн поэма. Со воглур ву хьуна хьо волчу...

И къамел хилла кхо де а дацара, цхьана екхначу Iуьйранна Къаим шен кIотарахъ, хьалха эчиган кхо нуйда йоллу шен пиджак а юьйхина, коча шен мекхех терра йолу, полланан суьртахъ галстук а йихкина, дукха сагатдаларна цхьана метта саца ца луш, тIехъа ши куьг а диллина, дIасахьийзаш. Дерриге кийча дара хьеший тIесэца: малх санна, цIандинера баттахъ а кхелли дIакхоссаза долу божал а. Оцу хьолехъ яра жоьла а. Шен тIаьххъара иллеш дагальцуш лаьттара, хьокханах дIабихкина болу цхьана шарера уьстагI. Ткъа поэма-м цхьана-шина сохьтехъ «кIаргъеш-тойина» велира «сийлахъ-воккханиг», иштта «хьекъалалла» долчунна доккха хIума а дацара, хIума кIаргъеш-тояр. Амма, ткьоллагIчу бIешеран шолгIачу эхан дешархой, шу аьл-

лачух тешийта даима а билггала масалш хила деза. Уьш ца хилахь шу-м тешар ма даций. «ХІан-хІа, и хила йиш ма яц! Муха? Вайн атомни бешараххый? Вайн кибернетикан бешараххый? — махьарий деттар ду аш. Амма, цкѣ-делахь, Кѣаима шен поэма «КІаргъеш-тояр» доккха хІума а дац, юха а боху ас, цуьнан «хьекѣалалле» хьаьжча; шолгІа-делахь, Кѣаима шен поэма КІаргъеш-тояр тлечІагІдеш долу билггала масалш а ду. Хьовсал шу, нагахь хьалха цуьнан поэмехь хІокху тайпана хьекѣале аларш хиллехь: «Аьхка мангал хьокху», «Діадахнарг юха ца догІу», бохуш, ткѣа хІинца уьш кхин КІарглуш тоделлера: «Мангал хьокху аьхка, наггахь гурахь а», «Юха ца догІу діадаьлларг, дан йиш а яц», и дІ. кх.

ТІаьхьар а схьакхечира гІалара хьеший. Редактор ша вацара: цуьнца зуда а яра. Зудчо, хІара ма гиннехь, діаса а хьаьжна: «О, природа!» — элира.

Дукха хан ялале, хьешашна шун хІоттийна даьлча, массо шайн-шайн гІуллакхе хьажа діасакѣаьстира: Кѣаим ша даьккхинчу бахамаллин ор долчу вахара, редактор, кхуьнан шалго топ а эцна, хьуьнахула волавала, ткѣа цуьнан зуда генахь доццуш долчу цІийнан тІехьарчу байтІехь зезагаш лехьош, царах хьожа а йохуш: «Ах прелесть!» бохуш, лелара.

Дукха хан ялале цІийна тІехьа ваьллачу Кѣаимна гира шен керлачу доттагІчуьн зуда. Хьаьккхина тІе а вахана, цуьнцинна зезагаш лехьо хІоьттира иза а. Цул тІаьхьа діадаьллачу сохьта чохь хилларг суна ца хаьа, хІунда алча со оцу хенахь хьагвелла гІехьа генахь йолчу хьуьнхарчу шовдан тІе хи мала вахна хилла дела. Хи мала воьдуш редактор а гира суна, топ юстахо-о охьа а кхоьсси́на, цхьаь-м язъеш, делахь а кхуо лелочул а хазах вукху шимма лелорг хир ду-кх аьлла, сихха сайн хи а мелла, вухавирзира со. Со гучуваларна кхоьруш, халла керта юххе текхча, суна гинарг Кѣаим-мий, редакторан зудий дара. ТІехьара тІехьаьжначо

«ма хаза куц долуш зуда а ю хьо» эр долуш, хьалхара и гинчо «деллахь, оцу меран дакъа алсам ца кхаьчнехьара ма хаза зуда а яр-кх хьо», эр долуш, яра хьаша. Iаламо цунна делла юьхь-сибат гуш а дацара: басар, пудар, туш, суна цIерш ца евза кхин тайпа хIуманаш (я Iилманан маттахь аьлча «химически дозарш») хьекхнера цо шен оцу юьхь тIе. Делахь а, мерах дерг ас шуьга аьлла, бIаьргаш, цIоккъамаш, бIаьрнеIарш, кхин йолу цуьнан башхаллаш йовза луург студентийн общежитехь муьлхха студент дIавуьжучу маьнгийн лакхахь хьалатоьхначу суьрте хьажа. Мара ца лерича тап-п цунах тара ю шуна хIара вайниг а.

— Хьо муха Iийна ткъа «без любви». Хьо... хьо оццул *симпатични* волу... — бохура зудчо корта аркъал а туьйсуш. Дешархо, бехк ма биллалахь хIинццалц Къаиман юьхь-сибат ца гайтарна. Айса цуьнан дог-ойла, цо дело гIуллакхаш, гайтичхьана юьхь ахь айхьа а — Къаиман синхаамийн дахарца йогIуш йолу, — лохур ю аьлла, Iадда Iара со-м. Делахь а, вайн хьешо Къаимах «*симпатични*» аьлча, цуьнан сурт-сибат ца довзийтича ца волу-кх. Къаим лоха ву ала а мегар доцуш, амма лекха ву, ша хьераваьлла воцчо а эр доцуш стаг вара. Цуьнан когаш дукха боца хетара вукху дегIе хьаьжча. Верстана совса а севсина вара иза. Цуьнан ши лерг — Къаиман оцу йоккхачу юьхь тIехь бIаьрг тIехь соцуург уш дар-кх — сацкъарах дан а дина, тIелатийча санна дара.

Хьешо шег а хаттар дича:

— ХIаь, дера Iийна со зударийн ховхалла ца евзаш нийсса шовзткъа шарахь, — аьлла, тезетахь кадам беш санна, тIехьа ши куьг а диллина, корта охьа а бохуйтуш, дIа а хIоьттина, шен къамел дора: — Цкъа хьалха хIокху бежнашна тIаьхьа а ваьлла лийли. ТIаккха — *фаэзи...*

Иза, и дешнаш аьлла а валале, хьешо, Къаиман белш тIе а тевжаш, цхьа куьг хьетIе а дуьллуш, бIаьргаш яла йобжначу котаман санна дира:

— ОхI, — аьлла, доккха са а доккхуш.

— ЭхI, — Къаима а элира, шен роґлехь.

ТIаккха нохчийн а, оьрсийн а, комин а, кхечу цхьацадолчу а меттанашкахь мел долу айдардешнаш беҳира шиммо а, бакъду цкъа хьешо «ОхI, нахал»-м, — элира, юха сихха «охI, извини», а олуш.

ТIаккха... (цхьаца болчу яздархоша шайш ишттачу халачу хьолехь нисбелча дукха тIадамаш а тухий дIа-доьрзуйту хIара тайпа гIуллакх. Цундела ас а иштта дийр ду-кх, хьайна лаахь иза плагиат а лара, сан хьоме дешархо).

...ДIахира хийла беттанаш. Хийлазза веара редактор шен кIотарара доттагI волчу. Хийлазза Къаиман топ а эцна, хьуьнха а вахна, и дIа а кхобссина, цхьаца хIуманаш яз деш Ийра иза. Масийттаза редакторан зуда «а-ах прелесть», бохуш, зезагаш лехьо хIобттира, тIаккха масийттаза цу шиммо кху дуьненахь мел болчу а маттахь айдардешнаш а беҳира. Цул сов масийттаза дукха тIадамаш тоха деза меттигаш а Иттаелира тIе. КIотарахула хIорш иштта леллашехь, муха йолу а ца хууш араелира Къаиман поэма а.

Коьртачунна (нийса хир ду «в основном» аьлча). Къаим реза вара араяьллачу шен поэмина. Делахь а цхьа хIума халахеттера Къаимна, аьлча а ши хIума. Хьалхара — шен фамилей, цIей цIечу шекъанца ца язъяр, шолгIа — мужалтал чохьарчу аглон тIе тоьхна шен сурт оцу мужалтана тIе ца тохар.

ТIекхечира гонорар схьаоьцу де а. И а схьаййцира, поэма «лийча а йира». ШолгIачу дийнахь, шайшшиь набарх ма-велли, редактора Къаиме элира:

— Рецензи язъяйта еза вай хьан оцу поэмина. — ТIаккха, телефон схьа а эцна, номер ийцира цо:

— Сайдул, хьо вуй и? Со редактор ву. Могаш-ме-гаш. Нормально. Да, хьажахь, хIинца дукха хан йоп-цуш Катаров Къаиман араяьлла-кх «Хьайгарчу кху ирсан...» боху книга. Цунна рецензи язъян езар-кх. Сте-

нах лаьцна ю бохий ахь? Цу тлехь авторо уьйурш вайн заманан члогла мехала *проблемиш* ю. Дайн дахар, берийн дахар. *Да, проблема «Отцов и детей»*. Чекх муха йолу хаьний хьуна:

«Хлай, кьонанаш, шайгарчу кху ирсан аш пусар делаш», бохуш. Хлаъ. Кхин ктира даьлча хир ю бохий ахь? Дика ду. *Ну, давай, Юдика йойла...*

И кьамел дина ваьлча, шен картолаш санна, долу дистина бляьргаш, редакторе а хьовсош, Къанма элира.

— Мел хир ю и рецензи?

— Суна хIун хаьа, мелла а хилча а хIун бен ю иза. Хьан поэма хестош хилчахьана?

Цул тлаьхьа нийсса ктира даьлча гIала веана, газетан кноска тлехьаьдира иза. Цу хьалха а хIиттина, «Литература а, даьхнилелор а» журнала тле пIелгаш а хьежош, буьйлуш, лаьттаху нехан тоба гира Къанмна. ХIорш стенах буьйлу теша, аьлла, цхьанна белша тлехула журнал тле хьаьжира иза. «Шайгарчу кху ирсан...» бохучу романах лаьцна» аьлла, дийнна цхьа агIо дIалаьцна, йоккха статья яра оцу наха йовшург. Къанмана хнира и статья шен поэмех лаьцна язйинна юйла. Амма уьш стенах буьйлу хIинца а ца хаьара цунна.

— Шу стенах дуьйлу, накъостий? — хаьттира цо, шен оьглазвахар лачкьа а деш.

— Хьажал хьо, накъост, хIокху «Литература а, даьхнилелор а» цле йолчу журнал тлехь «Хьайгарчу кху ирсан...», бохург роман ю, ткьа хIокху «Даьхнилелор литературехь» тлехь поэма ю, тIаккха хIокху хьалхарчунна тлехь...

— Боккъул, доьху, хIара ший а журнал суна лохьа, — аьлла, уьш цуьнгара бляьрга негIар тухучу юкьана схьа а даьхна, ца оьшу боххушехь вукхунна пхисом ахча а делла, некъаш хедош, трамвайшкий, автобусашкий тормазаш туьйсуйтуш, царна чохь мел верг бертал тоххаза вуьтуш, яйчу машинех кхетта, уьш лазо-

за а йохуш, шений, редакторний вевзаш воу критик
вехачу аглорхъа длахъаьдира Къаим.

Халла са а доьлуш, дукха кIадваларна багара хиш а
оьхуш, дIакхечира иза.

Кхуьнан критик спортивни костюм а юьйхина, кога
пошмакхаш а туьйдина, цкъа, тIе воьдий, стоьл тIера
кофе молуш, тIаккха воьдий, ял-ялхийтта кийла йолу
герканаш уьйуш, юха, охъахуй, масех минотехъ яздеш,
тем байна хьийзара хIара дIакхаьчча.

Сихха салам-маршалла хаьттинчул тIаьхъа, хилларг
дIадийца дагахъ Къаима элира:

— ХIокху журнала тIехъ...

Амма цуьнан кхин дIадийца ницкъ ца кхечира.
Критика шен кружка дIа а гойтуш:

— ХIара кофе *растворимый* ю, — элира. ТIаккха
Къаима вист хила дагахъ бага хъалагIаттошшехъ: —
ХIара кофе *растворимый* ю, — элира. Цул тIаьхъа
Къаима: — ХIокху журналех... — оллушехъ.

— ХIаь... ХIара суна «Столичный» туькан чохъ
болх бечу *грузчико* еана, — элира критико.

— Со... со... — юхаь цхъаь ала гIоьртира Къаим.

— Iуьйранна хIара мелча со-м, гIеххъа *кейф* хуьлий,
тела сарралц, — аьлла, юкъахваьккхира критико иза,
ша аьллачух чIогIа там хилла, шен пха тесна шарбал
хъала а узуш.

Эххар а Къаиман ницкъ кхечира ша кхуза деанарг
дIадийца.

— Ахъ хъайн статья тIехъ роман аьлла, ткъа и ша
поэма ю, хIокху тIехъ ма-бохху.

— ХIу-ун, баккъаллий? Роман яц иза?

— Яц.

— Хъажахъ, оцу Аббасовс телефон тоьхча, кхин
цуьнга хъажар а ца хуьлуш, айса дош даларна сих-
велла ма язйира ас и статья. Хъажахъ, кху балхе. Цо
схъаала мегаш дацара те и поэма ю аьлла. «Вайн за-
манан мехала проблемаш иййо» цо аьлча, роман хир ю

хуна тешна а, аьлла, ма язйира ас и статья. Ахь а
ца хилла роман язъан мегаш? ХIара-м *сенсаци* ю. Юй,
сенсаци? Алахь юй, *сенсаци*?

Шена цо юьйцург хIун ю а ца хаарна, Къаим;
бIаьргаш а бетташ, вист а ца хуьлуш Iара.

Ткъа важа-м иштта хIара вита дагахь вацара. Кхо
«ю» аьлча дерриг дIанислуш санна:

— Вистхилахь юй, хIара «сенсаци»? — хоьттуш,
воллура критик.

Цхьаь хир ду-кх иза, цхьаь ца аьлча-м ца волий со,
аьлла, тIаьххьара а:

— Ю, — элира Къаима.

ТIаккха критика доккха са а даьккхина, хIокхуьнан
сатедеш:

— Хьан кхин йолчу произведенешна дика язйийр ю
вайшимма рецензи. ХIорш-м хьан поьзехь дуьххьарлера
гIулчаш бен яций...

— Яцара, хьаха. Делахь а уьш тIаьххьара а хиларна
кхоьру-кх!

— ХIунда?

— Аббасов селхана редактор волчуьра дIаваьккхи-
на. Цо схьадийцарехь, оцу керлачунна со бIаьрга ван
а ца веза. Шайл тола воьлларг веза ма ца веза вайна-
хана...

— Боккъал, дIаваьккхина Аббасов, ва-хьа-хьа! Иза
кхин а дика ду-кх. ХIета, ас хьох лаьцна йоккха моно-
графи язйийр ю-кх. «Поьзехь дуьххьарлера а, тIаьххьар-
лера а гIулчаш» аьлла, корта а болуш. Вахь-хьа-хьа!
ТIаккха, цхьанхьа а балха хIоьттиний хIара?

— Цхьанхьа пивбарехь ву ша-м бохура цо.

— Боккъал. Кханнехь гIур ву хуна со цига... — Эц-
цахь шен велар хадийна, ойланашка велира критик...

ГІалин урамаш. ХІаъ, гІалин урамаш. Адамех, машинех дуьззина гІалин урамаш, вовшашна жІара дуьйлуш, вовших детталуш Іохкурш. Даккхий а, кегий а дерш...

Уьш ду-кх вайн тидам тІебахнарш.

Тайп-тайпанчу аьзних дуьзна дека уьш. И аьзнаш санна, кьорза бу церан бос а.

Хьаьнца дуста мегар ду уьш, я стенца?.. Хьаьнца а, я стенца а, шена чохь даима лелар, болам, меттахь-хьер долчу хІуманца. Масала, ламанан шовданашца. Даима кхехкаш, вовших уьйш, гІовгІанца чууьду уьш. Царех тера ду гІалин урамаш. Ткьа даима тем боцчу шовданех тарлуш адаман хьекъал а ма ду...

Массо шовда а ду-кх шен-шен хазалла йолуш. Цхьамма шен чехкаллица, чахчарех бердех чукхийсадаларца бІаьрг тІехь соцуьйту; кхечо — шен хи сирла, цІена, чоме хиларца; кхоалгІачо — шен кхитайпанчу башхаллица.

Иштта ду-кх гІалин урамаш а, иштта ду-кх ада-
маш а.

Муьлххачу адаман кхоллам а бу-кх шен башхаллаш,
шен Іаьржа а, кІайн а, шен велха а, вела а меттигаш
йолуш.

1.

М...ски урамехь номер 127 тІе тоьхначу цІенош чохь
Іен керла вахархо веанера. Оцу доккхачу пхьоьазза тІе-
кІелдинчу цІа чуьрчу дукхах болчарна хетарехь, тама-
шийна стаг а вара и вахархо. Иза десткѡа шо долу вок-
кха стаг Очча вара.

БІе шовзткѡа гергга цІа долчу Варш-юьртахь мас-
сарна а дика дечиган пхьола деш ву бохуш Очча вевзаш
хиллехь, хІокху йоккхачу гІалахь хІара вевзаш а,
кхуьнца вистхилар долуш а цхѡа стаг вацара, цхѡа
кхуьнан кІант Мохьсум а, цуьнан доьзал а ца лерича.

Иза лекхочу дегІахь, шуьйра белшаш йолуш, вок-
кха стаг вара, дуккха а шераш дІадевллехь а, хІинца а
гІахѡаьлла а, балхана тІера а волуш. Цуьнан юьхь,
стиглахула дІадоьдучу акхачу олхазаре хьобжуш,
цунна топ кхосса дагахь лаьттаху таллархочуьн санна,
цхѡана хІуманан тидам беш, дустуш ойлане яьллачохь
йисначух тера яра. Дукха хьолахь кѡеначу нехан ма
хуьллу цуьнан букь сеттина бацара, шега хѡаьжна
муьлхха а жима стаг оцу дегІан нийсаллех хьобгур а
волуш. Данма цхѡа гІайгІа хаалучу цуьнан бІаьргашна
юккѡера дІакхевдина болу мара буьххѡера жимма чу-
хѡаьвзина бара, Іасанан тІам санна. Цуьнан лахара
балда, лакхарчух схѡакѡаьсташ, жимма олладелла да-
ра, хІинца а чІогІа лаьттаху, делахь а, ков хѡекхча
санна, яаеллачу цергийн нийса могІа гучу а боккхуш.
Малхо, мохо, дарцо аьгна цуьнан юьхь таьІна бос эцна
яра. И бос гІеххѡа яьллачу кѡежѡеллачу можо а хьул
ца бора. Цуьнан хебаршка ихна ворта кѡовлура тІе-
юьлхинчу вета-туьйдарг тесначу кучан кочо. Цу тІеху-

ла — букъ тѣра малхо жимма мажйнна цхарйоблла
гювтал, юкѣах дихкинна, шаьлта йоцуш, детица кхелина
добхка а долуш. Шуьйра хечин когаш чудобхкинчу
кѣдачу маьхьсешна тѣбуьйхинна бокказан клархаш ба-
ра. Волавелла лелаш данма цуьнан шен дегѣ ца кхоч-
чуш лекха, ласанан метта, глаж хуьлура.

Оцу шен духарца, колхозан машенан кабини чу а
хиьна, машенна тѣе шен сал-пал а йобттина, хьийзош
дарц долчу, лаьнан тлаьххьарчу беттан цхьана дийнахь
веара Очча гѣала. Иза шен кѣант волчу ѣен-ваха схьа-
веара, кьоналলেখь дуьйна кьена кьанваллалц вуо-дика
добкьуш, дог-ойланах кхеташ, цкѣа а вуон дош аьлла
а дог ца дохош яьхна йолу шен зуда — Апу — даиман-
на а дѣатийча.

И кхелхинчу дийнахь, нахах лечкѣаш, нах боц-боцчу
а вуьйлуш, дуккха а вилхира Очча. Иза кхоьрура цхьан-
на ша гарна. «Массо вуон ловш, кху хене схьаваьлла
волчу Оччин ницкѣ ца кхечи шен хлусамнана яларан
бохам лан, дѣра велла Очча кьан, кьанвелча стаг бе-
ран хьесапе ма воьрзу», — эр дара цунна наха. Цул
эхьѣ хлун ду кьонахчунна: кьонахчо хлуьу лан ма деза.
Бѣрд санна, чѣогѣа а, доьналла долуш а хила ма вѣза
кьонах. Оччинна иза хаьара. Амма дог болатан ма дац.
Я тѣулган а дац. Дилхан ду. Экама, кьинхетаме адаман
дог. Цундела доьлхура иза. Бѣаьргаш севцича а, и са-
ца ца туьгура.

Тлаьхьий-хьалхий а хлуьттий, лаьржа даккхий корта-
леш а тихкинна кьена зударий шийлачу белхамца-тий-
жамца, тѣехула жѣара йолуьйтуш тоьхна ши глаж йолу
дечган тиша злар дѣа а хилош, кетѣа бевлча, Оччин
кьена дог орца дохуш мохь хьѣкха долура, цуьнан кий-
рахь лаьлна гѣайгѣа логихула хьалагѣртачу, мел кьурд
барх дѣабала ца туьгучу шодах, бѣаьргашкахула кхѣх-
каш, тѣѣх обхуш санна, ѣеначу хих нахала яла гѣертара.

— Очча, дала гечдойла цунна...

— Дан хлума дац-кха делан кхиэлана...

— Цкъа дуьненчу ваьлларг юха длаверза дезаш ву-
кх...

— Дала иманца собар лойла хьуна а...

Генах санна и кадаман кийсикаш хезаш, набарх санна, царна дуьхьал жобнаш луш, тезетахь лаьттара иза.

Юкъ-юкъа мархаш а йолуш, кхоьлана де делкъал тлаьхьа лестича, Анун дакъа барам тле а диллина, иза масех стага белшаш буха а хлнттийна хьалаайъича, зударшка тийжаме маьхьарий девлча, уьш къардеш баккхийчара кар-кара оьцуш назма йолийча, Оччина дерриге а дицделира, цуьнан блаьрхиш кхин совца ца луш охьахьаьлхира. Цуьнан цомгашчу кхетамо цхьана тамашийначу озаца: «Очча вала, иза де, ма яхьийта Ану дла, сихло, сихло»... — бохура цуьнга. Амма воккхачу стагана хаьара шега хлннца иза далур доций, хаьара шена иштта меттигаш дуккха а гина дела, хаьара блешерашкахь дуьйна адамашна девзарг, уьш шена хьалха ницкъ боцуш дерг шена а девза дела, ша а цунна хьалха ницкъ боцуш волу дела.

Цундела цуьнан кхетаман генна клоргехь цхьа шийла аз а хезара глийлла. И мел глийла делахь а, Оччина иза хезара. Цо бохура: «Очча, ца оьшу хьуо лехон глерта, хьо-х бер а дац... Хьан хлннца дан хлума а дац, хьан орцах вала меттиг а бац. Ану хьуна тлаьххьара гуш ю, тлаьххьара...»

Оцу «тлаьххьара» бохучу дашо кхин а карзахдаьккхира Оччин дог. Иза корта а оллийна, белаш а егош, юьртан йистерчу кешнашка Анун дакъа эцна доьлхучу адамийн тобанна тлаьхьахлорттира.

Эхл, маржа назма-я! Ма дукха хезнера Оччина кешнаш долчу аглор йобдучу тобано и олуш. И мел хези а, Оччин деглаьх цхьа тамашийна зуз хьодура, цуьнан деглан мел болу чо ира хлуттура, цуьнан дог, доьлхуш, хьегла дулура.

Хлун ца лайра Оччас? Бежана санна, хьуьнихахь

топ а тоьхна, вийначу шен ден тезетахь иза лаьттира, шен нана лаьттан кийра а цо кховдийра, деган доттагI а кхуьнан кхелхира, ши кIант а кхуьнан велира, ткъа хIинца масийтта шарахь кхерчара цIе ца йойтуш яьхна кхуьнан цIийнан, цIеран, хIусаман нана а кхелхи.

ХIун ца гинера Оччина?

Оччина дуьненахь «къематан де» а гинера...

И дерриге а вуонаш, и берриге а бохамаш дагатуьй-суьйтуш бекара кешнашка боьлхучу нехан гIийла му-къам. Оцу берриге бохамашна доьлхура Оччин дог, цундела цо лечкъа ца дора шен бIаьрхиш. И цхьаболу бохамаш массарна а хилла, халкъана а Iаьткъина ма бара. Очча хIинца шена хьалхара ца воьлхура, иза вуон деьначу *массарна* а хьалхара воьлхура. Ткъа массарна а хьалхара воьлхучунна эхь дац велхарх: массеран вуон лалур ма дац цхьаьнга, къайллах.

Бакьо ярий Оччин массарна хьалхара велха? Дера яра. Хьеннан а бохам кхунах хьакха ца луш ца буьсу-ра, хуьлда и акхачу акхаройи бохам а.

Амма юьртахой-м ца кхетара кхуьнан бIаьрхих.

— Ца Iевели Очча, шен вуо къайлলেখь ловш, ца Iевели...

— Дера бехк а ма бац Оччин вилхича а, цуьнан уг-гаре а гергара накъост дIа ма ели.

— Дукха вовшашка багатоьхна, нахала даьлла, ма ца къаьсти хьуна Ануй, Оччий...

Иштта къамелаш дора цхьаболчара, цхьаболчара иштта ойланаш йора.

ДIакхечира нах кешнашка. ДеакIов даьккхинчу каш чу, дуьхьал ножан уппагIа хIоттош, дIайоьллира Ану. TIе латта теси-ра, кошан барз бира. Моллас заIам а дийшира.

Шайн-шайн цIа бирзира нах. Ткъа Очча шен яссаел-лачу хIусаме вирзира.

Поппаран цIенкъа йиллина, цу тIе можа боршам а хьаькхна яра и чоь масех шо хьалха. TIаккха чу, вов-

шашна дуьхь-дуьхьал а хьажош, попан аннаш туьйхи-
ра Оччас. Сонехь лаьттара йоккха нохчийн пеш. Пенах
тоьхна — кьорза истанг...

Кху чоьх мел дерг Анун куьг кхетта, Анун хьожа
йоглуш дара. Кху чуьра цленкьа Анус хлора дийнахь
горгам хьокхуш кьагайора, сонехь йолчу йоккхачу пе-
шахь цо хлора дийнахь цхьа хаза хьожа йоглу сискал
йора, шина а аглор ций а йолуьйтуш. Ткьа истанг? И
истанг а, тлехь тайп-тайпана куьцаш деш, цхьана ший-
лачу лаьнан деношкахь — гоьллел дуккха а лакхадолуш
ло диллина шо дар-кха иза — Анус ма динера...

Блаьстенан хама ца хаьа-кх гуьйре кхаччалц. Пара-
глулийн хазалла а ца хаало-кх уьш лаьттана геннахь,
стиглахь, анайистехь, длабузчу маьлхан злаьнарша шайн
могларшна гонах можа сиз хьаькхна, етталуш, аьзнаш
ленош галлац.

Иштта ду-кх адам. Иза вайх длакьастталц, вайна ца
го цуьнан дика аглонаш. (Гахь а, цуьнан хадю ма-без-
зара мах а ца хадабо). Зевне лена цлена шовда а и сец-
ча дагадоглу. Дагадоглу цуьнца доьзна долу мел клезга
хлума а. «—Цу чуьра тлулгаш, детийн екьанаш санна.
дара». «—Дара, цхьа горга а долуш». «—Дацара уьш-м
горга, беа сонара дар-кха»... Хлаь оьшург а, ца оьшург а
дагадоглу, хаста а до ламанан хюста и сецначул тлаь-
хьа...

Ткьа Ануй, Оччий ша-ша дацара, и шиь ший а цхьаь
дара, вуон деьча — вуон а, мацалла еьча тлаьххьара
сискалан юьхк а йокьбуш лийна. Массо а вуон цу шим-
ма лайра. «Тхуна тлехачаза-м хлун диснера?» — олура
цу шимма. Цу шинна дага а ца доглура шаьш шиь вов-
шех цкьа мацца а кьаста дезаш хилар. Муха лийр ду
цхьана хлуманан ах, важа дийна дуьсуш? Иштта хетара
цу шинна, амма иштта дацара...

Ану еллачу масех дийнахь гергарнаш, бовза-безарш
листрира Очча волчу. Цхьамма юург яхьара, вукхо —
яго хлума, кхечо — кхин. Шозза-кхузза Мохьсум а веа-

ра хІара волчу, сетки чохъ, тІийриг тІе туьйсущ, кочарш
дина чІургаш а, шекаран кила а яхъаш. Цкъа иштта
гІалара юьрта веъча цо элира:

— Дада, охъа ван везара хьо, кхузахъ хьо Іалашван,
хьуна юург ян, цІе латон стаг а вац.

— Деллахъа, кІант, ма ца хаъа-кх хьуна соьгара
хьал, ма ца оьшур-кх суна и гІалий, гІовгІий. Вор-
хІе да ваьхначу хІокху юьртахъ сайн валар а, дІаволлар
а хуьлийла лаъара суна...

ТІекхечира Іа. Оччин йоІ Заьлбика хІора денна йо-
гІура дена юург ян, аттах куьг хьакха, цунна докъар
таса. Заьлбикица цхьаьна цуьнан ялх шо кхаьчна волю
кІант Амади а вогІура.

Цо хІоразза а олура:

— Воккхадада, суна туьйра дийцахъа.

— Муьлха дийца аса хьуна?

— Муьлха дийций? Иза дийцахъа... иштта цхьа кІант
лаьтта бухарчу дуьнен тІе а вьодуш, юха цо цхьа нахе
хи ца молуьйтуш болу саьрмик а буьйш, юха иза цхьа-
на аьрзуно, шен тІемаш тІе а виллина, вайн дуьнен тІе
а воккхуш, юха а.

— ХІаъ, хІинца кхета, схьавоьл Воккхададина юххе
охъахаал, пенах букъ дІа ма тоха, шеллур ву хьо, —
олий, кІант шена тІе а озавой, цунна коьртах куьг а
хьовкхуш, Очча туьйра дийца волалора.

И шиъ иштта Іара, Заьлбика чохъ-арахъ дан деза
гІуллакхаш дина яллалц. Ткъа шен нана маьркІажан
бода буллущ цІа яха тохаелча, Амади, паднар тІера
охъанэккхий, нанна тІаьхъа хІуттура.

— Амади, тховса Воккхададица ца Іа хьо? — олура
Оччас кІанте.

— Кхана сан наница юха а схьаван ма деза, —
олура Амадис, шена карийнарг доккха бахъана хеташ,
воккхачу стага санна, ойлане юьхъ а йой.

— Вало, Дадница Іе, — олура нанас а.

— Ца оьшу, кхана иза со волчу муха вогІур ву,

тховса дла ца вахча, — Амадина цла ваха лаарна, цуьнан даге хьожжий, олура Оччас. Тлаккха:

— Схъавоьл Воккхададина, аса хьайна хIун лур ю хьайн хьуна, — олий, дехьа чу волура.

Амадина уггаре а дукхаеза хIума яра иза. Цундела иза, дукха хазаетий ирх а кхоссалой, ненан дена тIаьхьа волалора. Оччас я гурахь хуьлу дечиган жир юккъехь Iалашбина Iежаш, я хи чу боьхкина хьаьмцаш, я хьуьнан кхорийн аьхкаш лора кIантана.

И шиь дIадахча, Очча дуккха а Iуьллура набарна тар ца тосуш, паднар тIе биллинчу меттахь дIасакерчаш. БIаьрга хьалха хIуьттурса хийла хилларш...

Дагалецамашший, юха набарна тар тесча гун гIенашший вовшийн хуьйцуш, вовших уьйш, тайп-тайпанчу суьрташкахь дехара цуьнан кхетамехь. ТIаьхьхара а оцу дагалецамашший, гIенаший кIадвой, «закъ-зиккъанехь» паднар цIовзуьйтуш, «эхI-хIай, хьо къанделла дегI», — олий, метта кIегар хуура Очча. Тлаккха, корера кирхьанаш дIа а узий, куьзганан бIаьрга тIе куьг а дуьллий, нагахь буьйса екхна хилча, ломал тIехьа къайладада кечделла беттаса, цо къагийначу басахь долчу диттийн лай тIе дийшина IиндагIаш тергалдеш; нагахь буьйса кхоьлана хилча, кхин шена къаьсташ хIумма а доццухехь, иштта дIа бодашка ара хьоьжуш, Iара Очча, сикха садаржаре са а туьйсуш.

Цкъа, цхьана юкъана буьйса Iарж а елла, юха бода зарзбала боьлча, юьртара нIаьнеш тIаьхьхара кхайкха йоьлча, Очча меллаша, неI а цIовзош, «уьхь-уьхь» — олий, йовхарш а йой, кетIа волура.

«КъанцIелехь» ло а цIийзош кетIахула волалой а леллий, Тлаккха ханнех доьттинчу лохачу божалан неI а йоьллий, цу чуьрчу цхьана эшшарехь нох дохуш бижина Iуьллучу атте а, шо кхаьчначу шинаре а хьожжий, царна таса йол ян вобдура иза, лайлахула шада а текхош.

Оччина уггаре а кху тIаьхьарчу хенахь дукхадеза

Гуллакх, шен дечиган пхьола дечу ото чу а вахна, Амадина попан дечгах цхьацца совгIаташ деш болх бар дара. Иштта цхьана дийнахь Оччас ког-салазаш йира Амадина.

КIанта дукха сатийсинера шена ненан дас и совгIат даре. Амади, къажа а къежий, хийла лаьттара ког-салазашца хехкалучу берашка хьобжуш.

— Амади, хахкавала ваьхьар вуй хьо дIо гу тIера чу, — хаьттира Оччас, цуьнга ког-салазаш дIа а луш.

— Ву, хIаь, — корта таIийра Амадис.

— Кхьорур-м вац хьо?

— Вац.

ТIаккха Иийна-а, жимма ойлане воьжча санна а хилла, Амадис элира:

— Воккхадада, и кIант кхийриний, саьрмик бен воьдуш.

— ХIан-хIа, хьо а ма кхера хьо иштта.

— Со-м кхьорур вац цкъа а.

Иза шена тIе а озийна, коьртах куьг а хьаькхна. Оччас элира:

— Хьо ваха дукха, хIа-а ваха. Вало хахкавала воьду вайша.

Юьртана юьстахо бара бераш хехкалун гу. КIоргачу лайлахула воьгура воккха стаггий, жима кIанттий: Очча — шен баккхийчу когашца ло а кегдеш, Амади — цуьнан куьг а лаьцна, цо баьккхийчу новкъахула. Эххар а, Оччин куьг юха а озийна, вехьа а вехьаш, Амадис элира:

— Воккхадада, и кIант лаьтта буха вахана Iуьрг мичахь ду?

— Мила кIант?

— Иза вуй... иза.. лаьтта бухарчу дуьнен тIе а вахана, нахе хи ца оьцуьйтуш, бижна Iуьллу саьрмик бийнарг вуй?..

— ХIа-а, изий. Иза хьаха вахана дIо лам тIехь, гой хьуна, цхьа Iаьржа меттиг, — аьлла, малхбалехь тIе ло

диллина, шурула-клэй, тлехь цхьа лаьржа меттиг гун лам болчу аглор плелг хьажийра Оччас.

Амади вехха лаьттира маьлхан злаьнарша кьегочу лайна ши блаьрг а хьаббина, лам болчу аглор длаховьжуш.

Воккха стаггий, жима кланттий эххар а длакхечира бераш салазаш тлехь хехкалун гу болчу. Йоккха гловгла эkkхийтина хьийзара бераш. Тайп-тайпана бара церан хехкалун глирсаш: дечиган салазаш, ког-салазаш, цлахь йнна лыжанан тайпанаш, туьканара эцна аьчган салазаш, конькеш... Хахка цхьа а хлума йоцчо шен мачаш ховькура.

Конькеш лайх чу оьхуш мегарг хахка а ца лора. Хлетте а уьш ерг члогла кура вара берашна юккьехь: цхьаннан а йоцу конькеш ма яра кхуьнан. Кхо уьш стохка аьхка шен ненайиша йолчу хьошалгла глала вахча, цигарчу цхьана клантера мороженный, кегий тлулгаш кхусу гаддий, ах сом ахчий делла яьхнера. Оцу клантана тлаьхьа хлоьттина лелаш масех хуьлура гуттар а, шегий-шегий конькеш хахкийта бохуш.

Берашна мелла а юьстах а сецна. Амади ког-салазашна тлехь хахкавала ламо хлоьттира Очча. Хала дладьдура ламорш, шинна а хьацар даьллера, Амади хахкаваларал дукхах лаьттах ветталора. Тлаккха цуьнгара салазаш схьа а эцна, клантана гойтуш, Очча ша хахкавала хлоьттира:

— Хьажал иштта, тлехьа ма телал хьо, хьо тлехьа таьлча салазаш хьалхара хьала айало, тлаккха охьакхета, хьажал иштта, иштта... Охл!

Оччин охьакхетар хазделла гонахара бераш гладьовьхуш дуьйлура, блаьстенан юьххьехь лам чохь екачу пхьидаша санна гловгла а эkkхийтина. Цаьрга хьовьжуш вела а вольуш, ша охьакхеттачохь, лайлахь луьлура Очча.

Иштта Амадина совглаташ а деш, шен дерриге а захетар цуьнца доьзна, шен дагардина шераш кхузахь,

юртахъ, дѣдахъ реза вара Очча. Амма нах ца Іара, ца Іара-те.

— Хіун лардеш Іа кхузахъ Очча, шен кІант волчу дІа а ца вьдушъ?

— ВаллахІ, Заълбикас и дика Іалаш а ма во, делахъ а цуьнан шен доьзал а, ца а ма ду...

— Лахъ а, висахъ а шен кІант волчохъ бакъахъ хъа-ха вара Очча.

— Ша вина, кхи́на меттигаш хьоме хеташ Іа-кх Очча.

Иштта дуьйцура наха. Ткъа цхьаболчу зударша, сe-рий дуцуш йинчу керташ юххехъ а соьцуш, иштта а дуьйцура:

— Делан вазлор, гІур вара Очча дІа, шен дІаваха меттиг елахъара-м. Кхин хІара шена тІейзош цуьнан кІант а вац, хьуна.

— ДІаяккххъа цуьнан кІант — кІант ю? ГІиллакх-гІуллакх а доцуш, гІалахула йолаелла лела пис!

— Цуьнан зуда ю боху чІогІа *гарадской* стаг.

— И ша а, хъаха, ву *гарадской-м*.

— Цундела новкъа ву-кх царна хІара къена-къан-велла стаг...

И эладиттанаш шена хазахъ а, Очча-м вацара дІа-ваха дагахъ..

Мохьсума ша хъала моссaза веа, охъа вагІахъара хьо, кхуьнга ала а ма олура, делахъ а бІо ца булур-кх Оччин гІала ваха.

Амма, тІаьххъара а дийзира Оччин кхуза схъаван.

Цхъана дийнахъ хІара волчу Яхъа веара. ХІокху юртахъ Оччин чкъурах висинарг вар-кха иза. Жимчохъ дуьйна цхъаьна хъалакхиьна, цхъаьна эвла юкъара че-наш кегийна, цхъаьна синкъерамашкахъ хелха хийзи-на, хало а, атто а цхъаьний евзина вара и шиь. Цундела Оччин чІогІа сапаргІатдолура Яхьнца къамел деш. На-ха чІогІа забар йолуш ву олуш стаг ва-ра иза.

Суьйранна малх чубуза гергга бахча веара Яхьа Оча волчу.

— Оча, хлей! — чу мохь туьйхира цо. — Чохь вуй хьо?

— Дера ву, мича глур вара со, схьачоьхьа вала.

— Ой мича глур ву бохург хлун ду? — когаш лаьтта бетташ, шен мачаш тлера ло дладохуш воллур Яхьа. — Хин коьрте хлуттур ву-кх, мехкаршка бляьрт тоха...

— Длаваьллахь, сан дог ца доггурш а ца дуьйцуш.

— ЭхI, хьан хлунда ца доггу дог? — аьлла шен Iаса соне а хлоттош, везза охьахира Яхьа. — Вай-м хинца а кхин цхьацца зуда яло дезаш а дай.

— Зударий-м, кьорланора, ца оьшура вайна.

— ВаллахI, оьшур ца оьшур-м ца хаь суна, и лаха юккьера Iабдин йол сайга еьча, тховссехь ялор ма яра ас.

— Яра хьайга еьча-м... Дог ма лаьтта дац дегI.

— Дац-те, — аьлла, ойлане вахана Яхьа цлехьхана велавелира.

— Хинца хлун дагадеана воьлу хьо?

— Дера воьлу, хьан доттагIчунна ТIокказна зуда а ялIйна, вайша мотт бастийта вахча, ас цхьа эвхьаза бегаш а бина, нускало сайна, пеша хьалхара схьа а эцна, дечиг тохар дага а деьна... Хьа-хьа-хьа!..

— Иза-м бакъ ма туьйхира хьуна цо.

— Нийсса хье тIе а кхийтира иза-м, шен да ватIарг. Сан хье тIера чуйпналг гича ма воьхна хьаьвзира ТIокказан-миска, дала гечдойла цунна.

Вехха Ийра Яхьий, Оччий шаьш мел лелийнарг, мел гинарг дагалоьцуш, бегаш беш, юьртахь мел хуьлуш дерш а, кхечухьа хилла бохуш хезнарш а дийцаре деш. Очница и гIала длавахарх дерг а хьахийра Яхьас.

— Хьо хлун доьгIна Iа кхузахь? Кхузахь дечиган гIайгIа бан беза, йол яккха деза, юург латто — масане ду уьш.

— Уьш-м даккхий хIуманаш дацара. Дечиг эцца колхозо доуьйтур ду, йол а пирсдатело языйир ю аьлла, оьшучунна хьажа и йол а ю...

— Дера Заьлбикас хьо дика лела а ма во, цунна хьо кIордор ву бохург а ма дац ас дуйьцург-м. Цигахь хьайн йовххачу чохь, мела а, шийла а хи ду хьуна, лаахь лийча меттиг ю, кхузахь санна хIара хатт текхо а ца деза хьуна, цу тIе хьайн кIантана уллохь а ву. Оцу гIалийтахь ахь цхьа-ши кIира даккхяхь, хьо цигара цIа ца вайнта-м ас тIелоцу хьуна. Цигахь йоцуш хIун ю? Баа бес-бесара кхачанаш, хаза меттигаш. Ткьа мехкарий — ва-хьа-хьа! — бIаьрго боххол хазанаш бу.

Яхьа дIавахча вехха Иллира Очча, шен метта а ваьлла, ойланашка вахана.

«Деллахьа, хIун ду теша хIокху наха массара а соьга дIаваха веза бахар? Ура-аттала Яхьас а ца эли: «Ма гIолахь дIа, дала дезачу сохьтехь вовших а кьаьсттина хIун дийр ду вай». Дера ца эли. Кхузахь со оьшуш а, со хьашт долуш а стаг а вац, дIагIур ву-кх оцу гIалитIа».

ШолгIачу дийнахь колхозан конторе вахара Очча, председателе шен хIуманаш дIаяхьа машен еха.

— Машен лур ма яра хьуна, Очча. Делахь а, хьо кхузахь виспехь, хьо наххаршна тIе хIотто дагахь ма вара со. И дIо шу Ийначу басахь дика меттиг яра царна: зезаг долуш цана, гондхьа хьехан хьун а йолуш...

— Шуна-м кхин белхало карор вара, кхузара дIавахар дагца чIагIдина ваьлла со, — доккха са а доккхуш, элира Оччас.

Очча новкьа воккхуш кхуьнан йолIий, Амадий, масех лулахой вара. Цара массара а машен тIе йобьтира Оччин сал-пал. Оччас попан дечигах, дагарца хьакха а хьокхуш, воттанца шар а еш йина ишкап а тIейиллира, тIейиллира мотт-гIайба, тIейиллира цIестан кIудал а, хIокху масийтта шарахь Анус хитIа кхехьна йолу....

Очча машенна чу хаа дIволавелча, Заьлбикни

бляргех хи делира. Амадис, цхьана блярга буй а хый-зош, элира:

— Воккхадада, хьо цла маца воглур ву?

— Кестта воглур ву. Вуон ма лелалахь.

Машен длайолаелира. Корах ара бляргаш кхерстош, корта а оллийна, машенан кабинни чу а хийна лара Очча.

Тлехделира хлокхо эвла йистехь нийсса 12 шо хьалха доьгна, хинца тлеххьа доккха хилла долу комаран дитт, тлех белира колхозан арахь длабоьттина го элан хола а, тлехдевлира эвлан йистехь долу, гондхьа аннийн керт йина юьртан кешнаш а. Некъ басах чу бирзира.

Ша кхуза цкъа а вухавоглур воцуш санна хетара Оччина. Шен плендарш дохуш санна, хала дара цунна юьртах къаста. Дера дара плендарш схьадохуш санна хала-м. Дуьххьара дахаран чам Оччина кхузахь бевзинера. Дуьххьара, эвлан йистехула охьадоьду ламанан хи бердах чукхуьйсун хиллачу чакчари тле лийча иза кхузахь ваханера. Дуьххьара гуьйренан белхешкахь йоле са а цо кхузахь кыйринера. Кхузахь, аьрцнаш юккъехь луьллучу, гондахьарчу баьццарчу хьуьна юккъехь цкъа мацах даьхна ирзош гучу юьртахь цо дика-вуо а, халахетар-хазахетар а лайнера. И дерриге а дага оьхуш, кийрара дог гийла доьлхуш, хаба а хьбна, кабинни чохь лара Очча.

Ткъа арахь углура дарц, лаьмнийн басеш а, аьрцнаш а клайдеш.

2.

Очча глалитле схьакхечира. Машен пхьаьазза тле-кле динчу ценошна хьалха сацийра шофери.

Кхоалгачу этажа тлехь кхаа чьонан хлусамехь лаш вара Мохьсум. Цу чохь Оччас охьаеьна хлуманаш а дланисйира цхьаерш, цхьаерш кладовой чу дла а яьхна, длаехкира.

Мохьсум ткъе пхийтта шо долуш стаг вара, юккьерчу деглахь, Оччинчух тера мара а болуш. Ша хлума хаьал хилчхана глаланашкахула волавелла лелла, кхин дас-нанас ца верза бахарх, ца ца воьрзуш, эхар а шена цхьа зуда а ялийна, шоферан балха а вадана, кхузахь, Грозни глалахь, ваха хийна.

Мохьсум Оччин кхаа клантах юккьерниг а, хинца дийна виснарг а вара. Воккхах волу клант, тлом длабаьллачу уггаре а халчу хенахь, шен вуьрхлийтта шо кхаьчначу шолгачу дийнахь, цлеххана коьрте лазар а иккхина, велира. Цуьнан цле Тлоказ яра. Ткъа цул тлаьхьа иттех шо даьлча, «цле ца йоккху цамгар» а (рак) хилла кхелхира Ануий, Оччиний уггаре а хьоме хета, доьзалехь массарел жимах волу табдулла. И велча а Анус а, Оччас а масуьйттаза элира Мохьсуме юьрта длавола. Амма иза, цхьацца бахьанаш хинтош, хинца воглур вуй, тлаккха воглур вуй бохуш, Ийра.

Длакхаьчначу дийнахь цхьа тамашийна хийтира Оччина хлокху глалахойн дахар.

«Муха Гало теша хлорш хлокху яьшканаш чу а хевшина, стенах самукъа долу, стенах баккхийбе: гловгланаш, машинаш, длаьхьажча а, схьахьажча а хлара тлеклел дина ценош, клур, туьканахь — раьгланаш. Дахар дан а дац-кх»... — ойланаш йора Оччас.

Ша вичхана а юьртахь Ийначу, ахархочун болх кхетамах а, тламарх а боьллачу, юьртан тийналлий, тлехьанаш евлла аьрцнашший шен дахарехь ца хилча ца торург долчу Оччина хала дара глалин хьелех длавола а, кхузарчу бахархойн сакьералучу хлуманийн марзо йовза а.

Цхьанхьа балхahь а воцуш, чохь Гаш хиларо а, кхин тле сагатдора Оччин. Сарралц чу а хонй шен гложа тлехь жимчу уьрсаца цхьацца куьцаш деш Гара иза, тлаккха, и клордийча, дехьа чу а волий, Мохьсуман шина клантах воккханиг — кхо шо кхаьчнарг — чу а валавой, иза хьобстуш длаьхьора цо шен хан. Цо жимачунна, иза

шех ца кхетташехь, тайп-тайпана хлуманаш дуьйцура, хаза а, беламе а хлуманаш, царех ша, берах тарлой, глადьохуш вела а воьлуш. Жима клант а велалора воккхачу стеган синкьерамечу юьхьо йийсаре а вой.

Цуьнца-м клордор дацара воккхачу стагана, амма Оччица иштта воьлуш, ловзуш Iен «мукъа вацар-кх» жима Аслан. Воккхачу стага и схъавалийна сахът а далале: «Асланчик, схъавоьл мамина, длавижа веза», «Асланчик, схъавоьл хлума яал», «Асланчик схъавоьл, хьо лийчо веза» боху а, иштта дла кхечу тайпана а маьхьарий деттара Мохьсуман зудчо — Зинас. Дуьххьара цо и кеп хлоттийча члогла цец а велира, оьглаз а вахара Очча: цунна девзачу гиллакхехь данне а доглуш ма дацара цо лелориг. Оьглазваханчу воккхачу стага хлетахь хала сатуьйхира несе вуон бага ца тухуш, амма клант цла веъчахьана цуьнга юьйцур ю-кх ша цо шеца хлоттийна кеп аьлла, Iадлийра иза. Делахь а, де суьйранга лестинчул тлаьхьа: «Деллахьа, хIиниццалц хлोकхуьнан гиллакхаш а, хIара а мегаш, цу тIе доьзал а болуш Iачу хлोकху кланте и дла а хьейина, хIара шиъ, вовшашна ца луьушехь, вовшашна иьгIо а, кхеран барт бохо а соь хIун хIоьттина... Сох кхана-лама велла дIавер ву, даха дезаш а, доьзал кхио дезаш а долчу хлोकху шиннан къа ца латош, я хлोकху шиннан сайх безам а ца бойуш, дIа Iадлийр ву-кх», — боху ойла йича, Оччас сацам бира несо шена би́на бохам, и ца хиллачуа, Iадда бита.

Оччин нус Зина (кхуза вале Оччина иза цкъа бен ган а ца гинера) 27 шарера зуда яра, иттех шарахь бепигкомбиннатан директор болх бинчу, хIинца, хлोकху тлаьххьарчу масех шарахь, цхьана къоначу журналистана хлोकхуьнан члогла «бала кхачар» бахьанехь туькнан йохкархочун балхах а тоам бан дезачу, дика ларош волчу Шарпуддин йоI.

Шарпудди 30-чу шерашкахь кооперативни техникум чекхъяьккхина, хлетахь дуьйна махлелоран системехь

болх а бина, тIаккха, кхин пхийттех шо даьлча, шен дот-тагIий шена дела хууш хиларца цец а бохуш, кхача-нан институт чекхъяккхар чIагIдеш долу кехат а карийна, куйгаллин балха вахара. Глеххьа ге а, собранишкахь «белхан эвсаралла лакхаяккхар» кхойкху къамелаш дан корматалла а йолчу Шарпуддина шен ши кIант а, йол а лакхара дешар дешна а, культурни а хуьлийла лаьара. Цундела цуьнан ши кIант (ден гIо доцуш ца ваханехь а) институташка деша а вахана, Шарпуддина хетарехь, шайна дахарехь атта сискал яккха кечлуш вара. Царах да воккха а вера. Амма жимах йолчу Зинех дена луьург ца хилира.

Вуон доьшуш а ма яцара Зина-м школахь, хIа-хIан, яцара, мелхо а дика доьшуш яр-кха. Школахь дика дешарал сов, иза эшарш лакха Iемаш, исбаьхьаллин самодетельностехь дакъалоцуш, хьехархошна юкьахь «жигархо» ю аьлла цIе яхна, «нийса дерг юьхь-дуьххьал дIа эр долуш» (принципиальни) йол яра. Цо дозана арахьарчу илланчийн а, вайн махкахойн а эшарш дIа-язийна граммофонин экъанаш а, цул сов, цхьацца почтови марканаш а гуIйора. ХIора Iуьйранна, ша школе яхале хьалха, зарядка йой, шен духарна иту хьокхий бен хIума кхалла охьа ца хуура иза. Дена а, шен майра воккха хьаькам а, хьекъалан да а хеташ йолчу цуьнан нанна — Човкина а шайн йоIа лелочу оцу гIул-лакхашкахь иза кхетаме а, культурни а хиларан къеггина долу масалш гора. Церан и тешам кхин тIе а чIагIбора, йоIа кест-кеста цхьа газет, я журнал дахьаш цIа а йогIий, цу тIера цергаш муха Iалашъян еза я Iуьйранна зарядка ярах хIун пайда болу боху статьяш, я «Астраноми», «Физика» тIера тамашийна хIуманаш шайна дийцаро.

Йол школахь жигархо лоруш слахь а, накъосташна мелла а ца езара иза. Оцу цабезаман билггала долу бахьана и шайн дегнаш чохь лелочарна а ца хаьара. Амма класса чуьрчу дукхах болчара цIахь белла болх ца бин-

чу цхъана дийнахъ, Зинас хъала а нккхина, массо а цец а воккхуш (хъехархо а тлехъ);

— Эхъ дац и, хlунда ца би́на аша болх кхочуш? Шу кхуза деша догlуш дац? — аьлла къамел дича, и синхам Зинин нийсархойн дегнашкахъ хилар къеггина гуча-м делира. И дешнаш хъехархочунна а ца дезаделира, амма цо берашна хъалха хlумма а ца элира Зинега... Аьллачул сов, Зинас газете цхъа кехат а яздира ша ширчу, боданечу lадаташна дуьхъал хилар дlахоуьйтуш, цо (газето) «Гонаха хъовса, мехкарий» боху дискуссин дlахьочу хенахъ.

Иштта доьшуш яра Зина ша уьссалгlачу классе ял-лалц. Таккха цуьнан амалехъ, массо а цец а воккхуш, хъехархой а тлехъ (дай-нанний-м цецдаьлла а ца lийра, цу шинна хала а хийтира и гlуллакх), цхъа хийцам хилира. Зинин жигаралла тlапъаьлла яйра. Цо дитира марканаш гулъяр хъовха, дозанал арахъара мукъамаш тlе дlаязбина экъанаш гулъяр а. Хъалха шен накъосташна нэхъ хетийта гlиртинехъ а, хlинца-м тlедилларш, цlахъ бан белла болх кхочуш ца би́на аьлла, шена хъехархочо барт биттича, эхъ хетар хъовха, ура-аттала цlий а ца лора иза. Хlинца Зинас шен дукхахйолу хан шашена тlехъажайора, иза масех сохътехъ лаьттара куьзгана хъалха кечлуш. Цо шена, дега, я нене йоьлхий а, дехарш дой а, керлачу модехъ ю мел боху хlума оьцуьйтура. Шен lаламера иштта а хазчу юьхъ тlе, иза кхин тlе а хазъян гlерташ, тайп-тайнана парфюмерни хlуманаш хьокхура.

Иштта ойланаш пана евлла лелачу Зинас, шен ден гlюьнца, халла чекхъяьккхира итт шеран школа.

Шарпудди, цхъацца хlуманаш дага эхахъ а, дика ца кхетара йолехъ хиллачу хийцамех. Цундела цо Човкина: «Хъан бу берриге а бехк, хъуна ца хии цунна lамо дезарг lамо. Иза-м хlинца а жима яй, цуьнан-м деша а, шена атта сискал яккха lама а дезий», — бохуш, дов дора.

Амма Човкина шен мар, и шена мел хьекъал долуш хетахъ а, оцу хIуман тIехъ бакъ ца хетара. Цундела цо, дIа хIумма а ца алахъ а, шен даг чохъ иштта ойланаш йора: «Дера яц иза-м жима. Шен маре яха хан тIекхаьчна дела ю-кх иза деша ца лууш а. Со-х цул а жима яра хьобга йогIуш. Ткъа хIун до зударша дешарх? Церан дешар шайн цIа-цIе меттахъ латтор ду-кх».

Зударшна уггаре а оьшург хазалла, маха баккха а, юург ян а хаар лору, шена берахъ дуьйна нанас хьехна «философи» коьрта чу йоьллину Човкина ца оьшуш а, совнаха а, цу тIе уьш оьзда хиларна кхераме а хетара зударшка дешийтар. Цундела, цунах лаьчна, майрачуьнга дIа хIумма а ца хьахадахъ а, Човка шен дагчохъ чIогIа реза хир яра Зине цхьа аьтту болу маре дайта. Ткъа Зинас шен ненан лаам, цуьнга а ца хоуьйтуш, нийсса ах кхочушбира: цо маре дира, амма нанна дезачу аьтту болчех дацара иза.

Оцу заманахъ Ригехула, Москвахула, Ленинградехула, Тбилисехула, кхечу гIаланашкахула хьаьддий-веддий лелла вогIу Мохьсум нисвелира Грозни гIалахъ. Карахъ кепек ахча а доцуш, юьрта шен дай-наний долчу ваха даго а ца витина, гIалахъ, шоферан балха а вахана, сецира иза. Амма масех бутт дIабаьлча а жимма а ахча ца IаьIира цуьнгахъ. Муха IаьIар дара, алапа схьа мел ло, цо иза «лийчош» хилча. ХIоразза «лийчийнчул» тIаьхьа цуьнан ахчанах доьалгIа дакъа а тIаьхьа ца дуьсура. Иштта масех бутт баьккхира цо гIалахъ шовз-ткъа километр бен генахъ йоцчу шайн юьрта ваха са а ца гатдеш, да-нана газа ши шой ах шой даьлlexъ а.

Зина Мохьсумана свзачу хенахъ институтехъ кечам-баран курсехъ доьшуш яра. Дас и цига нуьцкъаша яхийтира, цо шен, дешар хьахийча, Iетто дог керча бохушехъ.

ЙоьIан дог-ойла деша йоьдуш иштта хилlexъ, а амма студентка хилла яьлча-м дохко ца елира иза шегар-

чу хьолах. Хунда аьлча, цо деша глерташ шена ницкъ а ца бора, ткъа самукъадала меттигаш, кхузахь, институтехь, дуккха а яра. Зинас шен занянеш, кест-кеста юкбах йнтахь а, институтехь хуьлу синкьераме суьйренаш цхьа а ца юьтура ца йоьдуш. Ишттачу цхьана сарахь вевзира цунна Мохьсум.

Мохьсум буточу, юккьерчу дергахь, цлен-клайн богуш бос а болуш, мел мелча а къаьркъа а ловш, длатайна-чохь наб а кхеташ, шайн дерриге а дахарх ойлаеш яккхина хан итт сохьте а ца кхочучу кегийчу нахах вара, дахарехь дладахнарг а, хиндерг а дага а ца догвш, карахь долчуьнца вехаш. Дахарехь уггаре лакхара лалашонаш — мехкарий безар а, сакьерар-кхерстар а (цунна гергахь дуьне довзар) хета Мохьсум, шена глеюхучу хлуманашца, прическица а вайн заманна дика тлаьхьа кхуьуш вара, цул сов, гитара лакха а ламийнера цо. Цуьнан амалан и башхаллаш мехкаршна дика ган а гора, тлаьххьарчара хьалхарчеран хадон ма безара мах а хадабора. Бакъдерг дийцича, Зинин кланте безам бахийтинарг, коьртачунна, цуьнан и башха амал ма яра.

Ткъа клайн юьхь-сибат а, тайна, дуьйлина глад а, лаьржа лаьргаш а, стамний настарш а йолу Зина, цуьнан глеххьа бехо мара беллахь а (ненан аматан лар), синьайаме мехкарий безачу Мохьсумна ца тан йиш а яцара, иза йовзуйтуш кхуьнан накъосто — студенто «Зинин да», «бенигкомбинат», «директор» боху дешнаш цхьаьна дахкийча-м муххале а.

Мохьсума оцу сарахь, кхин ийза а ца луш, хьаьккхина тле а вахана, Зине шеца хелха яла элира. Иза реза хилира. Оцу сарахь Мохьсума Зинина шена «вальс» а, «танго» а, — шейк» а хелхавала хаар гайтира, и буьйса длаььллачул тлаьхьа Зинин, Мохьсуман доттагала кхин а члардала дуьйлира. Кестта кланта йоле шега йола а элира, иза реза а хилира. Кланта там-текъам, ахчий-совглат хьахийча, Зинас элира: «Со шира, бо-

дане ладаташ лелор долуш яц, вайшиммо, тхан цлахь а ца хоуьйтуш — суна хаьа уьш хьуна реза хир боций. — загсехь регистраци йойтур ю». Цо ма-аллара, и глуклакх, цкъа хьалха йола шен маре яхар дуйцуш нене кехат яздинчул тлаьхьа, къоначара кхочуш а дира. Мохьсум, Зина иштта шега ян реза хиллехь а, цхьа хлума ца лелийча товш а ца хетта, шен зуда а эцна юьрта вахара, тлаккха Оччас нохчийн гиллакхо ма хьовххура, хилларг ханийта Шарпудди волчу баккхий нах бахийтира. Шарпудди, цкъа хьалха «Оцу хулигано лехийна и йол!» — бохуш, чуьра а вийлла, тлаккха, Човкас шега Зинин кехат гайтича, дерригенах а кхетта, са метта деана волу, «оцу йолах аса бохур ца хилла дели», — аьлла, сикха реза хилира захалонна.

Гуш ма-хиллара, институте яха йолу кечам баран курсаш Зинина маре яхарна кечам баран курсаш хилира. Хлеттахь юьрта еача гира Оччина шен нус дувххьара. Зинас ша хлеттехь а йовзийтинера шен мардений, марнанний. Цо царна хьалха шен майрачуьнан цле а ца кхобура, кхин дла долу гиллакхаш-м дийца а ца оьшура. Хлеттахь яхнер-кх Мохьсуман, Зинин «городской нах» боху цле дла а.

Масийтта бешарахь лавттина а, и еш масех адабийн чкъор хийцаделла а йолу блов, цуьнан хазалле а, и шайна новкъа ца хиларе а ца хьовжуш, уллохь дуккха а тлулгаш а доллушехь, шавш лелориг кхетамехь оза а ца узуш, йоха а йина, оцу блавнах тоьла ян а кийча болчу къоначу нахах цхьаь яра Зина.

Ша бохург цо ца динехь а, Шарпуддис тесна ца йитира шен йол. Цо цунна кхо чов йолуш квартира а ийцира, цуьнан майрачуьнна глали юккъехула лелачу автобус тле ваха гло а дира.

Данма кхерсташ лелла Мохьсум бахамаллин декъехь члогла ледара вара, цундела цо и глуклакх дерриге а шен зудчунна кара дладелира. Ткъа Зинас, бахам лелораь сов, шен майрачуьнга малар а дитийтира, цкъа

хьалха и могашаллина вуон хилар чIагIдеш «Здоровье» журнал тIера масех статья а ешна, тIаккха дехарш деш а, кхерамаш туьйсуш а.

Дуьненахь цхьа адамийн тайпа ду, чIогIа майра, аьлча а чIичIъаьлла, хьаьнца а, хIуьу а дийца карахдолуш, тIахъаьлла кIентий бу уьш, олуш, цIеяххана а долу. Амма гондахьарчу наха, стенна делахь а, цхьана хIу-манан тидам ца бо, царна шаьш и вай лакхахь ялийна эпитеташ лучу хенахь: и нах майра а, чIичIъаьлла а, иштта кхин дIа а болчу хенахь мелла хиларан. Амма иза коьртаниг ду ишттачу нехан амалшлахь и вай лакхахь билгалтъяхьнарш хиларан. Мацца а, цхьана тайп-тайпанчу хьелашкахь нисдалар бахъанехь, цара малар дитахь, царел тийна, озалуш, цу тIе (ишттанаш а хуьлу) кхералуш а стаг хир а вац. Гуш ма-дарра, оцу адамийн стогалла, майралла, тIахъаьлла хилар а, коьрта долчунна, маларо латтош ду-кх. Дукхах долчу декъана, и тайпа амалш йолчу кегийчу нахах вара Мохьсум а. Цундела хIинца малар дитинчул тIаьхьа, иза халкъо шех «бага биллича пIелг а Iовшур боцуш ву» — олучу адамийн тобанах дIакхеттера. И тайпа нах вистхилар кIезга а, юьхь-сибат ойлане долуш а хуьлу. Дукхах бол-чарна моьтту уьш, дахаран кIезга-мезгаллаш йитина, цхьа даккхий, дуьненна а мехала долу гIуллакхаш шайн кортошкахь кьестош бу. Амма и дукхахберш шайна хетачунна тIехь мелла а галбовлу, хIунда аьлча, оцу наха цкъа а кIоргера ойланаш ян а ца йо дела, яхь а хIокху тайпанарш бен: «ЦIахь оцо борщ йина хилахъара, чорпа а ца еш», — Маса де дисна-техь кIиран де тIе-кхача?», «Оцу дIогарчунна тIераниг санна пальто оьцур ю-кх аса а сайна», иштта цу тайпана кхин дIа а.

И тайпа адамаш, шайн «со» гучудаккха ца хIуттуш, шайн билггала болу дуьнене хьежамаш а, дуьне гар а доцуш болу, атта кIел совцу кхечеран лаамна, и кхи-берш шайна дахаран, Iаламан баххаш довзарехь шайл

дукха гена бевлла бацахь а. Иштта кху тлаьххьарчу шерашкахь дахарехь Зинин лаамо, хьешан говр санна, юхь лаьцна лелош вара Мохьсум, мел халчу некъашкахь дохк хилча а, ша хьаькхна хилча а дика, бохам ца хуьлуйтуш, цунна автобус лело хаахь а.

Малар дитнехь а, и малар санна кхин цхьа хлума марзделира Мохьсумна: цунна дуьхьал цуьнан зуда Зина яцара, я цуьнан стунда Шарпудди а вацара. И хлума ахча IаIадар дара.

Хьалха, жима стаг волчу хенахь, и башхалла шена йолуш а ма вацара, хьуна, Мохьсум, я ша иштта «тIа-ламе» хир ву бохург дага а ма ца деьнера цунна. Хетарехь, цунна и дагадогIур а дацара, нагахь цхьана дийнахь, стундас эцначу хIусам чохь, стуннанас совгIатана еллачу дивана тIехь агIор а ваьлла, тахана шена балха тIехь волуш, цхьана денний-нанний еха месаш лелочу шайн кIантах, буса и дIавижча, боьха хлума а хилла карийна бохуш, цхьана воккхачу стага дийцина хIума, цец виьларца дага а лобцуш хIара Iаш, кхарна луларчу хIусаман дас — Макшерипа шен машене, ша цIа кхаьчнийла массарна а дIахайта воллуш санна, ехха сигнал ца ялийтинехь.

XIетахь Мохьсумна дагадеара, деллахь, ма дика хир дар-кха, хIинца цхьа машин хилча, хIара кьонах а кIордийна суна-м даим а шен машенах кураллаш еш, аьлла. TIаккха цо хозуьйтуш: «Машина эца еза», — элира. Ткъа и гIуллакх кхочушдан ахча, ша IаIа ца дича, кхуьнан хуьлийла а яцара, хIунда аьлча, Шарпудди (кхуьнан стунда) ша бепигкомбинатан директор волчуьра дIаваьккхичхьана, совгIаташ дарна дукха тIера а вацара. Мохьсума хIара шен ойла нийсса ши шо хьалха йиннехь, цуьнан лаам кхочушихилла лара мегар дара. XIинца и хила тарлуш дацара. Цундела шена машин эцар хьалххехь дага ца дарна оьгIаз а оьхуш, Мохьсум ахча IаIо вуьйлира. Алапех цхьа дакъа дIадуьллур. Амма иштта ахча IаьIар дацара Мохьсумна ма луьу

сиха, цундела ахчанан коьрта хьоста хилира хІора дийнахь, смена чекх мосазза ели, автобусан кондукторо кхунна лун туьма, пхийтта сом, я наггахь ши туьма а. Иштта и ахча гулдан воьлчхьана Мохьсуман амал синтем боцуш а, оьглазе а яра. Цуьнан оьглазалла шен чІогІаллица уггаре а лакхарчу дарже кхочура, Зинас кхунна гергахь ца оьшучу, пайда боцчу а хІуманашна — Зине хьаттича-м, чІогІа оьшуш, ца хилча ца тарлуш а хІуманаш яра уьш — ахча доьхкича.

Деллахь а, ша ишттачу хьолехь волуш а, Мохьсум ара ца волура, я аравала а ца гІуртура Зинин лаамо шена тоьхначу, гуш боцчу, зилал.

Мохьсум хІора сарахь, ша балхара цІа мосазза вогІу, шена тІера куртка дІаяьккхина а (ванни чу вижар-м дийца а ца оьшура) паргІат ца волуш, дуьххьал дІа долчу готтачу, яахІума кечьечу, цІа чу а воьдий, тахана шена кара кхаьчна ахча лара хІуттура, юстахо-о ша леррина тергалвеш лаьттачу Зине велакъежарца дІа а хьожуш. Зина а къежара майрачунна дуьххьал ела. Цунна хІумма а ца товш дацара майрачо дийриг. Цо, «Здоровье» журнало ма-боххура, жима Асланчик, иза Воккхапайца ловзуш хилча а, лийчош, яахІума яош, дІавижош раж лелаяхь а (и гІуллакх цунна гергахь, шен оьзда а, культурни а, заманна тІаьхьа кхуьуш а хиларан билгало а яра), массо журнало а, газето а, цул сов, хІора дог цІенчу стага а хаддаза «юкЪараллина кЪоладар, ша оьзда лоручу стагехь тарлуш дац», — боххушехь, Мохьсуме цкъа а ца олура: «ХІан-хІа, Мохьсум, дитахьа и хьарам ахча, цулла а вайшимма, хьанал къа а хьогуш, паргІат, ахча а ІаІийна, оьцур ю вайна машен». Алар-м хІунда дуьйцу, ура-атталла и тайпа хІума Зинина дага а ца догІура.

Иштта дара Очча воьссинчу хІусаман дай, наний. Ткъа жима Асланчик, хаза, дика хьийкъина бер дара, цу тІе шен нанас боххург а деш. Берийн маьнги чохь Іуьллу цул жимах волу Абушенька, кест-кеста, цхьаь

ца тайча, я мацвелча велхарал сов, шен амал хІинца а дуьненна йовзийтаза вара.

Ишттачу хьолехь инсвеллачу Оччин чІорла сагатлора; уллохь, лула-кулахь вистхила, вевза-везаш стаг цахиларо кхин а тІечІагІдора иза. Иштта, шен са а хьийзаш, де суьйренга лестича, Оччас оцу сохьтехь балхара цІа всанчу шен кІанте Мохьсуме олуря:

— КІант, суна цхьа болх лахахьа.

Мохьсума, дуьххьара дас шега и аьлча, элира:

— ДІавалахьа, дада, ахь хІунда бо болх, вай иштта а дика ларош схьадогІуш ду.

— Вай лара ца до ца боху ас. Кху чохь со ца Іело боху.

— Дика ду, со хьожур ву.

Ша и тІаьххьара дешнаш хІора суьйранна Очче алахь а, Мохьсум сиха вацара уьш кхочушдан. ТІаккха Очча, «ма бала бац-кх хІокху кІантана сан балхаца»,— дагахь а аьлла, шен са ца хьийзийта, кхин некъ лаха вуьйлира. Цунна и кара а бира. Иза ойланашка а ваьлла гІаллийн урамашкахула лелар дара. Иштта ша лелаш, Оччас хийла лубстура шен дахаран денош. Иза юха а вехара даханчуьнца. Ишттачу миноташкахь Оччас, дийначу нахаца санна, гІийла шабарш а деш, къамелаш дора цІеношца, дитташца, урамашца. Эххар а урамашна, церан хормане я тийна, гІовгІане, цигарчу цІеношка, я кхечу башхаллашка хьаьбжжина цІераш а техкира цо. МоггІара лаьтташ лоха цІенош а, уьш чекхдовла жимма меттиг йолччохь, меран дукъ санна, тІедаьлла кхаа этажан цІа а, цул лахахь стеган можах тарлуш доьгІна дитташ а долчу ураман цІе «Хьекьалча» яра. ДоьгІна дуккха а бес-бесара зезагаш а, хаза горга дитташ а, нрх кхуьйсу хиш долчу урам-майданан, иза иштта хаза йолу дела, Оччас шен дагахь «Зезаг» аьлла цІе тиллинера. Ткъа данма хьаьвддий, девддий лелаш адамаш а, дуккха а машинаш а, трамвайш а хуьлча гІовгІанечу урамах цо «Чахчари» олуря, иза

шен меттаххьерца Варш-юьртарчу лекхчу бердах чу-
кхуьйсучу чехкачу хих тардеш. Оччас хлора дийнахь
цаьрга салам-маршалла хоттура, царна керла хлуманаш
а, шена хетарш а дуьйцура, тлаккха цара дуьйцучуьнга
ладоглуш а лелара иза.

Цкъа, цхъана дийнахь, иштта урамашкахула кхер-
ста а кхирстина, ца воглучу Оччина гира шайн лулахо
Макшерип а, шен клентан зуда Зина а. Макшерип, кхе-
ран квартира хьалха машен а сацийна, балкон тлехь
лаьттаху Зине къамел деш вара.

— Соседка, туькана платформн тлехь туфлеш еьна
хьуна, — бохура цо.

— Ой, боккъаллий, импортни юй? —

— Ю, фински-м.

— Эх! ма эца дезаш яр-кха со уьш!

— Со ву-кх уьш эца воьдуш, яло, соьца йоглий хьо? —
велавелира Макшерип.

— Вай, йоглур ма яра со, и старик чохь велахьара
берашца вита.

Эццахь Макшерипана гира, шен глаж а луьйзуш,
ца воглу Очча.

— Хлара-м кхуза воглуш ма ву хьуна, — элира Мак-
шерипа, воккха стаг волчухьа куьг а тосуш.

— Ой, ваь ма ву, со хинцца кечло хьуна, — балкон
тлера чуяхара Зина.

Стенна делахь а, Оччина ца дезаделира Макшери-
пан шен несаца долу къамел. Макшерипне хьалха дуьйна
а чам бацара цуьнан. Ткъа берал башха кхин ша тер-
гал а ца веш «воглуш ву хлара-м» аьлча, цуьнан цабезам
оьглазалле бирзира, кхуьнан цийца ийна йолу лама-
ройн амал клеж тийса юьйлира. «Хлара хлун ю ян а,
марш оьху хлума, селхана-стомара йнна йолу, — боху-
ра цо шен дагахь. — Хьажахьа бере санна, «воглуш ву
хлара» тов, цу тле «воглу-воьду а» дац. Хьажахьа оцу
вукхуьнга а, соьга а ца хотту я берашца чохь ла, я ца
ла, кечьяла яха катохна. Валлах! ца хуьлу хьуна

хъайна хетарг-м». Иштта ойланаш еш ламеш тѣхула хъала вогучу Оччина дуьхъал кхийтара чухъаьдда йоглу Зина.

— Со хІиница схъайоглу хъуна, Абушенька велхъа шкаф чохъ шура ю хъуна, — элира цо, уллохула тѣх а эккхаш. Амма эццахъ, шен оьглазалло онда динчу озаца Оччас:

— Духадерзал, шайгла! Делан вазлор гІур яц-кха, хъада дІаяло хъайн берашцанна чохъ Іе! — аьлча, иза мардена дуьхъал хІума ала ца хІуттуш, йолаелла чу яхара.

Ша и дарна дагна гІеххъа хъаам хиллачу Оччас дикчу синхІоттамехъ дІадаьхъира дийнан тІаьхъадисна дакъа. Сарахъ-м и цунна диц а делира. Амма цул тІаьхъа хиллачу цхъана хІумано цуьнан дагна йина чов карла а яьккхира, кхин тІе кларг а йира.

Сарахъ, Мохъсум цІа веанчул тІаьхъа, са а гатделла, Асланчик ша волчу схъавало дагахъ араваьлла Очча, шен кІанттий, нуссий долчу неларехъ сацийра цу чуьра схъахезачу Зинин елхаро. Цо, халла къурдаш а деш, дуьйцура:

— Суна-м ца хаьа и бахъанехъ араяла а, чу яла а мегаш дац-кх. Тахана и бахъанехъ фински туфлеш йити-кх ас ца оьцуш хм...хм...у-у...хм...хм, суна цо со юьйр ю моьттура...

Ткъа Мохъсума и хьобстуш хІара къамел дира:

— ДІаялахъ, Зинек, (и цІе цо наггахъ, хІара тайпа хала киртиг тІехІоьттича бен йоккхуш а яцара) ма ел-хахъа, н-м воккха стаг вай, вайн керлачу дахарх ца кхеташ. Жимма сатохахъа: иза-х вайца даим Іийр вац. Цуьнан-х 80 шо сов хан ю.

ЭхІ, Мохъсум, ма аьлла делара ахъ и дешнаш. Хьо-х Оччин цхъаь бен вацара, ерриге дегайовхо а цуьнан хьо яра. Ма вуон туьйхи ахъ Оччин экамчу, иштта а чев-чаша гІелдинчу дагахъ шаьлта.

Меллаша, хезначуьнан йозаллина букар а сеттина,

сехъа чу велира Очча. Цуьнан блаьргех бохамо ши тла-
дам баьккхира, цунна дуьне кхоьлира. «Ванах иштта
пайда боцуш ю теша адамийн дахаран чаккхе: массар-
на а, ура-атталла хьайн доьзалхочунна а, сов волий,
жаьлел башха ца хеташ». Хла-хлан, Оччин и тайпа
чекхьяьлла ойла ца хилира, делахь а и тайпа ойла
цуьнан оцу минотехь хиллачу синхаамийн маьлнаш вов-
шахтоьхча кхоллалур-м яра.

ЭхI, Мохьсум, Мохьсум, хьо вацара Оччас шелонех,
мацаллех, цамгарх ларвеш, нагахь йовхарийн чап кхет-
ча а хьуна юххе а хонй, буьйса-де доккхуш, хьох кьонах
хилахьара бохуш, кхийнарг?

Хлумма а дац Очча, члагIло хьо, иштта ма ду хIара
дахар. Бохамаш а оьшур бац. Ткьа кьонахчуьнан даха-
ран Iалашо и халонаш, и бохамаш стогаллица лар, уьш
эшор ма ю. Нагахь шаьлта тухуш чов йиннехь, талладай
чу туьха дохка: Iийжа а Iийжина, дIаььрзур ю хьуна.
Я иза а дан ца лаахь, цIергахь цIийийнчу шаьлтанца
ягае, ягае хьу ца лотуйтуш. Хьуна-х хийлазза ма гина
и тайпа хIуманаш.

Хлаь, Очча кIел ца сецира оцу бохамна. Цо халла
кьурдаш а деш, сатуьйхира хIинца а. Делахь а шен даг-
чохь «дIаваха веза, лаьмнашка, юьрта», — аьлла, са-
цам бира цо. Цул тIаьхьа хIара ойла а йира цо: «ХIинц-
цехь ваха тарлац, наха хийла эладитта доккхур ду. Ма-
сех бутт а балийтина, хIумма а ца хиллачуха, цIа гIур
ву со».

Амма Оччинна доьгIна ца хиллера масех баттахь
гIялахь Iен.

Март беттан тIаьхььарчех цхьана дийнахь лилула-
сийна стигал а, гIеххьа бовха малх а болчу дийнахь,
мелчу хIаваах, гIа долуш лаьттаху таьлlex, цIинлуш
хазлучу гIалин урамех, делаьжажар тIехь сецначу ада-
мийн яххьех воккхавеш хьийзара Очча. «Кху гIалахь
блаьсте ма тамашийна а йолу, муха йолу а ца хууш,
цхьа цIеххьана.

Хъажахъа селхана а таѡна лаѡттина Зезаг тахана, гѡа даѡккхина, серла а даѡлла, дѡаѡѡтти; баѡццара гѡѡтал ѡѡйхина, можана баѡццара басар а дѡна кеч-вели хѡ а, Хъекѡалча... Вахъ-хъа-хъа! Къанвелча а н бегаш ца бити-кх ахъ... Чахчари, хъан гонахарчу дѡтта-ша гѡа даѡккхинча а хаа ца лѡ. Хъан кхузахъ ѡѡлчу гѡѡгѡано а, машинѡйн, адамѡйн гулдаларо а берриге кхетам дѡалоѡий, тидамаза буѡту кхузахъ бѡаѡстенца хуѡлу хѡйцамаш...», — иштта ѡйланаш а еш, самукѡа-даѡлла, шена мел го жѡма бер, — цуѡнан нана: «хѡара суна вевзаш а ма вац, ванах хѡѡкхуѡ ма чѡгѡа хѡѡсту хѡара сан бер, шен долуш санна», — ѡлий, цец а ѡѡк-кхуш, — хѡѡстуш лелара иза. Де делкѡал тѡахъа ле-стича, кху тѡахъхарчу хенахъ цкѡа а ца хѡллачу кѡпа-ра, мац а велла, «хѡинца, шен хѡннахъ хѡр ду — Зѡна шен копаста тоѡхна чѡрпа схѡаѡккхуш хѡр ѡ» бохуш, багара туйнаш а ѡхуш, кху тѡахъхарчу масех баттахъ дуѡхъхъара са малха даѡлла цѡехъа вахара воккха стаг. Амма цѡахъ цуѡна я, кхѡихкина а яѡлла, ѡаѡ гѡѡттуш лаѡтташ чѡрпа а ца карѡйра, я иза бошхѡаш чу ѡхъа ѡттуш хъѡйзаш Зѡна а, шена ѡѡгѡурѡ схѡаяларе хѡѡ-жуш «мама, суна а» бохуш ѡаш Асланчик а ца гѡра. И дерриге а хѡла дезачу кхѡни чѡхъ, цѡенкѡа ѡѡккѡе гѡант а хѡттиѡна, вуса а велла, цу тѡе маѡх а велла ѡаш Моѡхъсум вара. Дѡхъа чѡхъ хаддаза воѡлхучу Абушѡень-кина тѡе моѡхъ бетташ ѡѡллуш Зѡна а яра.

Кху чѡхъ иштта хъал хѡларна (Маѡхъсум хѡинца а, пхѡѡ даллалц, балхахъ хѡла везаш а вара), «цхъа хѡѡ-ма-м ца хѡлла тѡша», — аѡлла, шѡкѡаѡллачу Оччас Моѡхъсуме хѡѡттира:

- Кѡант, хѡ ма хъалхе веѡна балхара цѡа.
- Иштта, схъа цѡа веѡна-кх.
- Балха тѡехъ кхѡн хѡѡма-м дац?
- Дац, дѡра.
- Могаш воцуш дѡа-схъа-м вац хѡѡ.
- Вац, дѡка а ду воцуш...

Шен дена иштта жопаш лахь а, Мохьсуман гIуллакхаш цо ма-бохху дика-м дацара. Хилларг хIара дара.

Мохьсумаххий, цуьнан кондуктараххий шекбевллачу автоколоннан хьаькамаша хIокхеран маршруте селхана кхин белхалой бахийтинера. Ткъа цара пачхьалкхана тIебеана пайда дуккха а алсам хилла. Цундела, шолгIачу дийнахь автоколоннан хьаькамо и гIуллакх а, цул хьалха пассажираша шайна и номер йолчу автобуса тIерачу кондукторо билеташ а ца делира, цу тIе цхьаболчара дIакховдийча билеташ дIа а ца оьцура цуьнгара бохуш, дахкийтана кехаташ а тидаме эцна, ша дикка ластош къамел дича, Мохьсума цунна Iаламат юхахьа девлла дешнаш элира:

— Ткъа сан хIун бехк бу, сайн гIийлла балхahь воллуш ву-кх со, эцца кондуктор ю шуна, нагахь бинехь цо бина шуна оцу билетех шена пайда...

И дешнаш шен цхьана гIуллакхана сени чу яьллачу кондуктарна ша санна шера хезира. Иза гIеххьа ерстина а йолуш, адамашка йистхилар, тIе-кера ялар кIезга а долуш, хIума чIогIа хазахеташ а, чIогIа халахеташ а, бохамах оьшучул сов кхералуш а стаг яра. Цундела иза, боккъалла чIогIа ша чуйоьल्लीна яьлла моьттуш, йоха а йоьхна, ега а еш, автоколоннан хьаькам а, Мохьсум а волчу чунккхира, и ший а (тIаьххьарниг-м гуттар а чIогIа) цец а воккхуш.

ТIаккха цо, шена а ша дуьйцург хIун ду а ца хууш, цхьамма ша сацорна кхоьруш санна, дешнаш вовшашна тIеттIа а детташ, гергарчу хьесапехь хIара къамел дира:

— Ас... ас... хIун пайда бина?.. Эхь ца хетий хьуна, хета а?... Ас цхьа кепек ца лачкъийна хьуна. Ахь лачкъадайтир-кх соьга, хьайна дукхах долу дакъа дIа а оьцуш... Суна иза дага а ца догIура, хьуна... ВаллахI, ца догIур-кх, хьаьким... ГIийла стаг ю хьуна со, гIийла стаг... и ву хьуна массо хIуманна а бехке.

Оцу кеппара, ша дешнех гIурт бина яьлча, кондук-

тор шен цѣ Кайпа йолу, хецаелла, гѣгѣаьлла, охьа-йилхира...

Автоколоннан хьаькамо и зуда, цунах къахетарал сов, и шен кабинета чуьра араялийтархьама, «дерриге а къастор ду вай, хьо лаца гѣрташ стаг а вац» — аьлла, тейира.

Ткъа Мохьсум, те ца винехь а, изза:

— Дерриге къастор ду вай, — аьлла, балха ваха пурба ца луш, цѣа вайитира хьаькамо.

Цундела вара Мохьсум тахана дог-ойла йоьхна. И шѣга майрачо дийцарна — Зина а. Оччина-м ца хьабара иза. Могаш а хилча, балха тѣхь кхин хѣумма а ца хилча, эцѣа шен зудчуьнца пайда боцчу хѣуманна тѣхула дѣасаалар хилла хир ду-кх кхуьнан, аьлла, хийтира Оччина. Цундела, дага деъначуьра аьлла, Мохьсуме хьаьтитира цо:

— Кѣант, суна белхан меттиг юйла ца хьаьжи хьо тахана а?

Шен цхьа тахана хиллачун бен бала боцчу, дас хьалха дина хеттарш а халла лайначу Мохьсуман дог кхоччуш детѣира. Тѣаккха цо, и да вар-кха аьлла ца ѣаш, кѣоршамечу озехь:

— Ахь хѣун до балхах, яа яц хьуна, тѣюха яц хьуна? Ва-а, витахь со, ма хьийзавехьа со, кѣордийна-кх суна ахьа сайга хьѣтту барт, — элира.

— Мохь хѣунда хьѣкху ахь? Хьан хѣума ѣѣшуш вац со-м..

— Ас хьѣьга хѣумма а ца боху, витахьа со.

— Дѣлан вазлор, вити-кх ас хьо вита-х.

И дар-дацар хиллачул тѣаьхьа, Мохьсум, «Оф-фай» — аьлла, доккха са а даьккхина, дехьа а вахана, шен зудчуьнца гѣйѣла, дан дезарг дийцаре деш, къамеле велира, ткъа Очча шен чохь ѣйлане воьжна, хѣинцца ах сахьт хьалха исбаьхьа а, сирла а хетта дуьне, бѣаьсте, массо хѣума а ѣаржделла, кхѣѣлина, бѣарзвелла ѣара. Иштта, тѣехьа хан ѣѣлча, меллаша нѣѣ а цѣовзош(иза

Мохъсумний, Зининий хаза а ца хезира) Очча, кхин а букар а сеттина, ураме велира. Хӱн дийр ду цо? Хазахетар я халахетар, вуон я дика хилча стаг шен гергарниг, шен дог хуург волчу вьду. Ткъа Оччина-х вацарий хӱокху йоккхачу гӱлахь вевзаш стагга а, цхьа гӱалин урамаш: Хьекъалан да, Зезаг, Чахчари — ца лерича. И шен доттагӱий болчу вьдура Очча. Цо царна дувйцур ду шена лаьткъинарг. Цундела вьду и хьаьдда а, цхьа а хӱума ца гуш а.

Чахчари... Хьо дика накъост ву. Амма хьо кхетар яц Оччин дог-ойланах, тӱе хьан йиш а яц цуьнга ладегӱа. Хийла адамаш, хийла гӱовгӱанаш, хийла машенаш ю хьуна тӱехула хьаьвддий-евддий лелаш... Ахьа-м мегарг наб а ца йо. Хӱунда оьшу хьуна совнаха бала?

Зезаг.. Ахь хӱн до воккхачу стеган латкъамех? Хьан дог тӱулган ду бохург даций и-м. Делахь а... къоналла ю хьовца, хьан Индагӱашкахь эшаршка юьйлург а къоналла ю. Ткъа бӱаьста-м муххале а... Заза даьккхина хазделла дӱахӱоьттина хьо-м. Зезаг... тайп-тайпанчу бесаша хаздина хьо. Хьуна тӱехь сийна ю стигал. Очча-м вогӱур ву хьо долчу, хьан гӱанта охьахаа, дикка кӱорггера са а доккхуш, сирлачун ойла ян.

Хьекъалан да... Хӱаь, хьо цхьаь ву-кх Оччин дагах кхета ницкъ берг. Хьо-м Оччин да хила а мегар долуш къена а, дуккха а хӱума гина а, лайна а ву. Кхузахь аьчкан гӱовгӱанаш а яц дукха, я къонанаш а ца бо-гӱу хьан синтем байъа, хьо лаьнтӱехь шелонах хиэба, бӱаьста ахь хьайн букъ, маьлхе а оьхьуш, бохбо... Ахьа дуккха а ойланаш йо. Хетарехь, хьайн жималла дага лььцу ахь. Иштта ойланаш-м Оччас а йо хьуна кест-кеста. Уьш цо хӱинцалц, цхьаьнгга а ца юьйцуш, даг-чохь латтийра... Ткъа хӱинца-м и ца лало уьш ца ял-хийча. Кхетий хьо, уьш дуккха а ма лаьлна цуьнан даг-чохь: цхьацца тӱадам бен ца божийча а, кад тӱаьххьара а хьала ма бузу хих, тӱаккха и тӱех а боьду.

Э-хӱей, Хьекъалан да, дика ладогӱалахь лекхачу

лаьмнаш юккѣхь Іуьллучу юьртарчу Очче. (Баьццара хьаннаш ю оцу лаьмнашна тѣевлла, ткѣа оцу хьаннаш юккѣхь кегийра Іаьмнаш а ду, йистехь, бацалахь, акхачу бедаша баннаш а дина).

3.

Хьалха еха учи а йолуш, кхаа чобнах лаьтта цѣа. Серий дуцуш дира цуьнан пенаш, тѣаккха уьш, шина а агӀор стомма поппар тухуш, хьаьхира юьртарчу наха. Юха, кѣайн кир а тоьхна, кѣагийра. Хинца хӀокху бѣаьстенан юьххѣхь, кху цѣенна гонахьа доьгӀначу кхорийн, Іаьржачу хьечийн, Іежийн кѣайчу, зазанца дика цхьаьна уьйра и. Дерриг хӀума сирла а, цѣена а, кѣона а хетара кху кертахь. Шайн-шайн эшарш локхуш хӀаваь декадора алкханчо, кус-кусо, чӀегӀардиго, кхечу олхазарша. Ткѣа хӀаваь ша? Йовхачу аьхка ламанан шовда санна дара и. ГӀа даьккхинчу хьаннашкара схьа а дахаран гӀовгӀа хезара. Лилула-сийна стигал цкѣа а, цхьа а марха ца хилча санна яра. Бѣаьсте яр-кха кѣеж туьйсуш, бѣаьсте. Йоккха гӀар а еккхийтина, эвла йисте, хьаннаш юккѣерчу ирзошкахь ловза, ида, тийсадала доьлхучу берийн дегнашкахь а бѣаьсте яра. Бѣаьсте яр-кх царах дӀакхета шайн кел араиккхина воьдуш, шен нанас:

— Дака, схьавоьл нанина, схьавоьл, ма гӀолахь хьуьнах, цигахь борз ю хьуна — аьлла, сацийначу кӀентан дагчоьх а.

— Нана, вахийтахьа со, — элира цо, хьаста а луш. Ткѣа нанас, тӀекхетта схьа а лоцуш, хьастарца элира:

— Ма гӀолахь, нанина, хьуьнха, хьо цхьаь бен ма вац нанин. Нанас хьуна туьйра а дуьйцул ма ду.

— ДӀадаккхахьа «Бецхалг, бецхалг»... чӀогӀа хаза туьйра а ду хьуна и...

— Иза дуьйцул дац нанас хьуна тахана... Нанас

хьуна цхьана майрачу кIантах лаьцна туьйра дуьйцу
ма ду.

Бешахь баьллачу баьццарчу бай тIе охьахира и
шиь. Ойлане ваьлла ладоьгIура кIанта ненан озе, ткъа
сийначу стиглан Iомахь шайн аьзнаш Iенош, етталуш,
дIаьольхура гIаргIулеш. ХIаь, бIаьсте ма яра кIеж-
туьйсург.

—... Ежаш лаьттачу кхаа говрах кIайчунна тIе хаа
дагахь кхоссавелира кIант. Амма, и дIа а иккхина,
Iаьржачунна тIенисвелира и. Цо и вадийна лаьттан бу-
харчу дуьнентIе вигира.

— Нана, лаьтта бухахь а ду дуьне?..

— Дера ду. Лаьтта бухахь а, лаьтта тIехь а дуккха
а... ТIаккха, оцу лаьтта бухарчу дуьнен тIехь, Жоьра-
Баба йолчохь, ваха хIьна кIант. Хи ца хилла Бабин
кIантана яахIума ян, хи ца хилла Бабин цунна дала, я
шена мала. Оцу юьртарчу цхьаь бен доцчу шовданна
говдахьа бижица Iуьллуш, цхьаьнгга а хи ца оьцуьйтуш,
саьрмик хилла. Бийцина Жоьра-Бабас юьртахойн бала.
ТIаккха аьлла кIанта:

— Кху цIентIехь цхьа а герзах хIумма а юй? —
аьлла.

— Ю оцунах йисина, мекха а йоьлла, цхьа туьран
мIаьчиг-м.

Вахана кIант, и туьран мIаьчиг а эцна, хитIа. Летта
и саьрмиках, цунах саьрмик. Масех дийнахь летта и
шиь. Царна тIера оьхучу хьацарх уллора латта дешна
хатт баьлла хиллера. Эххар а кIанта эшийна саьрмик.
Тур детташ цистина, цхьа литт дина кIанта цунах. Iов-
раш хилла саьрмиках даьллачу цIийх. ПаргIатбевлла
нах баланах. Турпал санна лоруш хилла цара кIант.
Цигарчу паччахьо цунна еьзарг луш хилла. Ткъа кIанта-
на лууш-м кIайчу дуьнен тIе валар ма дуй. Амма и дан
ницкъ кхочуш цхьана лекхачу берда буьххьехь дехахь
долу цхьалххьа цхьа аьрзу ду. Иза а хилла шен цхьа
бала хьоьгуш. Цуьнан кIорнеш, яха моьссаза ехи а, хIара

ижу лаха дахча, юуш хилла лаьхьано. И хIаллакбан ницкъ кхочуш ца хилла аьрзун. Иза а бийна кIанта. Цул тIаьхьа аьрзуно, ондачу тIемаш тIе а виллина, масийтта дийнахь-бусий тIома некъ беш, вайн кIайчу дуьненна тIе ваьккхина иза...

ХIаь, и бIаьстенан юьхь яра Оччин дахарехь. Оччина хIеттахь ца безабелира я саьрмик а, я лаьхьа а. Цо хIеттахь сатуьйсура ша, и кIант санна, цхьана дуьнен тIе а нисвелла, цо санна махкахь цхьаь бен доцу шовда нахана маьрша даккхаре. Оччас хIеттахь дуьйна хIокху дийне кхаччалц шена ма хуьу, шега мел латтало кьний-сам латтийра саьрмикана дуьхьал, я лаца луччу кепара дакъалоцура оцу кьнийсамехь. БIаьстенан юьххьехь даьлла кьона синтар мохо саттийча, цо иза хьала а нисдой, улло гIаж а юций, цунах дIадоьхкура. Юха и денделча, цуьнца цхьаьна Оччин дог а гIа даккха дулура. Амма массо хIума иштта дика дIа ца доьрзура, наггахь тулура Саьрмик а. Наггахь тулура, ткьа дукха хьолахь Оччас толам боккхура цунна тIехь, я шен ницкъ мел кхочург дора, и толам герга кхачийтархьама.

Халонаш а, бохамаш а, сингаттамаш а дуккха а хил-лехь а, Оччин дахарехь кхин цкъа а юха хир йоцу, цкъа а йицлур йоцу синкьераме, мерза марзонаш а хилира. Оччина хIинца а гуш санна хетара шай, шен доттагI ТIокказзий гуьйренан доккха беттаса кхеттачу буса Iаьржачу Iаннаш чухула ваьлла Шахин-ирзе ихина зама. ХIара шиь дIакхача герга мел гIоьрти хьаннаш юк-къехула схьахезара мехкарша локкху эшарш. ГIаш юк-къе а лечкъаш кхаьрца ловзура беттаса. Кху шинна кхераме дацара цхьа а экха (ткъа хьаннаш ма ярий як-кхий а, юькъа а), я цу шинна «кхерам» боху синхаам цкъа а хила а ца хуьлура. Цу шинна гIо дан юьках йихкина шаьлтанаш ма яра, чу хьаьжча сурт а гур до-луш къагийна, ткьа дагчохь кхехкаш безам а бара.

ЭхI, ма хаза эшарш локкхура хIеттахь, ма хазахета-ра уьш, дукха сихваларна хьуьхьа а воьлла, цIена тайп-

тайпана хъаннийн хъожа йоглу хлаваъ а муьйлуш, воглу-
чу Токказний, Оччинний. Очча ша ма вара хIетахъ ди-
ка илли олуш. Цо-м масех шо хьалха Ануца а олура
дуьхь-дуьхьал къамел деш долу илли. ХIинца оцу илли
тIехъ буьйцу безам хIокху шиннан дегнаш чохъ кхолла-
белла. Ткъа оьший и массарна а бовзийта? ХIан-хIа.
ХIетте а Оччас и йиш шен дагчохъ локхура кест-кеста.
Иза иштта яра:

ПОИА: Киса диттал саба эцна, со хитIа гIура ю.

КИАНТА: Сирчу дина ва хигна, со тIаьхьа воглур ву.

ПОИА: Сирчу дина ва хигна, хьо тIаьхьа веача,
ХIурдан чIара ва хилла, со хи чу лечкьар ю.

КИАНТА: ХIурдан чIара ва хилла, хьо хи чу лечкьича,
Болатан мIара ва хилла, хьо лаца воглур ву.

ПОИА: Болатан мIара ва хилла, хьо лаца веача,
Сийна кхокха ва хилла, со стигал ера ю.

КИАНТА: Сийна кхокха ва хилла, хьо стигал ва яьлча,
Мокха куьйра ва хилла со, тIаьхьа воглур ву.

ПОИА: Мокха куьйра ва хилла, хьо тIаьхьа веача,
Берцан кана ва хилла, со лавтта Iенар ю.

КИАНТ: Берцан кана ва хилла, хьо лавтта Iенича,
Йоккха борглал ва хилла, со лехьо хIуттур ву.

ПОИА: Йоккха борглал ва хилла, хьо лехьо хIовттича,
Шийла дакъа ва хилла со охьа южур ю.

КИАНТА: Шийла дакъа ва хилла, хьо охьа ва йовьжча,
Кисин марчо ва хилла, со хьовца хьаьрчар ву.

ПОІА: Кисин марчо ва хилла, хьо соьца хьарчича,
Готтачу лахьти чу ас ерза йойтур ю.

КІАНТА: Готтачу лахьти чу ахь ерза яйтича,
Ножан уппагІа хилла со дуьхьал хІуттур ву.

И йиш Анус, Оччас хІинца ца локхура. Амма Анус
кест-кеста ша локхура башха эшарш. Уьш дукха хьо-
лахь безамах лоций хуьлура. Шу тіехь вуьйцург ша во-
луш санна хетара Оччина. Ткьа Анус:

Чергазийн чаккхарма,
Шу некъан бохалла,
Цкьа тоьхча тоьар ю
Дикчу динна шед.
Маьждиган доккхалла,
Шу нехан дукхалла,
Цкьа аьлча тоьар ду
Дикчу кІентан дош.
Схьавала, ва кІанат,
Лам тіе дала ва вайша,
Лам тіерачу ламхошца
Лам бокъур бу вайша.
Хьан туьран дитта тіе
Некь буьллур вайша,
Хьан тоьпан чаппах тіе
Юрт юьллур вайша.
Чергазийн хьан верта
Тістосур вайша,
Сан хуьтан гІабали
ГІов юьллур вайша, —

боху йиш лекхча. Оччин ойла хуьлура, цхьана сирчу дин-
на тіе а хиьна, шеца кІайн гІабали юьхийна Ану а эц-
на, генна лаьмнаш цовьш, хьаннаш юккьехула дІава-
ха, тІаккха цхьана лекхачу лам буьххье а ваьлла, Ануга:
«Суна хьо еза сайн сил а дукха» ала, юха цІехьа догІуш
шавьшигь цхьана юккьачу хуььнан юккьехь тила а
делла диса, (уллохь угІуш берзалай а хир ю), ша, Анун

дог пра-кара хІнттош, халчу хъаннашкахула, кІоргачу уьшалшкахула некъ лобхийла, и шена мел тІаьххъара а сатоссуш, малхбале зарзлуччу хенахъ карабойла, эххар а малхаца, дела а къежаш, шаьшшнъ шайн цІа кхочий-ла...

ХІумма а дацара Оччинний, Анунний безамна нов-кърло еш, цхъа ТІурло ца лерича. ТІурло лекхачу де-гІахъ, боккха мара а болуш, жима стаг вара адамна вуон болх хилча хазахеташ а, цунна дика болх хилча хала-хеташ а хиллачу шен дегара мелла а амалш схъаэцна а волуш. ТІурлон да Хъама наха шайлахъ, дика тоьаш вац а олуш, даима яьлла маж а, ирх хийзина мекхаш а лелош, кІирана шозза шен зудчух а леташ, шен ду-кках йолу хан хъуьнхахъ экханна толлуш дІахьош, ша къен стаг воллушехъ колхозе а ца язлуш, я шен бахам-на тІевирзинна и табан а ца гІуртуш, ваьлла лелаш стаг вара, чІогІачу томкийн цигаьрка а узуш. Динца а ду-кха йоккха зІе яцара цуьнан. Ма-дарра аьлча, марха, ламаз, кхин долу делан перзаш лелош вацара. Наггахъ когара наьІар-мачаш дІаяха дог ца догІуш, масех де а доккхура цо, когаш билар-м дийца а ца оьшура. Ша иштта суьпалла дайна веллахъ а, Хъамас марха къобал-ден де дика лардора. Оцу дийнахъ иза шайн юьртарчу нехан массеран а кетІа хІуьттуш, хІорангахъ аьлча санна, хІума а юуш, волабора. Цо шен мачаш, мел боь-ха хилча а, охъа ца йохкура: «Нехан хІуьттаренна». Цул сов, хІорангахъ а шега яалахъ а, ца яалахъ а хІу-ма йоура цо. ТІаккха, зорха дика болуш вацара и, юьс-тах а волий, бага ши пІелг а бохуьйтий, ша ийънарг хъа-ла теттайора. Шена гергахъ оццул, шена дегІана новкъа йолу хІума йнъча а, нахана цхъа хІуьттаре йо моьттура цунна ша.

Иштта тамашийна стаг вара Хъама. ОччагІаьрца-м вуон юкъаметтигаш яцара цуьнан: цо схнарг Оччин дас а, цуьнан вежарша а лора; эшначунна кхарна гІо дан иза а вогІура. Амма цкъа, цхъана, догІа а деана, юха

малх а кхетга, кьегинчу бѣаьстенан дийнахъ, Хьама волчу шен декхар схьадеха вахана Оччин ден ваша Тѣупа цѣа ца веара. Иза Хьамас кхин цхьа бехк а, гуьнахъ а доцуш, ша волчуьра дѣавоьдуш, мелла а генаваьлча, хьаьвззина дуьхьал а ваьлла, топ а тоьхна, вийнера. Топ кхеттачул тѣаьхьа масийтта сохьтехъ Иллинера иза, цѣий дѣа а оьхуш, кхин тѣе адам а ца кхочуш, оцу буса деана догѣа а цунна тѣе дилхинера. Ткѣа шолгѣачу дийнахъ Іуьйранна, цхьана кулла бухахъ велла Іуьллуш карийра Тѣупа. Шегара и бохам баьлча, кхин бехкала вахана а ца хьаьвзира Хьама. Иза лачкѣа-м муххале а ца лечкѣира, мелхо а ша оцу хьенехарах гучуваьллачунна топ еттар ю бохуш, кхерамаш а туьйсура цо Ботагѣарна (Бота Оччин ден цѣе яра). Цундела Оччин жимах волчу ден вашас Бочѣас юьртана малхбузехьарчу орцаца хьалаяьллачу хьуьнихахъ, юьхъ-дуьххьал тѣе а Іоттавелла, ший а йолуьйтуш топ а тоьхна, вийра Хьама. И дов баккхийчу наха, вийна ши стаг дуьхъ-дуьхьал а лерина, дѣадерзийнехъ а, Ботин, Хьамин доьзалшна юккѣера юкѣаметтигаш берзан, газанан санна яра. Ткѣа хѣинца Оччий, Тѣурлой цхьана йоѣана тѣехьовзар, гѣелѣяла йовьллачу цѣарна тѣе хѣуп алар санна хѣума дара.

Тѣурло, хѣокху тѣаьххьарчу хенахъ цхьаболчарна чѣогѣа Іедалан стаг хеташ вара. Ши шо хьалха юьртахъ кхоьллинчу комсомольски ячейкин секретарь а Тѣахин некъийн стаг вара. Цо шен ницкѣ мел кхочу дуьхьало йора комсомоле кхечу тайпанах болу кегий нах бовларна. Цул сов, нахалахъ дуьйцуш дара хѣокху Хьамин генаро гергара стаг НКВД-хъ болх беш ву бохуш а... Иштта гѣуллакхаш хьаладевллера кху тѣаьххьарчу хенахъ Тѣахин некъех болчу нехан.

Амма Очча цунах озалур вацара. Нагахъ санна Анух лаьцна ойла еш шен даг тѣе, Тѣурло Іедалан стаг ву, цунах ларвала веза, аьлла, кхерам иккхича, Оччина ша цкѣа а кѣонах хетар вацара, я цунна буса наб а кхетар яцара. Оччина гург цхьа шен Маьлх-Аьзни Ану

яра. Цунна хьалхахь, цуьнга болчу безамна хьалхахь Оччина кхин долу хIуманаш мелла а кIезга а, жима а, пайдабоцуш а гора, мел доккха хилча а.

ТIурлона, шена гергахь, ша синкьераме а веана, кегийчу нахана юьстах а ваьлла куро, бугIа санна, вуса а велла, дIа а хIоьттина, лаьттича, синкьерамехь мел йолу йоI шега хьуьйсус а, шен гIуллакх тIе лаца кийча ю а моьттура, ша «Iедалан стаг» хилар дагадеьча-м муххале а. Амма цуьнан и кура ойланаш, маьждиган момсар тIера чукхоьссича кхийран пхьегIа санна, йоха-м юьйхира кхо шен гIуллакх Ануна тIе дахьийтинчу сохьтехь. Анус шена дуьхьало йича, чIогIа оьгIазвахара ТIурло, ткъа и Очче яха безам болуш юйла хича цо сацам бира Ану ядо. Амма ТIурло цергаш хьекхоччохь вуьтуш, ТIокказий, Оччассий лула юьртарчу шайн хьеший болчохь йоссийра Ану.

Екхна буьйса яра и. Гуьйренан белхаш дIабирзинера. Доьрчий ялтех дуьзнера, гIодмаш-докъар такхораш деш дIадоьттинера. Оцу буса тамашийна цхьа а хIума а ца хилира. Беттаса а, седарчий а, юрт а ша ма-яра яра... Амма Оччиний, Ануний дерриге а Iалам — стиглара седарчий а тIехь — хийцаделлера. Цу шинна мохехь гIан-патар тахкар, беттан серло а, шовдано ден шабарш а, ша иштта дIа Iаламан хиламаш боцуш, доккха маьIна а, шен-шен кьайленаш йолуш а хIуманаш хетара.

ТIокказа «ХIицца дуьйна дIа тхан нус ю-кх хьо», — аьлла, Ану шена хьалха а хаййна, уьш сикхха лула юьрта боьдучу новкъа бевлира. Цхьамма а кхуьйсус тоьпаш яцара, я нускал схьакхачаре хьуьйсус цхьанхьа а хIоттийна гIовгIане ловзар а дацара. Дерриге а Iалам тийна дара. Говрийн бергашна кIелахь кеглора новкъа эгна диттийн дакъаделла гIаш а, хилла хьуьнан кхораш а. Зевне тийналла яра лаьтташ. Органан чIожахь сийса а сийсаш лаьттара кIайн дохк. Жимма хьалха йогIучу ТIокказан говрана улло шениг а талийна воьгIу-

ра Очча. Ану цуынга хьобжура. Оччина цуынан доьлу
бляргаш гора. И шиъ дист а ца хуьлура. Амма цу шин-
нан ши дог дара кьамелаш деш. Анун даго бохура:
«Очча, хIара ю-кх и тамаше, сатийсаме, ирсе буйса,
туьйранахь юьйцу».

Оччин даго бохура: «ХIаъ, Ану, дIо стиглахь, гой
хьуна, уггаре а сирла цхьа седа? И суна хьо хета».

Анун даго: «Очча, ма хаза а даьржа , дIо хьажахь,
дохк чIажахь».

Оччин даго: «Ану, хьаьмцаш а ношбелла, кхораш а
хилла,
суна хьо сайн сил а...»

Анун даго: «Суна хьо а... Гой хьуна кIайн кортош
долу
дIо лаьмнаш, цхьа хаза лаьтташ».

Оччин даго: «Го суна... Ас хьуна кхана талла а
вахана
хаза лу лоцур ду лело, хьан дог дело».

Анун даго: «Ас хьуна каранаш а дуцур ду, хьан ши
куьг шел ца далийта, суо даим хьобца
хилийта».

Оччин даго: «Кестта ло дуьллур ду арахь, дарц а
дер ду шийла, узам беш гIийла, амма
хьо чохь а йолуш, цкьа а шеллур яц вайн
тайна хIусам, тешна ву со...»

Анун даго: «Iа деъча, дарц даьлча, ас йоккха цIе
латор ю кхерчахь, яй а хир бу кхехкаш»,

Оччин даго: «Ас хьуна цIе лато дечиг а дахьар ду
хьуьнхара. ...ЭхI, и хан тIекхачахьара».

Анун даго: «Ас хьуна сайн эшарш лобкхур ю мел-
лаша, гIел ца луш»....

Оччин даго: «Ас хьуна...»

Анун даго «Ас хьуна...» Иштта дIа кхин а, иштта дIа
кхин а. Кхача ца луш Iенара дегнийн кьамел. «Гурт-
гурт» дора дегнаша, «гурт-гурт» деш цхьана эшшарехь

йоблхура говраш а ИндагIаш дийшинчу новкѣахула. Некѣ, цхѣа гола а тоѣхна, басах чубоѣрзучу кхаѣчча, кхарна, дуѣхѣал кхийтира говраца охѣавогIу цхѣа бере. Цо ша кхарна улло ма нисвеллинехъ:

— Сабурдел цкѣа, — аѣлла, мохъ туѣйхира.

ТIокказIар, шаѣш зуда ялош богIу дела, бегаш беш цхѣаѣ хир ву-кх аѣлла, кхин совца а ца совцуш, юѣста-хо тIехлилхира.

— Далин вазлор ас топ ма туху шуна, савца! — эли-ра вевзаш воцчу беречо.

ТIаккха, ТIокказа «хIокхуо лелорг лаа-м ма дац» — аѣлла, сихха говр, дуѣрста юха а оѣзна, сацийра.

— ХIун боху ахъ, кѣонах? — хаѣттира цо, шен кис-нахъ Iуѣллучу тапчина тIе ка а дуѣллуш.

Ткѣа вукхо, шен говр хаѣхкина тIе а веана, элира:

— Шу зудай ялош багIуш буй?

— Ду-те.

— Делехъ, цу хIокху новкѣа дIабоѣлхе, шуна цхѣа бахум хирий бу шуна...

— Хѣуна хIун хаѣа?

— Со хIунца дIагу схѣавогIуш дуѣйцу хази суна. Пхе-ялх саг ву циге. Цхѣамма баху «хIунца схѣакхачу дезаш бу овш». Вукхоу баху: «Цкѣа хѣалхи говрашна туопаш тухуриг ю вай, тIаккха цIеххѣена тIебеттабале зуда охѣайоккхуриг ю вай»...

ТIокказ а, Очча а кхийтира ца вевзачу беречо дуѣй-цург бакъ хилар: схѣахетарехъ, ТIурлогIар бара кхар-на кIело йинарш.

— Со Хулундара БатIин кIант Iайха ву шуна, Ата-гIие водаш ву со, нагахъ шуна накѣост эше, со а вагIу шуци.

— ХIа-хIан, хѣуна баркалла, тхо кхечу новкѣа гIур ду, — аѣлла, ТIокказа шен говр боккхачу некѣа тIера кIел а яѣккхина, хѣуѣнан хоти чу ерзийра. Кестта, уѣш кхин зен-зулам а доцуш, лула юѣрта дIакхечира.

КIира зама яѣлча цIа ялийра Ану. Дика дIадирзира

и гІуллакх-м, нехан цергех хи а долуш, дика дІадирзні-
ра. ТІокказ а веара шен ненаца Оччин зуда декъалъян
кІудал а, кхин цхьацца хІума а яхъаш.

ТІокказ бегаш, пайда боцу къамелаш кІезга а до-
луш, шен пхійтта шо кхаъчначу дийнахь дуьйна нахе
салам дала а, кегийчу нехан пхьобгІане вийла а вола-
велла, деш долу къамел доккха а, хадам боллуш а
деш, жима стаг вара, стохка ткъе диъ шо а дуьзна,
хІинца ткъе пхеа шаре вирзина.

ТІокказ жимчохь дуьйна халкъан иллешца кхинийна
вара, цу тІерачу турпалхойх тарвала а гІертара и жим-
чохь. ХІинца цуьнца и тарвала гІертарш дацахь а,
хьалха бер долуш и лелорна, цуьнан амалехь йиснера
воккха лелар а, дош ондда алар а, совнах, ца оьшу бе-
гаш ца бар а, иштта и тайпа кхин а башхаллаш.

ТІокказан а бара юьртахь шен цхьа безам. Иза
хІинца вуьрхІийтта шаре йирзина, лекхачу дегІахь,
хаза бІаьрг-цІоккъам долу Наташа яра. Иза ша
украинка яра. Цуьнан да ткъе итталгІачу шерашкахь
шайн махкахь йокъа хилар бахъанехь, ялта а ца хуь-
луш, хІобттинчу мацаллех бевдда Кавказе баьхкинчу
иттаннаш эзарнаш адамех цхьаъ вара. ХІетахь царех
мелла а доккхах долу дакъа Нохчийчу а деара, и нох-
чаша дика хьошалла деш тІе а ийцира...

Наташин да Яков дечиган пхьола дика деш говза
стаг вара. Шенний, шен итт шо кхаъчначу йоІаний яахІу-
ма а, тІеюха хІума а, охьадижа меттиг а елчхъана,
хъанна а хІуьу а болх бан а реза хир волуш, гІаддайна
кхечира Яков хІокху ламанан юьрта. ХІокху юьртахь
гІехьчул сов ларош волчу Элжаркъас и генара хьаша
ша волчу тІе а ийцира, цунна бан болх а белира:
зуда ялон дезачу шен кІантана цІенош дар. Якова ша
шена хІоттийначу мехал сов Элжаркъас цунна кхин тІе
ахча а, кхин йолу цІен тІехь дІаса оьшу хІума а лур ю
аьллера, цунна шен махка юха ваха а, шена керла ба-
хам болон а гІодархъама.

Амма мисканна доьгІна ца хиллера юха Украина гар, иза цІеххъана кхеттачу цамгарх велира. Ша леш шен йоІ Наташа Яковс Элжаркъех тешийра, цуьнга и хъайн йоІ йолуш санна, гІайглабеш лелаяхъара, аьлла, дехар а деш.

Элжаркъас а, цуьнан зудчо Базийхъата а, веллачун дехар кхочушдеш, шайн массо а доьзалхочул хъоме а, дукха езаш а кхинийра Наташа. Наташина нохчийн мотт а Іемира дика, ткъа нохчийн гІиллакхаш, уьш шен къоман долуш санна, йоІан дагах, цІийх доьллера. И йоІ юьртана а езаш а, хъоме а яра, дуккха а кІентий а бара цунна тІехъийзаш. Амма Наташас къастийнарг ТІокказ вара. Ткъа ТІокказан да-нана, шаьш шинна и йоІ езахъ а, цуьнан схъаялар кхечу къомах долу дела шина даггахъ дара. И хиъначу Оччассий, ТІокказий, тІаьххъарчун дай-наний кхин дуьхъал далале аьлла, хъалха Ану санна, лула юьрта а йигна, йоссийра иза.

ХІетахъ юьртахъ хийла хабарш даьржира. Цхъаболчара бохура «Деллахъа ю Сепехъатан хаза нус, дика гІиллакх долуш а ма ю», ткъа вукхара — шайн дог-ойла мелла а кхоьлана болчара, цабезамца: «Эш-ш, чІогІа захало ду-кх и, копар-кериста а ялийна», — олура. Оцу тІаьххъарчарна юкъахъ бара, и йоІ («Хаза куц-кеп а долуш, шех йинарг хир йолуш йоІ ю и» — олура цара хъалха) шайн-шайн кІантё ян реза цахиларна хъагІ лаьцнарш а. Ткъа кхоалгІанаш шайна гергахъ оцу захалонна кІорге, хиндолчуьнга хъуьйсуре. Цара бохура: «ХІа-хІан, цунах захало хир дац... Къона волуш-м дІа Іийр ву и цуьнца. Ткъа могашалла а, къоналла а массо хенахъ ма ца лаьтта, цхъа хала киртиг тІекхаьчча шен дагах кхетар йоцург яло ма ца еза.

— Ткъа кхечу къомах йолу зуда кхетар ю аьлла тешийла а ма яц, — ша дІатосу волу зуда яло мегар дац»...

Амма и хабарш бакъ ца хилира. ТІокказзий, Наташий даима кхетара вовшийн дегнех...

Хаза зама длаяьхыра Очассий, Токказий. Буйса-де цхьаьна доккхуш вара и шиъ. Токказа ша жижиг да-хьаш базарара ца вогуш, ах Очча волчохь охьадуьл-лура, я чохь мерза кхача бина хилча гуттар а, Очче дла а кхойкхий бен, и баа охьа ца хуура и. Иштта кхарна тлера стигал лилула-сийна а йолуш, дладахара хийла де. Амма...

Йо! шена везачу кланте яхара. Хлун ду кхузахь вуон? Хлумма а. Амма иза Турлос члнр эца езаш гуллакх лерира. Цо и эца а ийцира.

Блаьстенан юьххьехь дара и. Арахь ло дешна а, да-шаза а долуш, хаттах цхьаьна ийна тледа яра. Туьна дохк туьллура юьртана тлехь. Ишттачу цхьана дийнахь хьуьнха дечиге вахана Бота ца ца веара. Иза Турлос, шен деган хьу йойуш, вийна хиллера.

Цул тлаьхьа, ша обарг ву аьлла, цхьана ша санна болчу накьостех а кхетта, базара воьдург а, цигара ца вогуьрг а ца вуьтуш, талораш дан вуьйлира Тур-ло.

Хлаь, Саьрмик туьйлира хлннца Оччел. Цо Оччин угтаре хьомечу нахах цхьаь длавехьира. «Бота шен клен-тан дика да а ву, шен дега хьаьжжина дика во! Очча а ву», — олура Ботиний, Оччиний юьртахоша. Оччас дубь-хьал дош аьлла а халахетар ца динера шен дена. Ден лаам — цуьнан лаам бара.

Цхьана дийнахь, Бота цлахь а воцуш, стерчашца масех салаз дечиг деара Оччас. И цо арахь нисдеш охьа а диллира. Сарахь цлавеанчу Ботас элира:

— И дечиг ragly клел эцнехь бакьахьа дара, арахь а мегар ду и мага-м.

Кхин хлумма а ца элира. Делахь а и тоьира Оччина, буса чу а ца воьдуш, кьайлах и масех салаз дечиг ragly клел а даьхьна дланисдан...

Саьрмико толам баьккхинера. Амма и эшо безара. И эшорхьама кьийса дезара. Оччас кьийса а кьийси-ра, кхечу кьийсамхойх дла а кхетта. Кестта оцу кьийса-

мо шен стоьмаш а беара: Тiурло а, цуьнан накъостий а лийцира.

Амма Очча кхеттера Саьрмикан бохам лайна ша цхьаь хилла ца Iарах. Саьрмикна дуьхьал даим а кый-сам латто безарх.

Цундела, комсомолан обкомера векал а веана, юха шолгIа вовшахтоьхначу комсомольски ячейке ша дIа-эцар дийхира Оччас.

Тайп-тайпана Iалашонаш, тайп-тайпана кхетамаш а бара комсомоле богIучийн, нислора шайна цхьацца аьт-тонаш лобхурш а.

ХIаь, тайп-тайпанчу кхетамца, бIаьргашца хьуьйсур нах «комсомолашка». Ткъа Оччина уьш Саьрмикана дуьхьал гуттар а латточу сийлахьчу кыйсаман бIаьхой санна гора. Цундела и церан тобане дIа а язвелира. Иза дара эзар исс бIе ткъе ткъаессналгIа шо. Цул тIаьхьа мел эшамаш, бохамаш лан дийзира, Оччин шен дезна ца Iаш, дерриге а халкъан а. Хийла денош дIанхира Нийсонал Саьрмик тулуш. Амма Очча, ша мел холча хIоттарх, шен дог хиндолчух ца тешаш мел чIогIа хьегIарх, гуттар а тешара, я теша ницкъ ца хилча теша гIуртура Нийсо Саьрмикал тулург хиларх. Цундела Оччас, хийламмо санна, шен ницкъ кхочург дерриге а дора и толам гергаозорхьама.

4.

ЭхIей, Хьекъалан да, иза-м цхьа ларча бен яций Оччин кхача ца лучу ойланех, цо-м Оччин дахаран сов кIезига мур, сов беса бен ца гойтий. Оччина-м цкъа а кIордор дацара хьобга шен дахар дийца, делахь а, хIинца садайна, хьо набарна теIа, хIаь, къеналла ю-кх шен амал гойтуш. Иштта-м Оччин а яц хьобца латта йиш, иза хIинца дIагIур ву шен кIант Мохьсум волчу, Iен-м гIур вац. ХIа-хIан, иштта дIа. Цхьа масех дош ала. Ша цIавовьдийла хайита. ТIаккха иза Ш.-Юьрта йобдучу

автобуса тле кхиа дезаш ма ву. Таьххьара цхьа автобус бен глур а ма яц тховса Ш.-Юьрта. Цу тлера охьа а воьссина, ялх сов километр глан ваха а ма деза Оччин. Иза-м хала некъ бацара, цига длакхьччехьара-м. Дика а ду-кх шен дог-ойла йийца цхьаь хилар. Дика сапар-гат дели-кх хинца Оччин а, цуьнга хинца цуна гюца оьшуш йолу кьонахалла йоьсси. Цундела цуьнан болар хьалхачул онда ду. Трамвай йоьттина хиларе ца хьоьжуш, таттавелла тевелира иза: иза сиха ма вара.

Очча шена хюкху таьххьарчу масех баттахь хиллачу хлусаме воглучу хенахь, оцу чохь, дивана тле аглор а ваьлла, цигаьрка а багахь, йуьллуш Макшерип а вара, цунна дуьхьал, лоха глант а хюттийна, гюдаюккьел лакха цхьалха а ваьлла, синтем байна, кест-кеста коракх ара а хьоьжуш, Мохьсум а вара лаш.

— Дера, сосед, шай-кай алссам хилахь а, дукха рисковани глуплакх ма дара Москохара товараш Грозне дар. Бакьдерг дийцича, со-м кху таьххьарчу хенахь и хечеш-мечеш, и телхигаш, и пайдабоцу хлуманаш юккуш а ма вацара хьуна. Я — *по крупному*... Техника яра сан профиль... — цигаьркнанан клур члагарш еш ирх а оьхуйтуш дуьйцура Макшерипа. — Амма иза а кхераме глуплакх ду... Тхан компанех сой, кхин цхьаьий бен ца висина *имущество конфисковать* ца еш. «Нехан галаташ тлехь лама веза», — кицано ма боххура. Хинца оцу ВАЗ-е ваха дагахь ву со, глуплакх хилахь. Шай-кай алссам йолучух тера ду цигахь, докха басар-масар, запчасть-мапчасть хир ю... Иштта ду глуплакхаш, сан доттагI...

Мохьсум кхин башха ладуглуш а вацара Макшерипа дуьйцуцунга. Кхуьнан сагатдийриг шен бала бара. Хинца цхьа сахьт хьалха Зина Шарпудди волчу шайна хилла бохам длабийца а яхийтина, цуьнга хьоьжуш лара Мохьсум.

Шарпуддех йоккха дегайовхо яра Мохьсуман: хьалха хлара оцу метте балха а стундас ма вахийтира шена

бевзачу накъосташкахула. Цунна хлинца а ца хабара Шарпуддина «бевзаш хилла болу накъостий» цхьаберж цул хьалха а, вуьш цул тлаьхьа а шайн белхан меттигашкара длабаьхнийла, ткъа длаваккхаза виснарг, оьрсашна а дайна, хил тийна а, бацал лоха а хилла лаш вуйла. И шена ца хуу дела, Зина хлинций-хлинций хаза кхаь бахьаш схьакхочур ю бохуш, синтем байна лара Мохьсум. Эххар а Оччас ша схьакхачар хоуьйтуш не-лара тлара горгали бекийча, Мохьсум, и Зина ю моьттуш (Очча-м цунна дага а ца воглара):

— Зинек, собарделахь, я *сейчас*, — аьлла, не! схьа-елла вахара.

И ша кхочушдича, Зинин метта Очча а гина, Мохьсум, шена тлехь коч ца хиларна, глехьа ций а велла, сихха дехьа чу а иккхина, шена тле коч а юьйхина, схьавеара. Очча, дуьххьал дла долчу цла чохь диван тлехь вижина луьллуш Макшерип а гина, (и гича лаьхьа гича санна а хетта), аьтту аглорхьа долчу яахлума кечьечу цла чу велира.

— Клант, — элира цо Мохьсуме, лекхачу гланта везза охьа а хууш. Со цла ваха воллу.

Мохьсумна, иза ша а цецволуш, кхин бен а ца хийтира Оччас аьлларг. Амма кхетамо глора дира цунна: цо и дешнаш шена сов члорла халахетта моттуьйтуш сихха элира:

— Муха?

Амма цо сел члорла хьегна и къа эрна хилира: Очча хлара тергалвеш а вацара, цо шен къамел кхин дла а дора:

— Ас дан хлума дац кхузахь. Хлинца бляьсте а яьлла, дечиг-хлуманца со ларор ву, я ца ларрол иштта глалдайна а вац. Ткъа ахь са а ма гатде, хаза хьайн хьанал болх беш, хьайх нехан бляьрг а ца бодуьйтуш, ваха. Стаг хила хала ду хьуна, стаг ца хила атта ду. Стаг хила хьажа веза хлора а. Кьонах хилахь суна а, юьрта-на а, махкана а юьхьклам бу хьо. Кьонах ца хилахь,

бала а бу хьо боккха... Кхин сан хьобга ала хлума а дац. Я хьо жима а вац, муха ваха веза ца хаьал. И сан тѣлхигаш а, хьайн ка ма елли, хьалаянйта... Хлан, Юдика йойла, со автобус тѣ кхна дезаш ву...

Мохьсума цо кьамел деш а, юха и дина ваьлча а, хьалха санна, шена кхетамо ма хьеххара (синхаамаш, цуьнан цкъа а хила а ца хилча санна, кьайлабевллера) масех дош элира, хлукху тайпана дерш: «хьо хлунда воьду дла», «дада, суна бехк ма биллалахь», «тховссехь хлунда воьду хьо, кхана вахча ца мега», «хла-а, хьайн юьртахь йийна а волуш, глалахь ца йело-кх хьо», иштта дла кхин а. Ша и дешнаш олучу хенахь Мохьсум, ницкъ мел кхочу шен юьхь кхоло, бляьргаш сингаттаме хилийта глортинехь а, шайца цѣнчу синхаамийн цхьа а лаь йоцу дела, уьш, Оччин дагах кхетар-м дийца а ца оьшура, цунна ура-аттала, церан маьйна а кьаьсташ, хаза а ца хезира.

Арахь ларжъеллера. Мосуьйттазза тѣкѣлдинчу цѣнойн кораш а, некъан йистош а хьалалеттачу электрически лампанаша кьагийнера. Шайн-шайн хлусамашка дерза сихделла хьийзара адам. Цхьабарш яа хлума юхкучу туькана чу а лелхий, катуххий шайна оьшург а оьций, длахьолхура, вуьш — и гуллакх тахана гуьйранна динарш — туьканал тѣх а бовлий, сихха трамвайна, я автобусна тѣ ховшучу боьлхура. Ткъа кхоалгланаш и хьалхарчу шинна тайпанан нах тергал а беш, парглат, цигаьркаш уьйзуш, я ца уьйзуш, хлора тѣх мел волучунна бляьра хьобжуш, я уьш цхьа а тергал а ца веш лелара. Хетарехь, и кхоалгланаш шайн доьзал кхоллаза, я цкъа кхолла а кхоьल्लीна, юха и боьхнарш бара.

Очча царах цхьа а вацара, амма оцу кхоьа а тайпанчу нахах тера-м вара и. Хлунда аьлча, хьалхара шинна тайпанара нах санна, шен цла хьаьдда (цуьнан цла ламанан жимчу юьртахь ду) воьдура и. Ткъа кхоалгачеран санна кхуьнан цлахь хьобжуш доьзал бацара, цкъа мацах и хиллехь а, хинца боьхнера.

Шена мел чlogla хала ца хетийта гlogртича а, шен дог мел чlogla чlagдан хъаьжча а, Оччина хала-м хийтира ша иштта, шен клантаца дла а къаьстина, схъавоглуш. Дай, кланттий вовшех ца кхийти. Хала ца хеттал клезга хlума дуй и? Дера дац, Оччина-м муххале а, цу тle кху тlаьххьарчу хенахь хlара дика дла а воьллера гlалин урамех. Хъекъалан да, Зезаг, Чахчари кхунна хьоме, дагна гергара а хиллера.

Хинца-м тlехъависи Хъекъалан да. «Юдика йойла, хъан, Хъекъалан да, со-м воглур ву хъуна, хьо волчу хьох дагавийла». Зезаг а гучудели. «Юдика йойла хъан, Зезаг, со-м воглур ву хъан Индагlашкахь садаа. Данима къона а, синкъераме а латта хьо!» Тlехдели Зезаг. Хинца автобус Чахчари тlехула хахкаелла йовду. «Чахчари, хъан а Юдика йойла. Хьо-м къонах стаг ю, ахь хlуъу лов: гловгla а, йозалла а, иралла а. Со кхочур ву хьо йолчу а».

Тlехъелира Чахчари а. Автобус автостанце схъакхечира. Яссалуш лaьттара автостанци. Очча схъакхаьчча, масех автобус бен яцара социйлехь а. «Деллахъа, и сан автобус дlаяхна ма хилахъара, вуха оцу хlусаме буьйса яккха ваха дезахь, ма дош а дац хьо», — сингаттаме ойла хилира Оччин. Амма эццахь цуьнан сатедеш диспетчеран мохь бийкира: «Ялх сахьт итт минот яьлча Шl-Юьрта йовду автобус дlайолало масех минот яьлча. Билеташ дерш автобусана тle гlo».

Хlора автобусана тle а воьдуш, цу чуьрачаьрга хоьтуш, эххар а шена оьшург а карийна, хъалавала гlogртира воккха стаг. Амма эццахь:

— Хlей, хlей, ахь хlун до, ахь хlун до? — аьлла, шофeро тоьхначу клоршамечу маьхъаро сацийра и. Оччас дийцира ша мича воьду.

— Делан вазлор, хьо цига водахь а, хьо цигара дlа-водахь а сан хьо вига йиш-м яц, воккха стаг.

— ХІунда? Ас мах дІалур бу хьуна.

— ХІахІ, иза-м кхеташ ду, мах ца белча-м хьо цхьамма а вуьгур вац. Ткѡа хьо ас мах белчи а вуьгур вац, хІунда аьлчи, сан ирахь стаг вига бакѡо йоцу дела. Хьо бахьанехь сайн белхан меттиг яйа йиш йолуш ма вац хьуна со-м, сан цІахь кхаба дезаш диъ бер а ду. Кхетий хьо?..

Очча, кхуьнца хІуѡу дийцарх бала пайда бац аьлла, гІайгІане а вожна, автобуса тІера охьавоьссира. Шо-фери воккхачу стагаца дийцинарг мелла а ца тайначу цхьамма тІехьара схьа мохь туьйхира:

— И саннарш тІеховшарна ца яхна хьуна и автобус бердах, хьо санначарна наб кхетта дела яхана хьуна.

— Яхисехь, суна кхетар яц хьуна наб.

— Дера кхетар яц ахь, оцу воккхачу стагана санна, лекци тхуна вай хьалакхаччалц ешахь-м. Вахь-хьа-хьа!..

Белабеллачу нехан гІовгІа яьржира автобуса чохь. Ткѡа хьалхарчу Іойлехь Іачу студенчески портфель а йолчу, цхьана жимчу стага (цунна шерра гинера Оччин холчу хІоттар) тІе а вахана, элира:

— Накѡост, и воккха стаг хьалавалийта ницкъ кхо-чур бацара хьан? Со тІехьа цхьаьнца дІатарлур вара...

— ВаллахІ, накѡост, сан йиш-м яц и тІевалийта... Сан цІахь кхаба дезаш диъ бер а ду... Хьайна лаахь, хьуо охьа а воссий, тІевалийтахьа.

— Делан вазлор, волуьйтур ву-кх, волуьйтур вац моьтту хьуна?! — аьлла, охьанккхина:

— Ваккха стаг, хІай, воккха стаг, схьавола сан мет-та хьала гІо, сан, схьаэца вицвелла, тхан ден йишин сахьт дисина тхан ден ваша волчохь... Дашо сахьт... ЦІа да аьллера цо, — аьлла, мохь тоьхна гІали агІор-хьа гІийлачу боларца дІавоьду Очча сацийра цо.

— ХІа-хІан, жима стаг, цунах хьаха хир дац гІул-лакх, — цо лелочух кхетта, элира Оччас.

— Дера хир ду-кх, хІунда ца хуьлуш ду?...

— ХІан-хІа, хьо дІагІо.

Эццахь шофера схьа мохь туйхира:

— ХІей ши кьонах, и шайн гІиллакхаш дитий, шашь шиннах тІехуург тІеханй валийша... Хан тІехъяьлла тох-харехь... И шун ца оьшу гІиллакхаш бахьанехь, наха аьрзнаш яздо тхуна... Сан цІахь-м кхаба дезаш диь бер...

— ДІаволадолахь, и леш лавтта хьуна, — аьлла, жимчу стага Очча, теттина, автобуса тІе хьала вавк-кхира.

Автобус дІайолаелира. Некъана шина агІор долчу цІенойн корашкара серло етталора автобуса чу, цу чуьрчу дукхах болчеран яххьаш гучу а йохуш. Уьш, цхьаерш, набарна тар тесна яра, вуьш уллорчо дуйцу-чуьнга ладоьгІначохь севцина, кхоалгІанаш (къамел де-чу дайн яххьаш) шайн хІоттам кест-кеста хуьйцуш, жигара яра.

Массо а ойланаш дІаевлла, автобус лаьмнехьа мел тІеа, сапаргІат долуш санна Іара Очча. Кху тІаьххьар-чу беттанийн гІовгІанаш, леларш, бохамаш, лазамаш— дерриш цкъа а ца хилча я цкъа а хир доцуш санна, дуткъа пардо хилла дайделлера воккхачу стеган даг тІехь. Цундела иза (цхьадика цуьнан меттиг кора хьал-ха а нисьеллера) корал арахь тІехлелха машиннаш, церан серлонаш, цІенош, дитташ леррина тергалдеш Іара, уьш цхьа башха, дуьххьара гу хІуманаш йолуш санна. Бакь-дерг дийцича, ша ишттачу синъайаман хьолехь велахь а, Оччин коьртачу хІара цхьа чекхъяьлла ойла-м ик-кхира: «Пирсдатело накхаршна тІе стаг вахийтина ма хилахьара»... И ойла цуьнан кхетаман хьалхарчу тІе-гІаныхь яра, ткъа кхетаман уггаре а кІоргерчу тІегІа-нахь хилла ойла иштта яра: «Шен ницкъ мел кхочу ада-машна пайдехь хила хьажа веза. Нагахь и хьан дан

ницкъ кхачахъ, хьо хъайна а, я нахана а сов вер вац. Нагахъ санна, ца кхачахъ, хьуна — дуьне а, нахана — хьо а кlorдоран кхерам бу».

Иза Оччин тlаьххъара ойла яра, кхеран автобус Варш-юьрта боьдучу некъа йисте кхачале. Цига дlа-кхаьчча, Оччас, хаддаза уггаре хьалхарчу цхьалхачу гlентахъ lачу некъахочунна ша лелийнарг а, ца лелийнарг а, шена мел гина а, шена юьйцу мел хезна а авари шех lоттаеллачуа хаддаза хабар дуьйцучу шофере, и юкъах а воккхуш, элира:

— Со кхузахъ охъа воссийталахъ.

— Хlокху сохъта, ас автобус сацошшехъ ахъ сом кечде, — шовкъе хилла вистхилира шофер.

Амма Очча шен кисанара бохча схъа а давккхина, цу чуьра сом схъа эцна валале, хевшина lачарна юккъера, вовшел тола гlерташ санна, вовших а хьерчаш, масех мохъ бийкира. Церан массеран а юкъара маьlна хlара дара: «Цо хlунда ло хьуна ахча, ма лолахъ, иза оцу охъавоьссинчу накъостан билетаца ма веьна». Иштта маьхъарий хезча, шен соьме болу безам мел алсам белахъ а, шоферан ала дийзира:

— Дlадовла, ас-м оьцур дацара цуьнгара ахча, ас-м бегаш бой, — шена хьалха ша вистхуьлуш «бегаш» боху дош дага а ца деьаншихъ.

Автобуса чуьра охъавоьссина Очча, йолучу бlаьстенан, денлучу lаламан гlовglанехъ висира. Екхна, дуккха а седарчий долуш, lаьржа бlаьстенан буьйса яра ламцохъ. Амма Оччина, шен бlаьрса къеналле хъаьжжина ледара делахъ а, шерра гора Орган чу буссу некъ, гора кху новкъара мел жима чхар. Аьлча а, цунна и ган ца гора, дерриге а цуьнан дегlана хаалора. Кхузара массо хlума а, Органан гlовglа а тlехъ, хlаваъ а тlехъ, стиглара седарчий а тlехъ Оччина девзаш а, хьоме, гергара а, кхуьнан дагца, кхуьнан цlийца, сица гуш йоцу, амма, цкъа а йоха йиш йоцу, уьйр йолуш а дара.

Некъ Органна тиллинчу тlай тlе кхечира. Хlаь, хlа-

ра ду и Орга, Башломан кийрара даьлла чхернех, бер-
дех детталуш охьадогIург. Шеца нохчийн халкъан хий-
ла хилларш, хиндерш доьзна долу. Оччина дага догIу
хIара Орга бераллехь дуьйна. ХIетахь ма дарра ду-кх
хIинца а, я къан а ца делла, я кIад а ца делла, данма а
къонах хилла дисна-кх и. Иза-м иштта хила а деза.
ХIун ду Очча къанваларх, Очча санна берш хийла къан-
белла хьуна йистехь. Ткъа хьо, Орга, данма къона, дан-
ма къонахалла йолуш хилла, хьо ишта хила а деза. Оч-
чина-м атта ду вала а, лаьтте дIаверза а, хьо данм ишт-
та къона хилчхьана.

ХIара Варша боьду некъ данма лаьттина, яраш а ца
йовлуш. Данма кыйсаме ду-кх хьо Орга. Ахьа хьаьн-
ца къуьйсусу? Саьрмикца. ТIулгийн бердийн востехь хьу-
на дуьхьал баьлла и. Амма хьо-м къар ца ло цунна, я
къар лур а дац...

ТIай. ХIара тIай-м бетолах когаш дуттуш, тIе аьч-
кан рама а юьллуш дина ду. Хьалха-м, Очча жима во-
луш, наха халла, даккъаш туьссуш туьллур. Иза, хIо-
разза а, догIа моццаза догIу, дистинчу Органо дIахьора.
Амма наха, юха а малх схьа ма кхийттинехь, керланиг
туьллур...

Кху меттиган цIе Муьж-агана ю. ХIунда аьлча, эцца
лахахь, бердах схьаболуш муж болу дела... Дарбане хи
ду. Кхуза-м геннара дуьйна цомгаш нах оьху дарбанаш
лело. АюьгIар бара кхузахь Iаш. ХIинца церан цIа хил-
лачохь кегьелла кибарчигаш бен хIумма а ца йисна.
Цхьа беш а йисна, хIинца гIа даккха тохаелла йолу.
Церан тIаьхьенах берш лахенца цхьанхьа бехаш-м бу.

Дешначу лайн айманаш хIиттина кхузахь. Баьццара
буц йолуш, мелчу мохехь гIа доккху хьаннаша. Пхьид-
даш! Пхьидаш а ю екаш. Дерриге а Iалам меттахдаьл-
ла. Цхьа аьхна, тамехь, хих, бацах, седарчех, пхьидийн
эшарех юьзна гIовгIа. Гуьйренца хIаллакьхилла дахар
юха денлуш, юха кхоллалуш ду...

ХIокху некъан шина агIор яьлла хьун. Беркате хьун.

Кху хьуьнхяхь йоцуш хІун ю: кхораш, Іежаш, хьаьмцаш, стеш... Йовхо кху хьуьно ло, цІа — хІусам кху хьуьнах йо, упха а кху хьуьнхарчу ножах доккху... Дуккха а бахархой бу кху хьуьнхяхь: ча, борз, пхьагал, цхьогал, цІокъ, саллор, массарел а хьоме, гергара хета лу а. Миска лунаш-я! ХІаллакхьхуьлуш, лаьтта шун хІу. Шун мостагІий дуккха а бу: борз, цІокъ, кхидолу акхарой. Цул сов адамаша а хІаллакдо шу, масийтта метр генахь хилча а ши Іуьрг долу чІижаргІа тІе а ерзайой. Іаламо хазалла, догдикалла, семалла елла шуна, амма и кІезга ду-кх дахарехь дисархьама. Дахарехь кьийса ницкъ а, хьуьнар а хила деза-кх, Саьрмикаца кьийса. Саьрмик-м вон хІума яй, ахь хьайн кьийсам жимма а лахбахь, цо хІаллаквийр ву хьо.

Седарчий. ХІинццалц тидам хІунда ца хуьлура теша седарчийн. Муха ду-техь уьш уллохь? Генахь дуй-техь уьш, мел?... ЭхІ, хьо кьайленаш. Тамашийна хІума ду-кх, хІинццалца седарчийн тидам цахилар. ГІала ца вах-нехь хІинца а хир бацар-кха церан тидам. Хьажахь, хийла гІаланаш, хийла адамаш, хийла мехкаш ду-кх хІокху лаьттахь. Хийла гІуллакхаш до цара кхочуш, хийла цІенош до цара, хийла готанаш оху бІаьста. Аьхка мангал хьокху. Цаьрца цхьа а бала боцуш санна Іий-кх хІокху дезткъа шарахь... Бакьдерг, дийцича йиш яцара иштга ойланаш ян. Хьайн баланаш, хьайн гергарчийн баланаш дІа ца бевлча, нехан баланех ойла ма ца яло... Кьайленаш! Ког мел баьккхинчохь ястаза! ЭхІ, маржа кхин дезткъа шарахь ваха йиш хилча. Ма тамашийна а, кІордор доцуш а ду-кх дахар!

Некьан тІаьххьара гуола туху меттиг. Некъ. Хийла, хийла хьалха баьккхина хьо. ХІетахь-м халла бен ворда йовдуш а ца хилла. Цул тІаьхьа, Шемал вохийнчул тІаьхьа, хьо паччахьан салташа шор а бира, дика то а бира... ХІинца-м хьох боккха, шуйра тІулган некъ хилла. Хьуна тІехула хийла адамаш лелла, тайп-тайпана. Кхузара дІа лахенца шайн гІийла баккхал а эцна

базара ихна нах, кхуза а ихна хьеший. Цхьаберш ахь шена тлевуйгучу юьртара бахархой лоруш, церан сий дийраш, вуьш царна бала, бляьрхиш, кьизалла хьош а... Хьан йистош баланийн бляьрхиша гладийна. Хетте а хинца хаза бай баьлла хьан йистошца, хьаннаш а дебна.

Хинца хьуна тлехь хазахетаран кьамелаш хеза. Хьуна тлехула а буьйлуш, машинаш чохь а, глaш а охьаоху глалара бу, я мичахьара бу а хуур доцу кьонанаш.

Уьш футболе, театре, кино, кхечухьа, кхечухьа длаоху. Уьш хIун ю? Шайн цхьа хIуманаш хир ю-кх, керла хIуманаш... Хьуна тле-м цкьа а яраш свр яц хIинца, яьларг а машино хьаьшна дIаюккхур ю.

Юьртан йист. Кешнаш. Ах кегделла а, кегдалаза а чурташ долу а, уьш доцу а кешнаш. Кхузахь Iохку хийла, хийла хьалха кьонахий хилла баьхнарш, шайн сий дахарал а деза хеттарш, тлемаш бинарш, машаречу хьеша-ден куьйгаш лецнарш, хьаяза йолу хIара яккхий хьаннаш хедош, хIара юрт йиллинарш... Кхиберш, кхиберш... церан тIаьхьенийн тIаьхьенаш. ХIокху кешнаш-кахь шен каш хуьлнийла лууш хийла кхелхир-кх гennaхь. Оччина а лаьа-кх кхузахь ша лаьттах гIойла.

Юрт. МаьI-маьIнехь ду цуьнан цIенош. Хийла, хийла хьалха, цхьана гена махкара хIордаца, хIордан кеманаш тле а хевшина, баьхкинчу бIонах тIаьхьависинчу цхьана стага (глaш волавелла вогIуш кхуза кхачначух тера ду иза), Варшахойн тайпанан дас йиллина ю хIара, дийцарехь. ЧIаьиттийн-чIожаца бexаш хиллачу наьртийн зуда а ялийна, ваха хиьна и кхузахь. Цунах схьабевлла бу варшахой. Цара бежнаш лелош а хилла, гIишлош еш а хилла, ловзарш а... Амма баланаш хьега дезна церан, кьийса дезна. Саьрмикца кьийса дезна...

Хинца-м бляьсте ю юьртахь йолуш. Хьаннийн варшашкахула хьийзачу мелчу махо шуш-ш до. Лайн ловрех дуьзна, гIад стамделла, йиш гIаргIьелла догIу ахк.

Юкь-юкьа лета жлавлеш, кхойкху боргалаш... Массо хлума а хьаделла.

Ца. ХIара ду-кх хIокху ткъех шарахь Оччин, Анун хIусам хилла лаьттинарг. ХIумма а хийца а ца делла, цхьа кирш жимма охьаэгар доцург. Кораш дика лаьтта, атталла куьзгана бIаьрг а ца кагбина цхьамма а. Оччас ша дира хIара ца. Хьуьнха а вахана, дечигаш а ехира. Колхозан трактор а ехна, уьш ца а еара. Лула-кулара накъостий а кхойкхуш, хьалахIнттийра цIенош. ТIаккха, белхий а бина, поппар хьаьхира. Анус кир а туьйхира, чохь пеш а йира. Дуьххьара кхарна чохь буьйса яккха чувахча ма самукьаделира, цхьана ханна дицделира дахарехь мел хьегнарг, мел лайнарг. ТIаккха... ТIаккха — юха а Iаьржа а, кIайн а даьхкира денош. ХIинца-м реза доцуш санна хета шу, цIенош. ВаллахI, шух къаста а луш-м ца къаьстира шуна Очча а. ХIан-хIа, хера-м ца девлла шу Оччина. Шух схьаетталург, Оччас ца Iебаш чууьйзург-м, шун дена масийтта шо хьалха евзина, йицлур йоцу хьоме хьожа ю.

Шийло ю чохь а. И-м хIумма а дацара. Кхана докхур ду-кх дечиг. Йоккха цIе а латор ю. Мохьсума и хIуманаш хьалаяхьар хир ю. Амади вогIур ву кхана. Ву-те. Жимма агIор ваьлча дика хир дара. Буха таса хIумма а яц теша кху чохь. Ю хIара черт-м. ЭхI ма, хаза ду-кх цIахь. «Шен цIа — цIиэн цIа», — эрна олуш ца хилла-кх халкъо. ЭхI, и пхьндаш. Ма хаза а хета уьш екаш. Боргалаш а ма ю кхойкхуш. Сатосуш ду-кх вайна... Ма меллаша хилла Оччин болар. Малхбале ю серлайолуш. ХIа-хIан, кхунах наб хир яц. Iуьллучул а аравалар гIоли ю. Хьожур, ву-кх ирзу хIун деш ду, гIа даьккхиний теша бешо, бай баьллий теша кетIахь (хиллачу кетIахь).

Сатосу хан. Iуьйре. Малх богIу буьйсанан къайленаш гучуйохуш. Буса хьуна инзаре-инзар хеттарг, дийнахь цхьа миска колл хуьлу. Iуьйре, хьо а ю-кх, массо хIума санна, юха денлуш, къонлуш. Хьан стигал а ю сов

сийна а, сов кьона а. Хьан малх а бу эсала. Селхана зу-
да ялийча санна.

Кху юьртара-м цхьа а стаг хьала а ца гIаьттина.
ЭхI, алкханч яц и екарг? Алкханч гIаьттина хьала. Хий-
ла мехкаш теллина цIа кхечи хьо. «Шен цIа — цIиэн
цIа», — олуш ца хезна хьуна?

Эвла йистера Iам, хьох лаьцна дуккха а хабарш
дуйцу. Хьуна чу а вахана, хийла стаг велла боху. Хьан
бух а бац боху. Хьуна гондIа яьлла шач ю, хьан хи дIа-
хьулдеш, тIеэгна мажделла гIаш ду. ХIийца хьуна чохь,
шайн той хIоттийна, гIовгIанаш еш йохку пхьн-
даш...

Ирзу. Юьрта боьдучу некъа уллохь ду хIара. Ботас
хийла некъахо, и вевзаш хилча а, ца хилча а, чу а ва-
лийна, сискал шена чохь елла хIусам лаьттина меттиг
а яйна. Стоьмийн беш ю гIа доккхуш. Можа зезагаш а
девлла бешан бухахь. Оччас-м цхьалха, байлахь дуьтур
дац хIара ирзу. Цо кхуза схьа а деана, колхозан на-
кхармозий дIахIиттор ду. Шена чохь Iен цIа а дийр ду
кхузахь. Амади кхуйлур ву кхуза, цунна туьйранаш а
дуйцуш, цуьнга хабарш а дуйцуьйтуш хийла суьйре-
наш дIахьур ю.

ЭхI, и хьайба кагъелла хилла-кх, миска. ХIаь, кье-
налла ю-кх. ХIетте а, ша йоьжна йоллушехь, гIа а даьк-
кхина.

— Воккхадада, Воккхадада, Воккхадада! — аьлла
цIеххьана бекначу маьхьаро шен ойланех юкъах ваьк-
кхира Очча. Малх, гIеххьа лакха а баьлла, богура.
Ткъа кху ирзунна тIебогIучу новкъахула, Амади хьалха
а ваьлла, девдда догIура кегий бераш.

— Ой, схьавадалахь Воккхададина, схьавадалахь, —
аьлла, царна дуьхьал хьаьдира Очча, Амади гина бок-
къалла чIогIа хаза а хетта.

— Воккхадада, хьо цIа маца веана? — хьаттира
Амадис шен ненан ден марахь воллушехь.

— Сийсара. Са-м ца гатлора хьан Воккхададина?

— Хлаъ. Дийнахъ-м ца гатлора сан, буьйсанна гатлор-кх.

— Ой, хьо ваха Воккхададина дукха! — аьлла, Оччас Амади, хьала а кхоьссина, схьалецира.

Амадица хилла бераш, шаьш Оччас кхин тергал а ца дича, ловзуш, леташ дласадаьржира. Оччий, Амадий шаьшшиъ висира. Очча Амади хьистина а, цуьнца вийлина а ваьлча, цунна коьртах куьг хьоькхуш цхьаннан-м ойла еш ша лаччохъ длатийра. Иштта тийна, куьйго, малхо вохвина Оччин карахъ дика длатарвелла лара Амади. Эххар а цо, Очче хьала а хьаьжна, хаьттира:

— Хьо кхин цкъа а дла-м глур вац, Воккхадада?

Оччас, глеххьа вист ца хуьлуш а лийна, эххар а элира:

— Глур ву, лаьтта бухарчу дуьнен тле-м.

— Хлуьнда? — хаьттира жимчо.

— Саьрмик бен.

— Оцу кланта бен ца бийна и Саьрмик?

— Цо и цхьаь берах, дуккха а ма ду уьш.

— Воккхадада, со а вигахьа цига.

— Хла-хлан, хьо жима ву.

— Воккхадада, со жима вац хьуна, ас стохка хлоккхуза яраш юккъехъ глаж тоьхна моьлкьа а бийра хьуна, — элира кланта, ненан ден карара охьа а иккхина, ша моьлкьа бийна меттиг а гойтуш

— Кхуза кест-кеста воьллахъ, Амади, со длавахча. Кхузахъ яраш йовлийтахъ, моьлкьарчий дуккха а хир ду хьуна... Воьглур вуй хьо, Амади?

— Ву со-м.

— Воьллахъ. Ткъа цига длавахча-м кхуьур ву хьо...

Глеххьа хан елира цу шиннах цхьа а вист ца хуьлуш. Таккха Очча, воккха стаг санна, ойлане вахначу Амадига а хьаьжна, велавелира.

— Амади, ас-м бегаш борий, со цкъа а длаглур вац. Вайшимма, кхуза схьа а деана, колхозан накхарш дла-хлитор ду. Вайшинна кхузахъ жима цхьа цла а дина,

ас хьуна туьйранаш а дуьйцуш, Инйр ву вайша... —
иштта Амадица кьамел а деш, и кара а эцна, яккхийчу
гулчашца юьрта боьдучу новкъа велира Очча.

1978 шо.

Чулацам

Бочла	3
Деса блар	16
Хьер-м сатесча а хыйзаш яра...	25
Блабста хаза хуьлу-кх адам а, Іалам а	34
Иза самавелира	42
Хъаннийн ирзошкахь	51
Десачу цла чохь буйса	60
Телефон	76
Массо а длатийначу хенахь	83
Денисолта (забаре дийцар)	93
Іехийна сатийсам (забаре дийцар)	111
Поззехь дуьххьарлера а, тлаьххьарлера а гІулчаш (забаре дийцар)	117
Воккха стаг Очча (повесть)	130

Муса Магомедович Ахмадов

НОЧЬ В ПУСТОМ ДОМЕ

Рассказы, повесть

(На чеченском языке)

Для старшего школьного возраста

ИБ № 985

Редактор Х. Б. Саракаев

Художники А. В. Ясуев, Р. Д. Арсанукаев

Худ. редактор М. Б. Магомаев

Тех. редактор А. Н. Поздняков

Корректор З. М. Шамурзаева

Сдано в набор 4.01.1983 г. Подписано к печати 27.04.1983 г.

СФ05142. Формат 70x108 1/32. Бумага тип. № 1.

Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. п. л. 8,4

Уч.-изд. л. 8,45. Тираж 2000. Заказ № 303. Цена 30 коп.

Чечено-Ингушское книжное издательство Управления
по делам издательств, полиграфии и книжной торговли
Совета Министров ЧИАССР, 364903, Грозный,
пр. Ленина, 9.

Типография им. И. Н. Заболотного Управления по
делам издательств, полиграфии и книжной торговли
Совета Министров ЧИАССР, 364021, Грозный,
ул. Интернациональная, 12/33.

Рецензент А. С. Сулейманов

Ахмадов М. М.

А95 **Ночь в пустом доме: Рассказы, повесть. — Грозный: Чечено-Ингушское книжное издательство, 1982.**
190 с.
30 коп.

Ахмадов Муса, ша къона велахъ а, амма нохчийн литературехъ дуьххъара дош олуш вац. Районийн а, республикански а газетийн а, «Орга» альманахан а аглонаш тӀехъ, къоначу авторийн коллективин сборникашна юкъахъ шен хенахъ араевлла цуьнан стихаш, дийцарш, повесташ. Царех тоьлла ерш юкъаяхана авторан дуьххъар лерачу хӀокху сборникана а.

А $\frac{70303-020}{M135(03)-83}$ 00-83

© Чечено-Ингушское книжное издательство, 1983